

**MAZOWIECKIE BIURO PLANOWANIA REGIONALNEGO
W WARSZAWIE**

ISSN 1896-6322

**Zmiany w rolnictwie Mazowsza
w latach 2002-2010**

38 Mazowsze
ANALIZY I STUDIA

Zmiany w rolnictwie Mazowsza w latach 2002-2010

Warszawa 2014

seria **MAZOWSZE. Analizy i Studia** nr 1(38)/2014

ISSN 1892-6322

Zmiany w rolnictwie Mazowsza w latach 2002-2010

Redaktor naczelny:

prof. dr hab. Zbigniew Strzelecki – Dyrektor Mazowieckiego Biura Planowania Regionalnego w Warszawie

Dyrektor Biura: prof. dr hab. Zbigniew Strzelecki

Zastępcy Dyrektora: mgr Bartłomiej Kolipiński, dr arch. Tomasz Sławiński, mgr Elżbieta Sielicka

p.o. Dyrektor Oddziału Terenowego w Ostrołęce: mgr inż. Bożena Szymańska

Opracowanie wykonano w Oddziale Terenowym w Ostrołęce przez zespół w składzie:

mgr inż. Bożena Szymańska, mgr Piotr Gocłowski, mgr Teresa Lewandowska, mgr Andrzej Luśniewski,
mgr Marta Ogniewska, mgr inż. Paulina Popiołek

Opracowanie map:

Ewa Palasek

Tłumaczenie:

mgr Marta Głosek

Korekta językowa:

Elwira Krajewska

Adres redakcji:

Redakcja *MAZOWSZE. Analizy i Studia*
Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie
ul. Solec 22, 00-410 Warszawa
tel. 22 518 49 33, fax 22 518 49 49
e-mail: redakcja@mbpr.pl; www.mbpr.pl

Wydawca:

Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie
ul. Solec 22, 00-410 Warszawa
tel. 22 518 49 00, fax 22 518 49 49
e-mail: biuro@mbpr.pl; www.mbpr.pl

Redakcja techniczna, skład i łamanie:

Zespół Wydawniczy Mazowieckiego Biura Planowania Regionalnego w Warszawie

Projekt okładki i układu graficznego serii:

dr Kinga Stanek

Druk:

Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie

Nakład:

100 egz.

Warszawa, luty 2014

seria **MAZOWSZE. Analizy i Studia**
nr 1(38)/2014

**Zmiany w rolnictwie Mazowsza
w latach 2002-2010**

Spis treści

	Wprowadzenie	7
Rozdział 1.	Użytkowanie gruntów	8
Rozdział 2.	Struktura agrarna	17
2.1.	Potencjał ekonomiczny gospodarstw rolnych w kontekście struktury agrarnej	19
2.2.	Wpływ instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej na procesy koncentracji ziemi w gospodarstwach rolnych	23
Rozdział 3.	Zasiewy	24
Rozdział 4.	Zwierzęta gospodarskie	38
Rozdział 5.	Mechanizacja rolnictwa	48
Rozdział 6.	Dochody gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego	55
Rozdział 7.	Kapitał ludzki	60
	Podsumowanie	63
	Słowniczek pojęć i skrótów	64
	Spis wykresów	65
	Spis map	66
	Bibliografia	67
Załącznik 1.	Podział administracyjny województwa mazowieckiego	70
	Summary	71

Wprowadzenie

Celem opracowania jest analiza zmian, jakie zaszły w ostatnich latach w rolnictwie województwa mazowieckiego. Dokonana została ona na podstawie powszechnych spisów rolnych z lat 2002 i 2010. Objęto nią wybrane problemy (możliwe do porównania) na poziomie powiatów (NTS-4) oraz gmin (NTS-5). Opracowanie zawiera wyniki analizy zarówno w formie opisowej, jak i graficznej (liczne kartogramy – mapy, wykresy), w miarę potrzeb uzupełnione uwagami metodycznymi.

Niniejsza praca stanowi także próbę wyjaśnienia przyczyn transformacji rolnictwa Mazowsza, również w kontekście nowych uwarunkowań związanych z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej, w tym związanych z możliwością korzystania z pomocy w ramach Wspólnej Polityki Rolnej (WPR). Poszukiwano odpowiedzi na pytanie, czy system dopłat w ramach tej polityki miał wpływ na przemiany w rolnictwie województwa mazowieckiego, będącego jego największym beneficjentem w Polsce (w latach 2004-2010 do regionu wpłynęło około 15% środków alokacji krajowej).

Ponadto szczególną uwagę poświęcono problematyce wykształconych na Mazowszu specjalizacji rol-

nych. Starano się dowiedzieć, czy w trakcie niecałej dekady mogły nastąpić istotne przeobrażenia w tej dziedzinie, łącznie z ich przestrzenną alokacją, biorąc pod uwagę zmieniające się w tym czasie wzorce konsumpcyjne, czynniki ekonomiczne (np. opłacalność produkcji) czy wspomniany wyżej system dopłat bezpośrednich w ramach WPR. Podjęto również próbę dostrzeżenia nowych specjalizacji w produkcji rolniczej regionu. Przeanalizowano także wybrane aspekty ekonomiczne gospodarstw rolnych oraz przeobrażenia w kapitale ludzkim tego sektora.

Głównym źródłem informacji wykorzystanych w opracowaniu są dane pozyskane z Głównego Urzędu Statystycznego, przede wszystkim z Banku Danych Lokalnych – według siedziby gospodarstwa oraz publikacji Urzędu Statystycznego w Warszawie. Należy jednak zaznaczyć, że dane z publikacji US prezentowane są według siedziby użytkownika, co może nieco zniekształcać obraz analizy.

Opracowanie może być pomocne podczas konkretyzacji i weryfikacji polityki dotyczącej wspomagania rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich województwa, szczególnie u progu wdrażania nowej perspektywy finansowej.

1. Użytkowanie gruntów¹

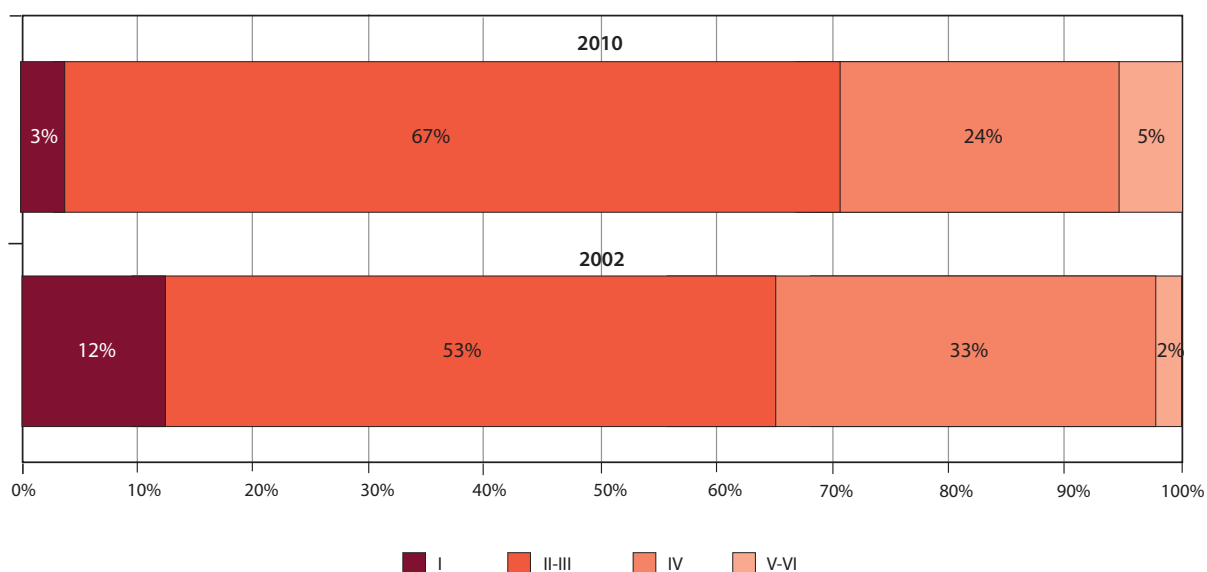
W okresie między powszechnymi spisami rolnymi 2002 i 2010 zauważalna jest transformacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej.

W 2010 roku powierzchnia użytków rolnych województwa mazowieckiego wynosiła blisko 2 mln ha (spadek o 10% w porównaniu do roku 2002, w kraju o 8%), co stanowiło około 13% wszystkich użytków rolnych w kraju (podobnie jak w 2002 roku). Największym arealem użytków rolnych charakteryzowały się

powiaty: ostrołęcki i płocki, w których jego wielkość ponad 2-krotnie przekraczała średnią dla powiatu województwa.

Niemal 95% ogólnej powierzchni użytków rolnych (podobnie jak w kraju) stanowiły użytki rolne w dobrej kulturze rolnej. Należy zauważyć, że gminy położone w obszarach predestynowanych do pełnienia funkcji żywicielskich o strategicznym znaczeniu odznaczają się wysokim udziałem użytków rolnych

Wykres 1. Struktura jakościowa użytków rolnych wyłączonych na cele nierolnicze w województwie mazowieckim w latach 2002-2010

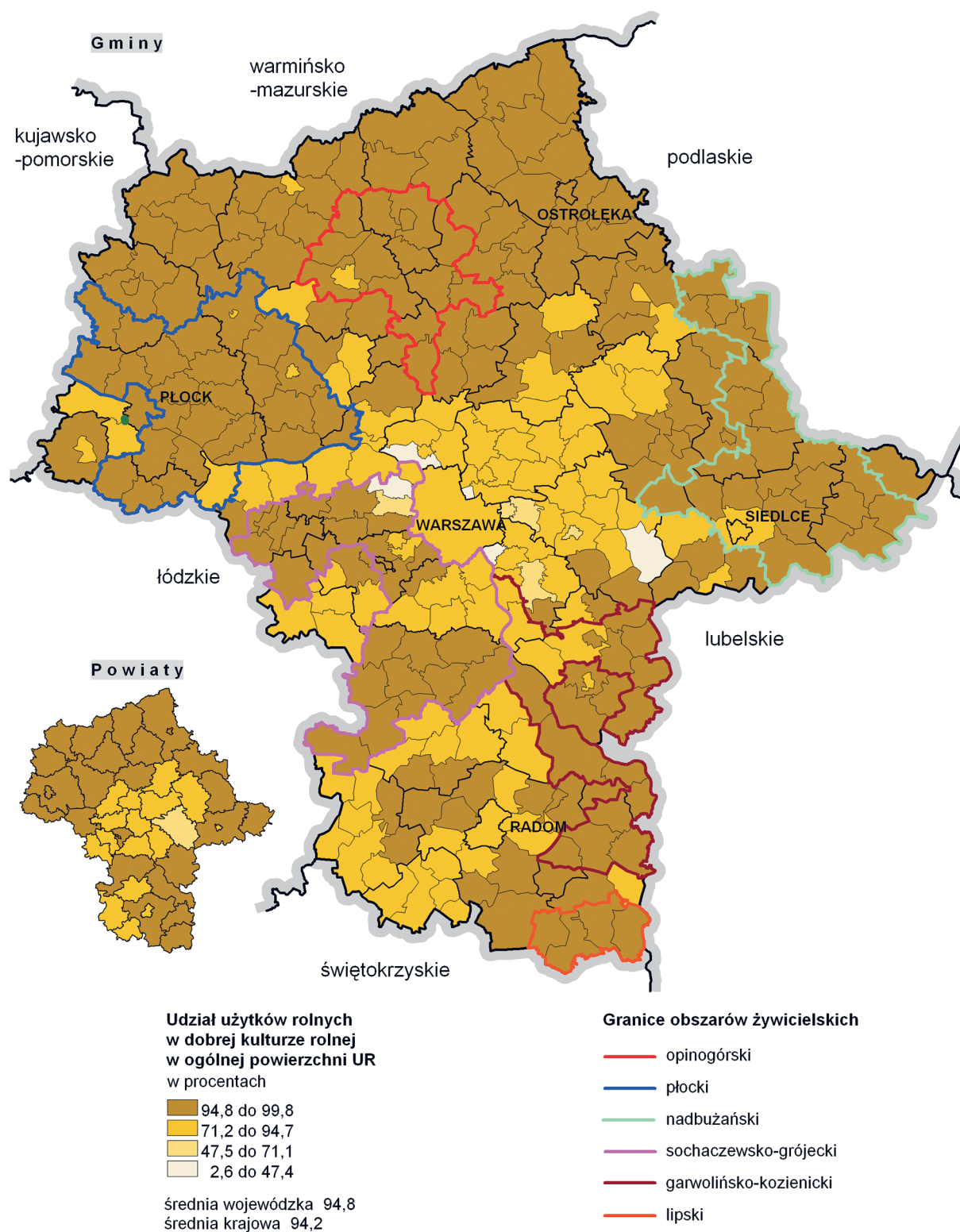
Źródło: opracowanie MBPR na podstawie publikacji *Ochrona środowiska*, GUS, Warszawa 2003 oraz *Rocznik statystyczny rolnictwa*, GUS, Warszawa 2011

¹ Z uwagi na odmienną agregację poszczególnych rodzajów użytków rolnych w PSR 2002 i PSR 2010 (m.in. ze względu na wprowadzenie pojęcia użytków rolnych utrzymywanych w dobrej kulturze), dla celów niniejszej analizy dokonano – opierając się na objaśnieniach podanych przez GUS – odpowiednich operacji na danych, pozwalających na względne porównanie ze sobą wyników dwóch spisów. I tak, do „gruntów ornych” w 2002 roku zaliczono „grunty orne pod zasiewami” oraz „grunty orne ugory”, natomiast w 2010 roku – „pod zasiewami” oraz „grunty ugorowane łącznie z nawozami zielonymi”. W skład „trwałych użytków zielonych” weszły: w 2002 roku – „łąki trwałe użytkowane” oraz „pastwiska użytkowane”, zaś w 2010 roku – „łąki trwałe” oraz „pastwiska trwałe”. „Sady” to w 2002 roku – „sady”, w 2010 roku – „sady ogółem”. Do kategorii „pozostałe” zaliczono: w 2002 roku – „odłogi”, różnicę między „łąkami trwałymi ogółem” a „łąkami trwałymi użytkowymi” oraz różnicę między „pastwiskami ogółem” a „pastwiskami użytkowymi”, natomiast w 2010 roku – różnicę między „uprawami trwałymi” a „sadam”, „ogrody przydomowe”, „pozostałe użytki rolne”. Ze względu na fakt, że w 2002 roku ogrody przydomowe zaliczone zostały do gruntów ornych, zaś w 2010 roku zostały potraktowane jako odrębna grupa, zaliczona przez nas do kategorii „pozostałe”, niniejsza analiza w tym zakresie może być obciążona niewielkim błędem (ogrody przydomowe stanowią około 0,2% wszystkich użytków rolnych).

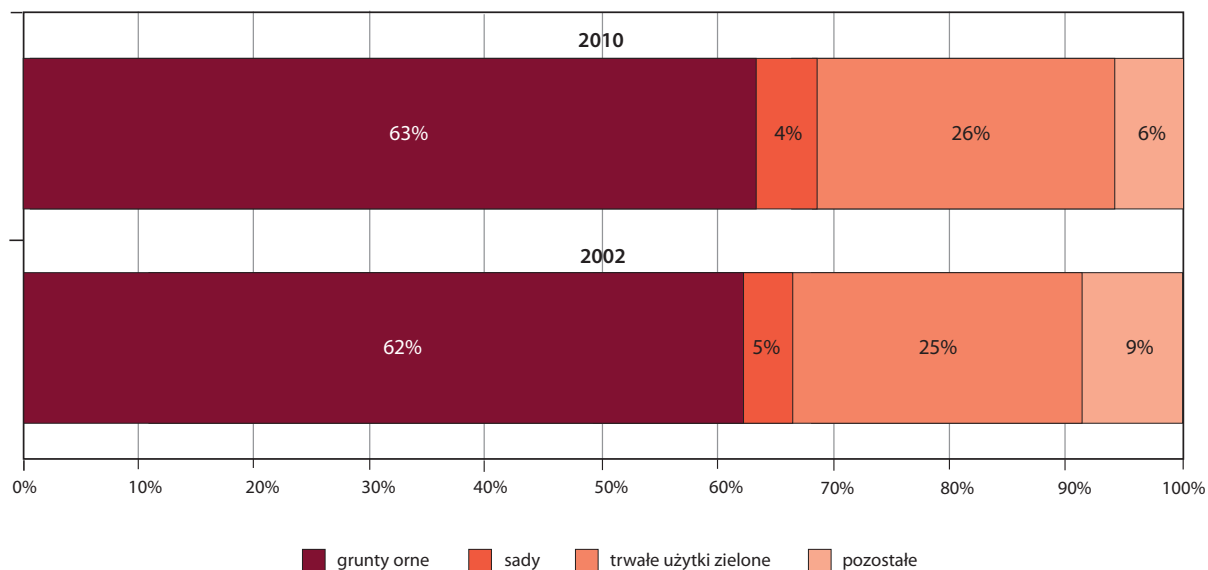
w dobrej kulturze rolnej w ogólnej powierzchni użytków rolnych, z wyjątkiem powiatu piaseczyńskiego w obszarze sochaczewsko-grójeckim, czego przyczyną może być położenie w pobliżu Warszawy i zarezerwowanie terenów pod inne funkcje (*Mapa 1*). W tym kontekście należy nadmienić, że polityka przestrzenna samorządu województwa dąży do zminimalizowania nadmiernej ekspansji urbanistycznej, szczególną ochroną obejmując kompleksy terenów rolnych o wysokich wartościach bonitacyjnych do produkcji rolnej, wyrażając tę potrzebę w dokumentach planistycznych i programowych, takich jak plan zagospodarowania przestrzennego województwa czy program ochrony środowiska². Pomimo takich ustaleń w latach 2002-2010 w województwie mazowieckim wyłączono

² Egzekwowanie tych zapisów następuje m.in. poprzez wydawanie opinii do wniosków w sprawie zmiany przeznaczenia gruntów rolnych na cele nierolnicze.

Mapa 1. Użytki rolne w dobrej kulturze rolnej w województwie mazowieckim w 2010 roku na tle obszarów predestynowanych do pełnienia funkcji żywicielskich o strategicznym znaczeniu

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2010 (BDL GUS) oraz publikacji *Strategiczne obszary żywicielskie w województwie mazowieckim, MAZOWSZE. Analizy i Studia, Zeszyt 33, Warszawa 2012*

Wykres 2. Struktura użytków rolnych w województwie mazowieckim w latach 2002 i 2010

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2002 i PSR 2010 (BDL GUS)

z użytkowania rolniczego niemal 2,3 tys. ha gruntów rolnych. Oznacza to ubytek relatywnie mniejszy niż przeciętnie w kraju³. Struktura bonitacyjna gruntów wyłączanych z produkcji jest ujemnie skorelowana ze słabszą niż w kraju jakością gruntów rolnych. Użytki rolne klas I-III stanowią w województwie mazowieckim niespełna 18% wszystkich gleb (w Polsce 26%), natomiast ich udział w strukturze wyłączeń był w 2010 roku o 7 pkt. proc. większy niż w kraju (Wykres 1). Powyższe tendencje mogą negatywnie wpływać na rolniczą przestrzeń produkcyjną województwa. Jest to szczególnie niepokojące na terenach wokół miast, narażonych na silną presję urbanistyczną, zwłaszcza na Równinie Błońskiej, na obszarze której występują jedne z najżyźniejszych gleb w województwie⁴.

W latach 2002-2010 wzrosła powierzchnia sadów (o niemal 1/5), natomiast zmalała powierzchnia trwałych użytków zielonych (o 5%), gruntów ornych (o 8%) oraz pozostałych użytków rolnych (2,5-krotnie – związane jest to prawdopodobnie z wejściem Polski do UE i wymogiem – dla otrzymywania dopłat – utrzymywania użytków rolnych w dobrej kulturze) – Wykres 2.

W 2010 roku w strukturze użytków rolnych, podobnie jak w 2002 roku, dominowały grunty orne,

³ Przesłanką takiego stwierdzenia jest mniejszy udział województwa w krajowej powierzchni wyłączonych gruntów rolnych (6,7%) niż w ogólnej powierzchni Polski (11,4%).

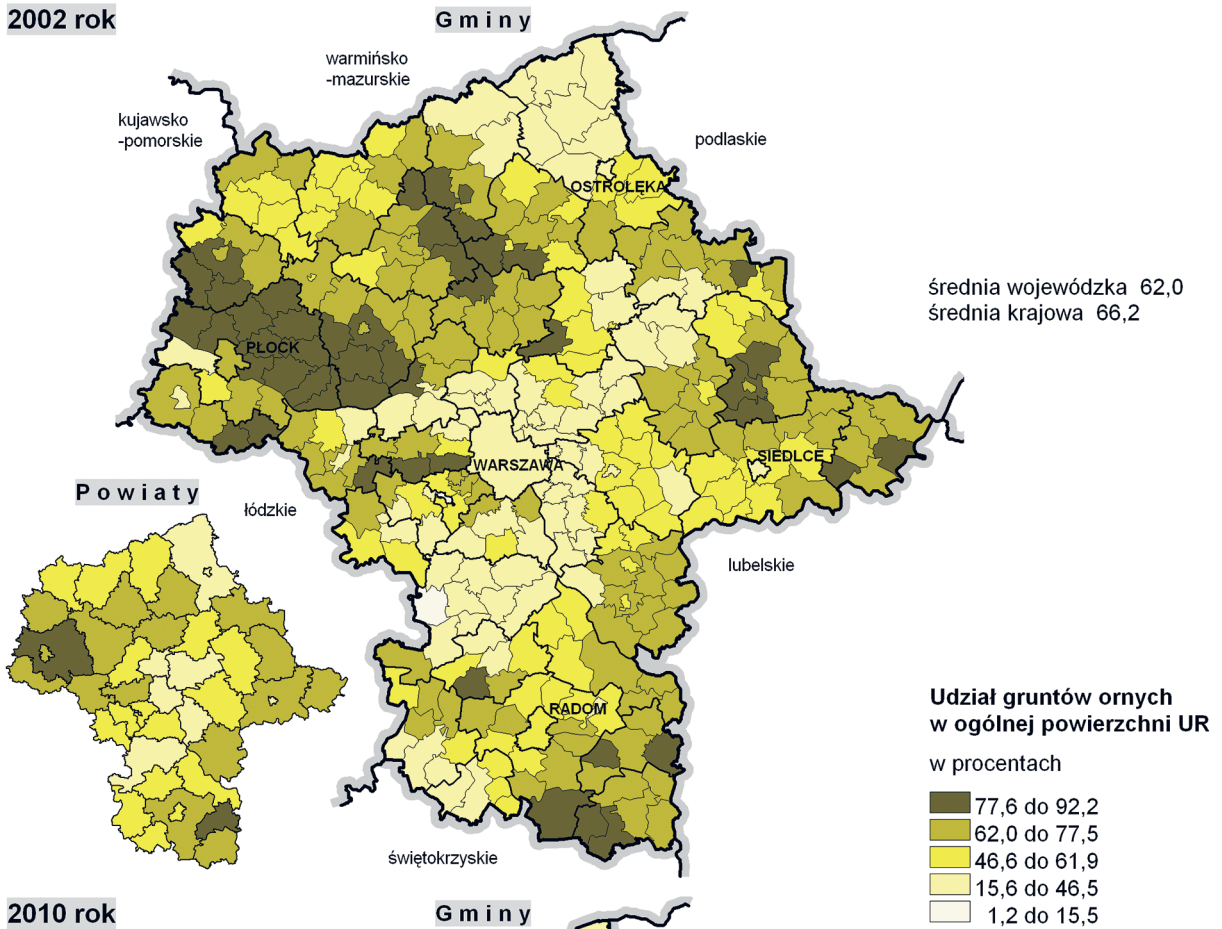
⁴ Źródło: *Rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich w województwie mazowieckim w latach 1999-2010, Mazowsze. Analizy i Studia, Zeszyt 3(34)/2012, MBPR w Warszawie, Warszawa 2012.*

których udział wyniósł około 63% (o 1 pkt. proc. więcej niż w 2002 roku, jednak ich ogólna powierzchnia w okresie międzypisowym zmniejszyła się o ponad 112 tys. ha). Stanowiły one 11% powierzchni tego rodzaju użytków w kraju (analogicznie jak w 2002 roku). Największą powierzchnią gruntów ornych w regionie charakteryzowały się powiaty: płocki, płoński oraz siedlecki, w których areał ten ponad 2-krotnie przekraczał średnią dla powiatu województwa. Generalnie największym odsetkiem gruntów ornych w ogólnej powierzchni użytków rolnych, z umacnianiem się tego udziału w analizowanym okresie, charakteryzowały się gminy położone w obszarach predestynowanych do pełnienia funkcji życiowych, z wyjątkiem obszaru sochaczewsko-grójeckiego, w którym w strukturze użytków rolnych dominują sady (Mapa 2). Niewielką część gruntów ornych (4,2% – podobnie jak w kraju) stanowiły grunty ugorowane (grunty orne niewykorzystywane do celów produkcyjnych, ale utrzymane według zasad dobrej kultury rolnej), które obejmowały powierzchnię 51,2 tys. ha. Ich areał uległ zmniejszeniu w porównaniu z rokiem 2002 (o niemal 10 tys. ha), co jest szczególnie widoczne w obszarach wyspecjalizowanych w produkcji zwierzęcej, tj. północno-wschodnich i północnych rejonach województwa.

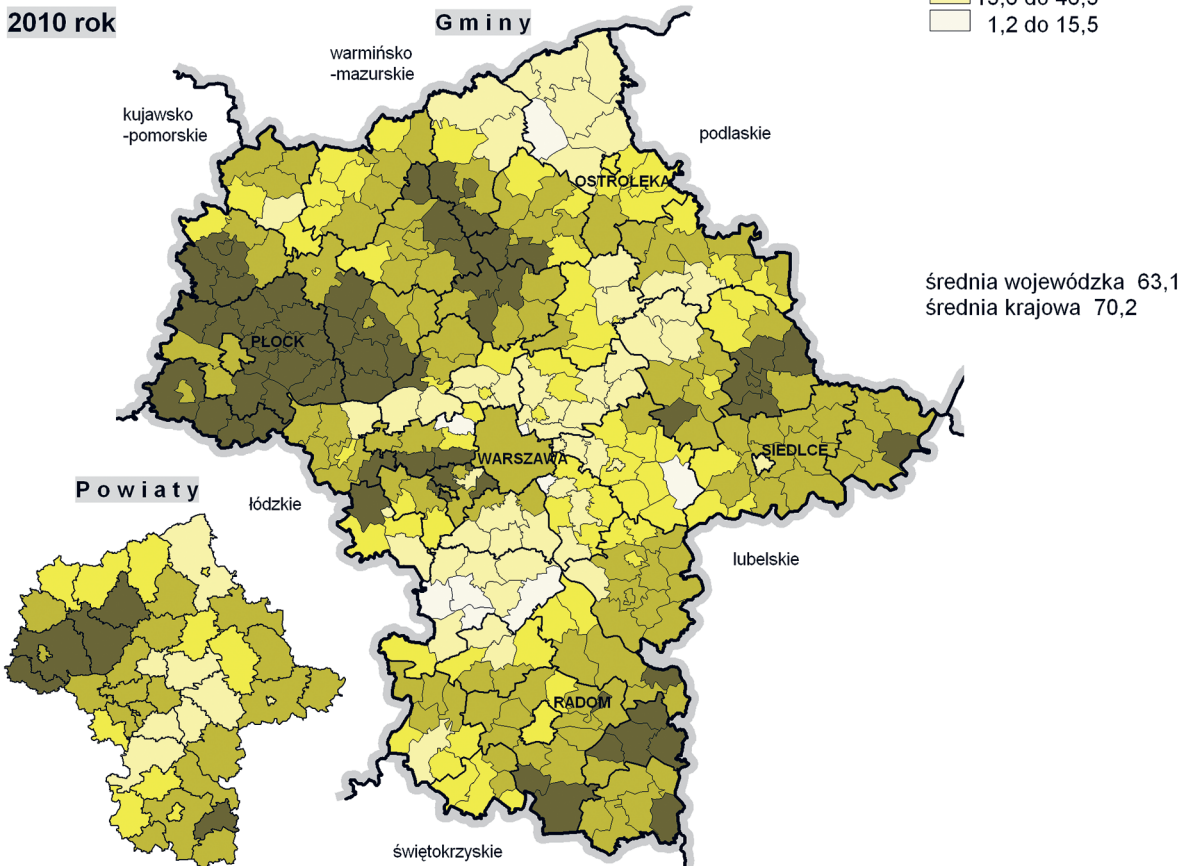
Drugą pod względem wielkości grupą w strukturze użytków rolnych na Mazowszu były trwałe użytki zielone, których udział wyniósł 26% (o 1 pkt. proc. więcej niż w 2002 roku). Ich areał stanowił 15% powierzchni wszystkich trwałych użytków zielonych

Mapa 2. Grunty orne w województwie mazowieckim

2002 rok

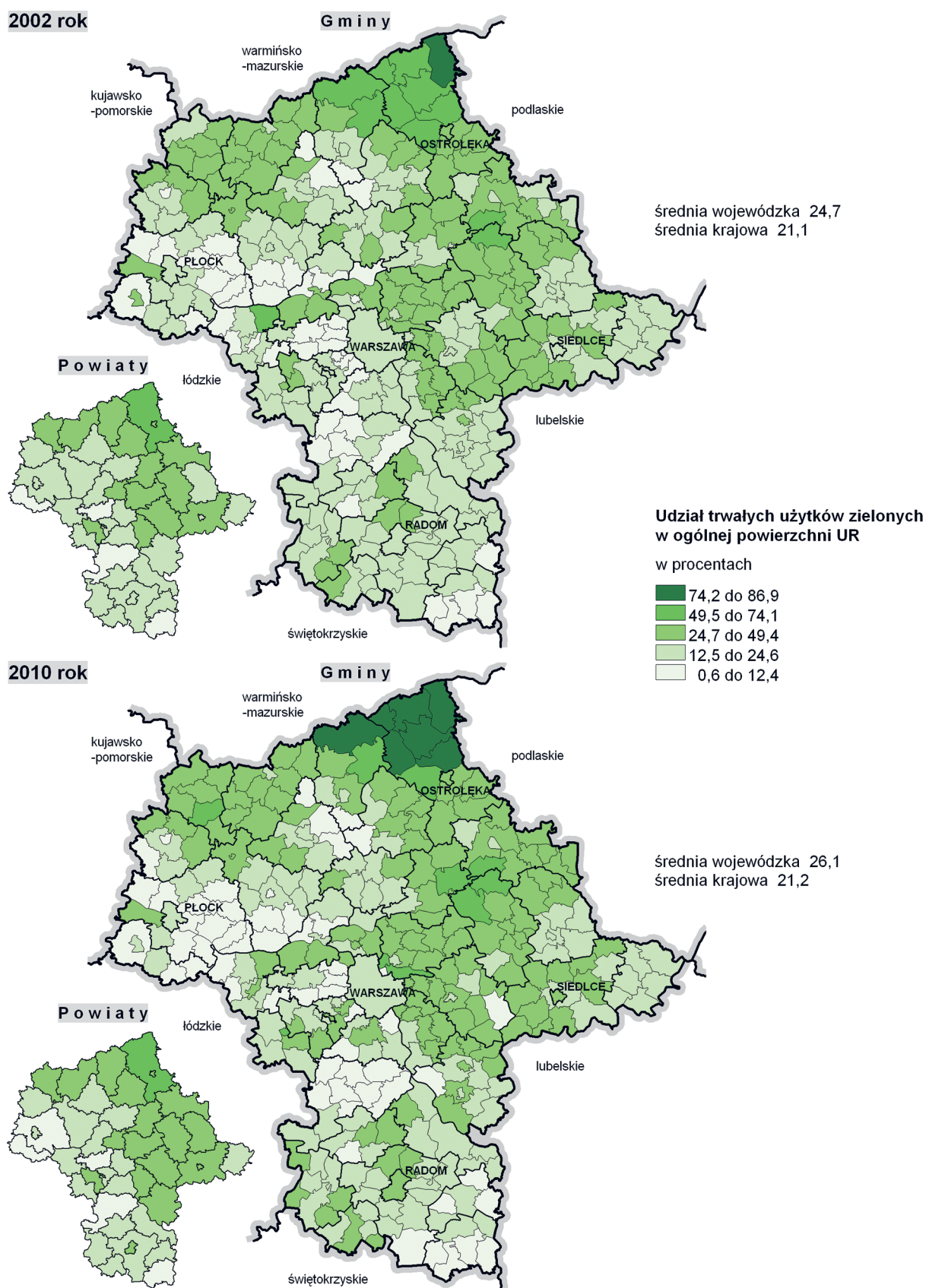

2010 rok

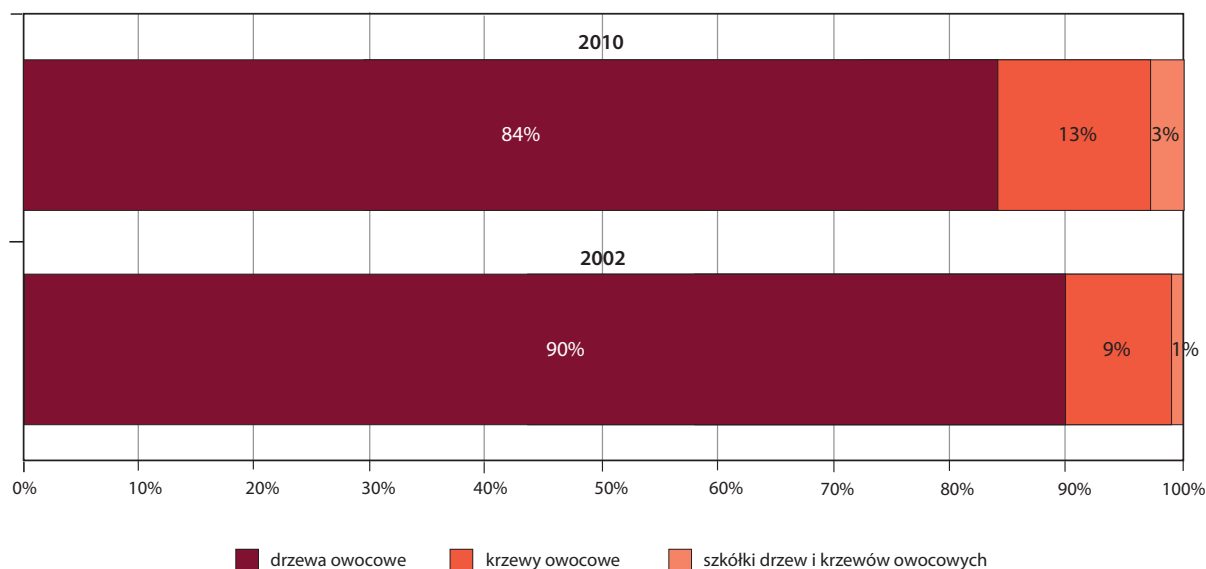
Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2002 i PSR 2010 (BDL GUS)

Mapa 3. Trwałe użytki zielone w województwie mazowieckim

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2002 i PSR 2010 (BDL GUS)

Wykres 3. Struktura powierzchni sadów w województwie mazowieckim w latach 2002 i 2010

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie publikacji: *Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich. Województwo Mazowieckie*, US w Warszawie, Warszawa 2003 oraz *Charakterystyka gospodarstw rolnych w województwie mazowieckim. Powszechny Spis Rolny 2010*, US w Warszawie, Warszawa 2012

w kraju (o około 0,5 pkt. proc. więcej niż w 2002 roku). Analizując rozkład przestrzenny, można zauważyć, że największymi udziałami trwałych użytków zielonych w strukturze użytków rolnych odznaczają się generalnie północne i północno-wschodnie rejony województwa, z wyróżniającymi się powiatami: ostrołęckim (65%) i przasnyskim, oraz podwarszawski powiat wołomiński (około 40%). W tym ostatnim tak duży odsetek trwałych użytków zielonych związany jest z najwyższą w skali województwa obsadą koni, co spowodowane jest funkcjonowaniem na tym terenie ośrodków jeździeckich, stadnin koni i szkół jazdy konnej. Powiatami o największej powierzchni trwałych użytków zielonych są: ostrołęcki (wartość 6-krotnie większa niż średnia dla powiatu województwa⁵) oraz mławski, przasnyski i siedlecki (ponad 2-krotnie większa od średniej dla powiatu województwa) – wszystkie specjalizujące się w hodowli bydła (*Mapa 3*). Widoczny jest również wzrost udziału trwałych użytków zielonych w ogólnej powierzchni użytków rolnych, głównie w powiatach: ostrołęckim (np. gmina Baranowo⁶, w której udział ten wynosi 87% i w porównaniu do roku 2002 wzrósł

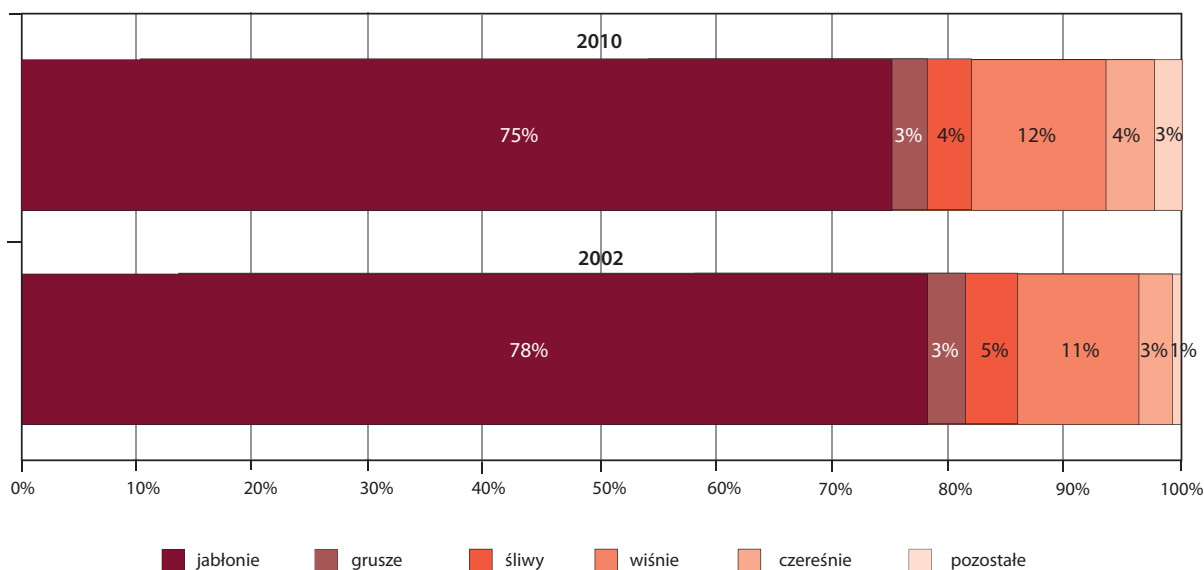
o 15 pkt. proc.) i przasnyskim, co świadczy o umacnianiu się specjalizacji zwierzęcej, związanej z produkcją mleka na tym obszarze.

Udział sadów w strukturze użytków rolnych województwa mazowieckiego wynosił 5%, tj. o 1 pkt. proc. więcej niż w 2002 roku. W analizowanym okresie powierzchnia tej kultury znacznie wzrosła, zarówno w województwie, jak i w kraju (odpowiednio: o 20 i 40%), przy czym udział regionu w krajowym areale sadów zmniejszył się o 4 pkt. proc., osiągając w 2010 roku 28% powierzchni sadów w Polsce. Nie wpłynęło to jednak na utratę przez województwo pierwszej lokaty wśród wszystkich województw. Największymi udziałami sadów w strukturze UR charakteryzują się powiaty: grójecki (67%), piaseczyński (23%) oraz białobrzegi (16%). Bezwzględnym liderem pod względem arealu sadów na Mazowszu jest wspomniany wyżej powiat grójecki, w którym powierzchnia tej kultury stanowi ponad połowę powierzchni sadów całego województwa, a zmiany, które nastąpiły w analizowanych latach, świadczą o utrwalaniu się specjalizacji sadowniczej w tym obszarze (*Mapa 4*). Należy zauważyć, że ponad 84% arealu sadów (o 6 pkt. proc. mniej niż w 2002 roku) pokryte było drzewami owocowymi (*Wykres 3*), spośród których 3/4 stanowiły jabłonie (przy czym nastąpił niewielki spadek – o 3 pkt. proc. – w porównaniu z rokiem 2002) – *Wykres 4*.

⁵ Średnia powierzchnia trwałych użytków zielonych w powiatach województwa mazowieckiego wynosiła w 2010 roku ponad 12 tys. ha.

⁶ Wartości zbliżone do 80% (jednak z mniejszymi przyrostami w okresie międzyspisowym) osiągnęły także inne gminy powiatu ostrołęckiego, tj. Czarnia, Kadzidło, Lelis, Łyse oraz Myszyniec.

Wykres 4. Struktura powierzchni uprawy drzew owocowych w województwie mazowieckim w latach 2002 i 2010

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie: *Uprawy ogrodnicze. Powszechny Spis Rolny 2002*, GUS, Warszawa 2003 oraz *Uprawy ogrodnicze. Powszechny Spis Rolny 2010*, GUS, Warszawa 2012

Warto zauważyć, że w okresie międzypisowym wzrosło zainteresowanie uprawą orzechów włoskich (zaliczonych w strukturze drzew owocowych do kategorii pozostałe). Wprawdzie w strukturze sadów kultura ta stanowi niespełna 2% ogólnej ich powierzchni w województwie (w kraju blisko 8%), niemniej jednak w analizowanym okresie areał tej uprawy⁷ zwiększył się niemal 7-krotnie (podobne zjawisko zaobserwowano w kraju, w którym nastąpił ponad 8-krotny wzrost tej kultury). Warto zauważyć, że gatunek ten ma duże wymagania glebowe, termiczne oraz zasadniczą wadę – długo trzeba czekać na opłacalne plony⁸, toteż wzrost powierzchni tej uprawy może mieć charakter przejściowy, w dużej mierze związany z dopłatami w ramach Wspólnej Polityki Rolnej⁹. Analizując rozkład przestrzenny, należy zauważyć, że niemal 40% powierzchni uprawy orzechów włoskich w województwie zlokalizowane było w Warszawie, przy czym dane prezentowane są według siedziby użytkownika, dlatego należy przypuszczać, że znaczna część areału tych upraw faktycznie prowadzona była poza stolicą.

Wśród krzewów owocowych, stanowiących blisko 13% powierzchni sadów (wzrost o 4 pkt. proc. w od-

niesieniu do 2002 roku), ponad połowę zajmowały porzeczki, a 1/5 maliny (Wykres 5).

W uprawie malin w 2002 roku najbardziej wyróżniał się powiat płoński, w którym zlokalizowana była ponad połowa areału tej kultury w województwie, jednak większa opłacalność uprawy truskawek oraz likwidacja zakładu przetwórstwa owoców i warzyw Hortex w Płońsku¹⁰ spowodowała 4-krotny spadek powierzchni uprawy i utratę pozycji lidera w tym względzie. W uprawie porzeczek natomiast wyróżniały się powiaty: lipski, grójecki i łosicki, w których w 2010 roku łącznie zlokalizowane było niemal 40% powierzchni tej kultury w województwie. W porównaniu z rokiem 2002 zauważalny jest znaczny wzrost powierzchni tych upraw na Mazowszu (o 40%), z największym udziałem powiatu lipskiego (niemal 2-krotny wzrost). W okresie międzypisowym niemal 3-krotnie zwiększył się areał pozostałych krzewów owocowych, na co wpłynął 3-krotny wzrost powierzchni uprawy leszczyny (co należy wiązać, podobnie jak przy orzechu włoskim, z możliwością uzyskania dopłat w ramach Wspólnej Polityki Rolnej¹¹) oraz znaczny wzrost powierzchni uprawy winorośli (z 9 do 109 ha – w rezultacie była to niemal 1/3 areału tej kultury w kraju).

⁷ Powierzchnia uprawy orzechów włoskich wynosiła w 2010 roku według siedziby użytkownika 1,6 tys. ha (według siedziby gospodarstwa powierzchnia ta była o połowę mniejsza).

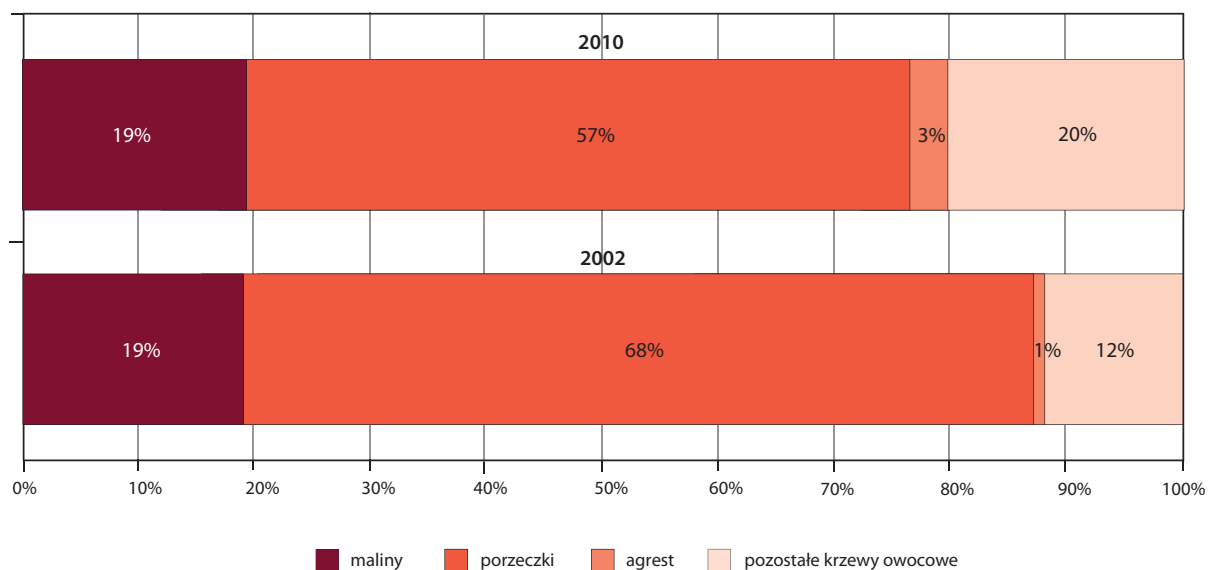
⁸ Źródło: *Produkcja ogrodnicza. Badanie sadów*, GUS, Warszawa 2008.

⁹ Roczna dotacja do 1 ha takiej uprawy (nie włączając dopłat bezpośrednich) wynosiła prawie 1,8 tys. zł.

¹⁰ Na podstawie informacji uzyskanych w Mazowieckim Ośrodku Doradztwa Rolniczego w Warszawie Oddział Poświętne w Płońsku oraz w Urzędzie Gminy Czerwińsk nad Wisłą.

¹¹ Roczna dotacja do 1 ha takiej uprawy, nie włączając dopłat bezpośrednich, wynosiła prawie 1,8 tys. zł.

Wykres 5. Struktura powierzchni uprawy krzewów owocowych w województwie mazowieckim w latach 2002 i 2010

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie: *Uprawy ogrodnicze. Powszechny Spis Rolny 2002*, GUS, Warszawa 2003 oraz *Uprawy ogrodnicze. Powszechny Spis Rolny 2010*, GUS, Warszawa 2012

Pozostałe użytki rolne (do których zaliczają się w dużym stopniu użytki rolne nieutrzymywane w dobrej kulturze) stanowiły w 2010 roku około 6% wszystkich użytków rolnych województwa i 11% ich powierzchni w kraju. Największymi odsetkami pozostałych użytków rolnych odznaczały się powiaty okołowszawskie, przede wszystkim: miń-

ski (35%), legionowski oraz wołomiński (po około 20%), które dominowały w województwie również pod względem powierzchni tego rodzaju gruntów, co może wskazywać na ograniczanie prowadzenia działalności rolniczej na tych obszarach i rozwój funkcji charakterystycznych dla obszarów zurbanizowanych.

2. Struktura agrarna

Proces przemian strukturalnych w rolnictwie w latach 2002-2010 stymulowany był przedakcesyjnymi programami pomocowymi (w latach 2002-2004), a od 2004 roku instrumentami Wspólnej Polityki Rolnej (WPR), mającymi na celu zdynamizowanie tych przeobrażeń.

W 2010 roku w województwie mazowieckim zlokalizowanych było 272 tys. gospodarstw rolnych, tj. o 1/4 mniej niż w 2002 roku, przy czym spadek ten był o 3 pkt. proc. wyższy niż średnio w kraju (22%). Mazowsze utrzymało drugie miejsce wśród wszystkich województw (po województwie małopolskim) pod względem liczby gospodarstw rolnych, skupiając 12% ogółu gospodarstw w Polsce¹². Odnotowany spadek liczby gospodarstw w analizowanych latach świadczy o pożądanym kierunku przemian zachodzących w rolnictwie województwa, zmierzającym do koncentracji produkcji rolniczej¹³. Zmniejszenie liczby gospodarstw rolnych zauważono we wszystkich powiatach województwa, ale skala ich redukcji na przestrzeni analizowanych lat była zróżnicowana wewnątrzregionalnie. Największą dynamikę spadku liczby gospodarstw rolnych (znacznie wyższą niż średnio w województwie i w kraju) odnotowano w powiatach zlokalizowanych wokół stolicy (pruszkowskim, grodziskim, legionowskim, mińskim) oraz w obszarze radomskim (w powiecie szydłowieckim), w których ubyło co najmniej 40% gospodarstw rolnych. Najmniejszy procentowy spadek liczby gospodarstw zaobserwowano w paśmie typowo rolniczych powiatów umiejscowionych w północnej części województwa (żuromińskim, płońskim, ciechanowskim, makowskim, wyszkowskim, węgrowskim, łosickim) oraz w powiatach piaseczyńskim i białobrzeskim. Analizując natomiast rozkład przestrzenny zmian liczby gospodarstw rolnych w gminach województwa, należy podkreślić, że aż w 290 gminach spośród 314 (92% ogółu gmin) nastąpił spadek liczby gospodarstw, a tylko w 24 gminach ich liczba nieznacznie wzrosła. Największy ubytek wystąpił w gminach charakteryzujących się najniższą średnią powierzchnią użytków rolnych, skupionych wokół największych miast regionu: m.st. Warszawy, Płocka, Radomia oraz Siedlec. Należy to wiązać z presją urbanistyczną na te tereny i przeznaczaniem gruntów na cele nierolnicze (m.in. pod zabudowę mieszkaniową).

Pomimo że w analizowanych latach w wyniku redukcji liczby gospodarstw rolnych średnia powierzch-

¹² Źródło: BDL GUS, PSR 2002 i PSR 2010.

¹³ Zgodnie ze *Strategią zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012-2020*, przyjętą przez Radę Ministrów dnia 25 kwietnia 2012 r.

nia użytków rolnych przypadająca na 1 gospodarstwo uległa zwiększeniu (analogicznie jak w kraju) o nieco ponad 1 ha (do 7,1 ha w 2010 roku) i była większa o 0,3 ha niż średnio w Polsce¹⁴, rolnictwo województwa mazowieckiego, podobnie jak w kraju, cechuje nadal dość rozdrobniona struktura gruntów i jej znaczne zróżnicowanie wewnątrzregionalne. Najmniejszą średnią powierzchnią użytków rolnych (zarówno w 2002, jak i w 2010 roku) charakteryzowały się gospodarstwa rolne w powiatach Obszaru Metropolitalnego Warszawy (OMW) oraz obszaru radomskiego. Największe obszarowo gospodarstwa zlokalizowane były natomiast w powiatach północnej części województwa, z wyróżniającymi się: mławskim, przasnyskim, sierpeckim, w których średnia powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwie przekraczała 1,5-krotnie średnią wojewódzką i wynosiła około 12 ha. W powiatach tych zwiększenie powierzchni użytków rolnych w gospodarstwie, w analizowanych latach, było około 2-krotnie wyższe niż średnio w województwie (o 1 ha). Duże zróżnicowanie przestrzenne wykazuje analiza przeciętnej powierzchni gospodarstwa rolnego w gminach województwa. W 2010 roku powierzchnia ta wahała się od około 2 ha – w gminach: Konstancin-Jeziorna i Celestynów, położonych w OMW, a także w gminie Chlewiska (powiat szydłowiecki) – do 137 ha w gminie Izabelin¹⁵ (powiat warszawski zachodni). Przy czym należy podkreślić, że średnia powierzchnia indywidualnego gospodarstwa rolnego w tej gminie wynosiła niespełna 4 ha (*Mapa 5*).

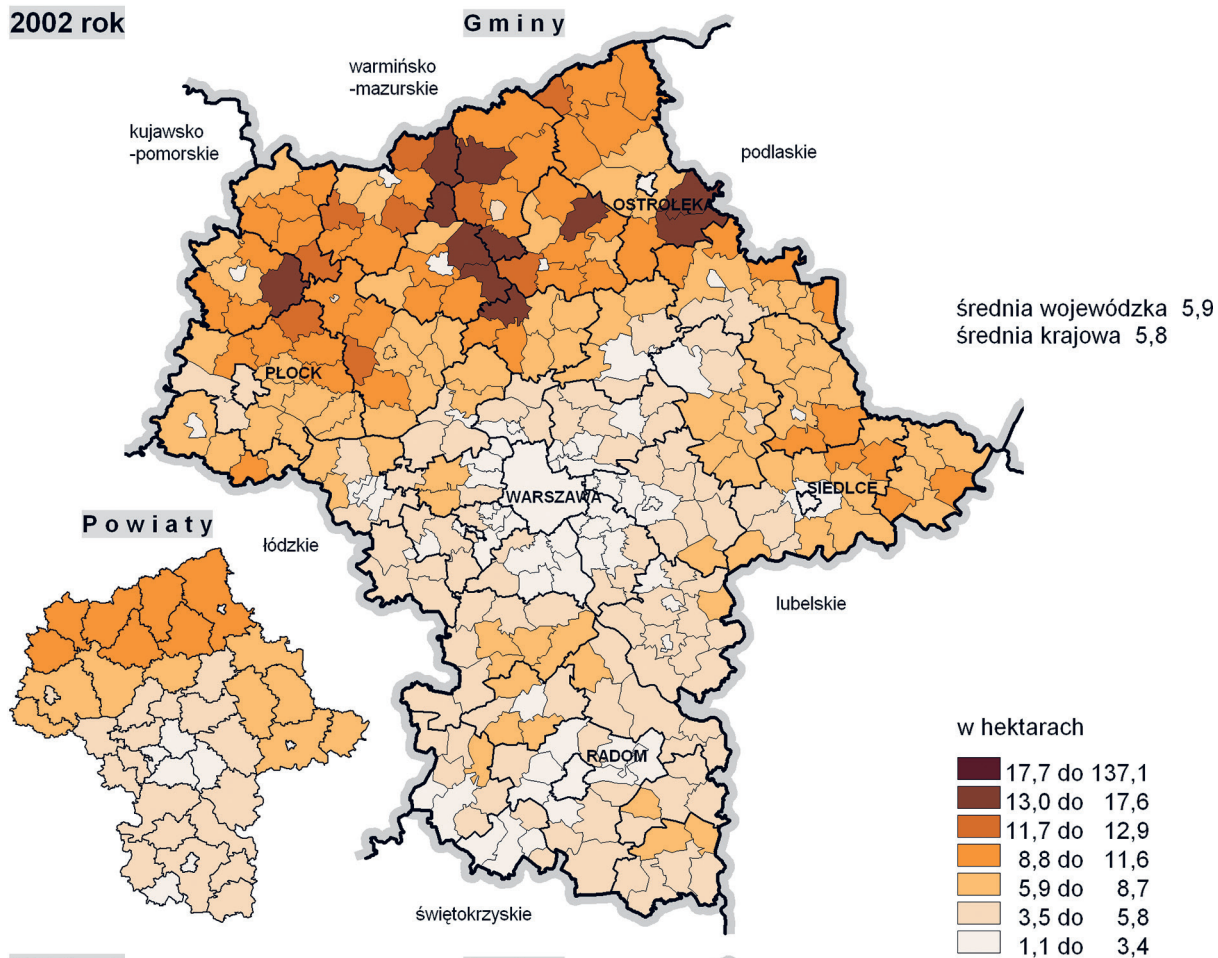
W analizowanych latach nastąpiły również korzystne zmiany w strukturze obszarowej gospodarstw rolnych w województwie mazowieckim, wyrażające się 2-krotnie większym niż średnio w kraju spadkiem liczby gospodarstw najmniejszych (z powierzchnią UR do 1 ha), których ubyło blisko połowa (w kraju 1/4). Znacząco, bo o ponad 6 pkt. proc. (z 20% w 2002 roku do 14% w roku 2010), zmalał także ich udział w ogólnej liczbie gospodarstw rolnych działających na Mazowszu (w kraju o niespełna 2 pkt. proc), przy utrzymującym się niewielkim ich odsetku (1,5%) w powierzchni użytków rolnych ogółu gospodarstw regionu (w kraju 3%). Najliczniejszą grupę, zarówno w wojewódz-

¹⁴ Źródło: BDL GUS, PSR 2002 i PSR 2010.

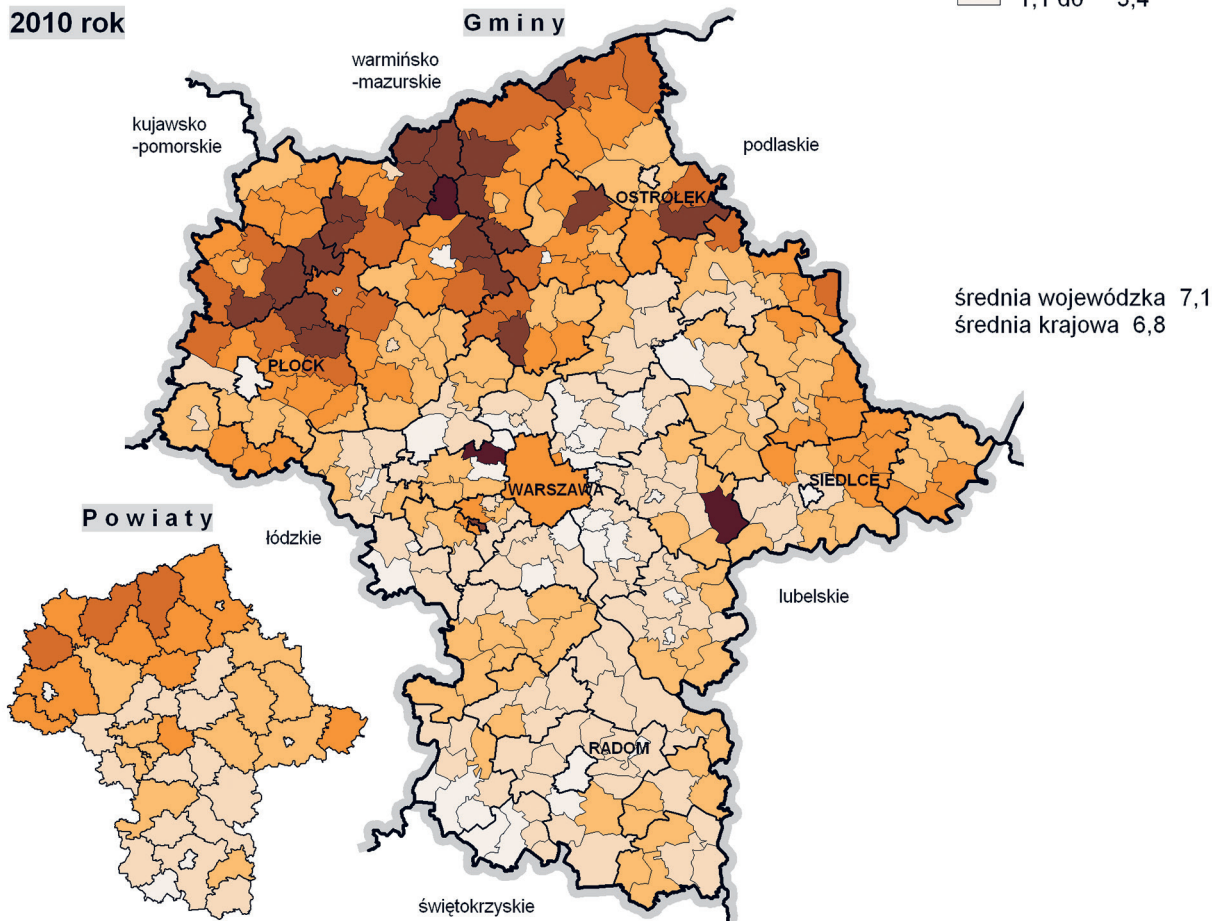
¹⁵ Według danych BDL GUS, PSR 2002 i PSR 2010 w gminie Izabelin odnotowano wzrost średniej powierzchni UR w gospodarstwie (z 1,8 ha w 2002 roku do 137 ha w 2010 roku), w tym samym okresie w gminie tej wzrosła także powierzchnia UR (o ponad 5 tys. ha). Zgodnie z wyjaśnieniami Departamentu Rolnictwa GUS, zmiany powierzchni UR wykazane w BDL mogą wynikać z metodologii zbierania danych w PSR (ankietowany użytkownik gospodarstwa rolnego indywidualnie deklaruje miejsce siedziby gospodarstwa i powierzchnię UR).

Mapa 5. Średnia powierzchnia użytków rolnych ogółem w gospodarstwach rolnych w województwie mazowieckim

2002 rok

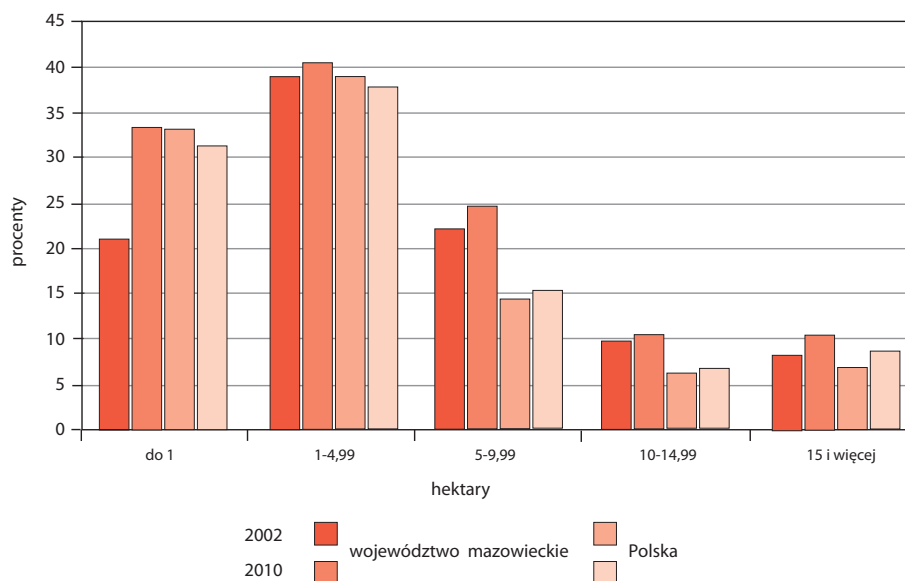

2010 rok

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2002 i PSR 2010 (BDL GUS)

Wykres 6. Struktura gospodarstw rolnych według grup obszarowych w województwie mazowieckim i w Polsce w latach 2002 i 2010

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2002 i PSR 2010 (BDL GUS)

twie, jak i w kraju, stanowiły gospodarstwa o powierzchni od 1 do 5 ha użytków rolnych – ponad 40% (o 3 pkt. proc. więcej niż w kraju), które zajmowały ponad 15% areálu użytków rolnych województwa. Gospodarstwa największe (powyżej 15 ha użytków rolnych), których udział w ogólnej liczbie gospodarstw w województwie był najmniejszy (10%), gospodarowały na 40% powierzchni użytków rolnych (w kraju w dyspozycji tych gospodarstw było ponad 50% UR). Zmiany struktury agrarnej w województwie mazowieckim i w Polsce przedstawiono na *Wykresie 6*.

Zróżnicowanie wewnątrzregionalne struktury obszarowej gospodarstw rolnych w województwie odnotowano w obydwu analizowanych latach. Największy udział gospodarstw najmniejszych obszarowo w ogólnej liczbie gospodarstw (zarówno w 2002, jak i w 2010 roku) występował głównie w powiatach centralnej części województwa, szczególnie w pierścieniu wokół stolicy (pruszkowskim, piaseczyńskim, warszawskim zachodnim, nowodworskim, wołomińskim, żyrardowskim) oraz w południowo-zachodniej części podregionu radomskiego (w powiatach: szydłowieckim, przysuskim, białobrzeskim). Natomiast najwyższy odsetek gospodarstw największych obszarowo (powyżej 15 ha) w ogólnej liczbie gospodarstw (podobnie jak w 2002 roku) odnotowano w powiatach północnej części województwa (przasnyskim, mławskim, żuromińskim, sierpeckim, makowskim, ostrołęckim), w których ich udział był ponad 2-krotnie wyższy niż średnio w województwie (10%). Należy podkreślić, że w wymienionych powiatach nastąpił również ponad

2-krotnie wyższy, niż w województwie i w kraju (2%), wzrost udziału gospodarstw powyżej 15 ha użytków rolnych w gospodarstwach ogółem. W latach 2002 i 2010 kierunek zmian w strukturze agrarnej był jednakowy we wszystkich powiatach województwa i polegał na zwiększeniu udziału gospodarstw największych obszarowo (powyżej 15 ha), przy jednoczesnym spadku udziału gospodarstw do 1 ha (tylko w 5 powiatach odnotowano jego niewielki wzrost) – *Mapa 6*.

2.1. Potencjał ekonomiczny gospodarstw rolnych w kontekście struktury agrarnej

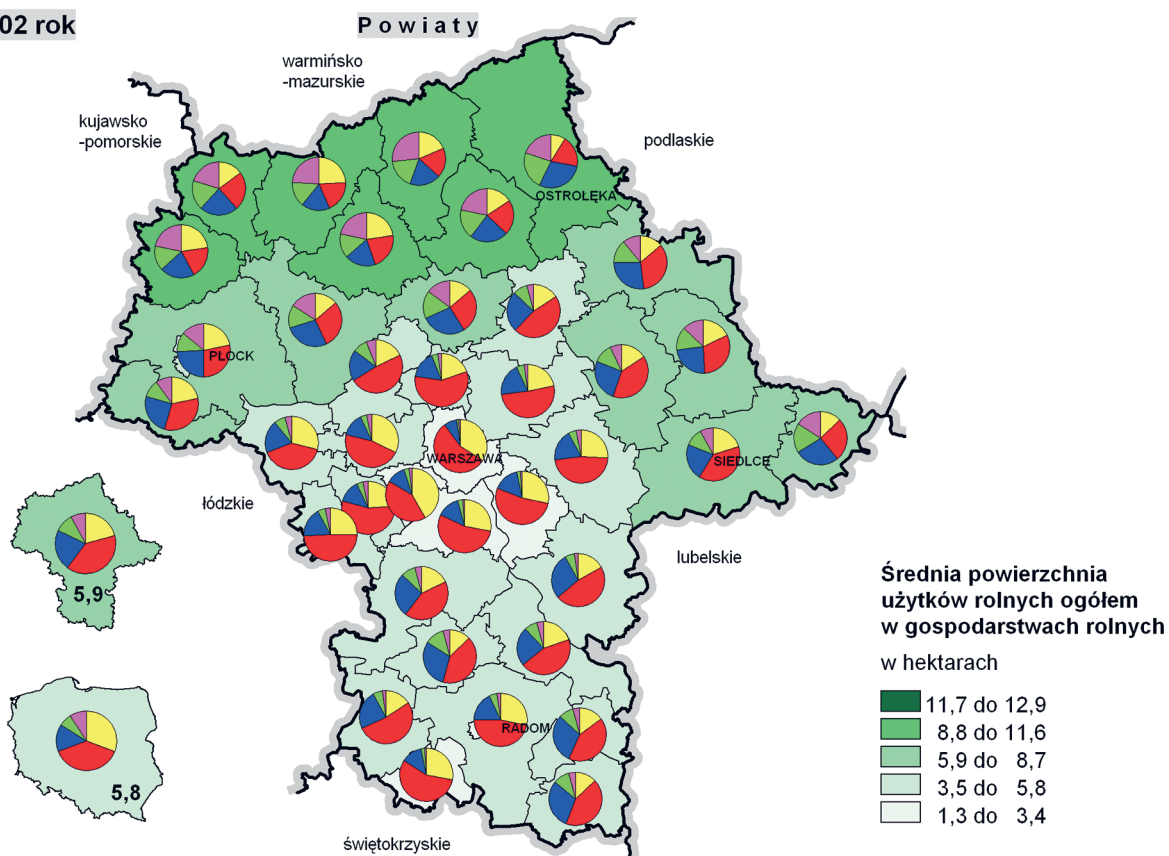
Struktura agrarna wywiera znaczący wpływ na potencjał ekonomiczny gospodarstw, który w znacznej mierze uzależniony jest od wielkości użytkowanych przez nie gruntów.

Rozporządzeniem Komisji Europejskiej z 2008 roku we wszystkich państwach członkowskich UE wprowadzono jednolitą klasyfikację gospodarstw rolnych¹⁶, na podstawie której od 2010 roku wyznaczana jest wielkość ekonomiczna gospodarstw (wyrażana w euro). Wielkość ta świadczy o potencjale ekonomicznym gospodarstw i jest wykorzystywana nie tylko do analiz sektora rolnego, ale będzie stanowiła podstawę kwalifikowania gospodarstw do otrzymania pomocy w ramach niektórych działań *Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020*, np.: modernizacja gospodarstw rolnych, pomoc dla młodych rolników,

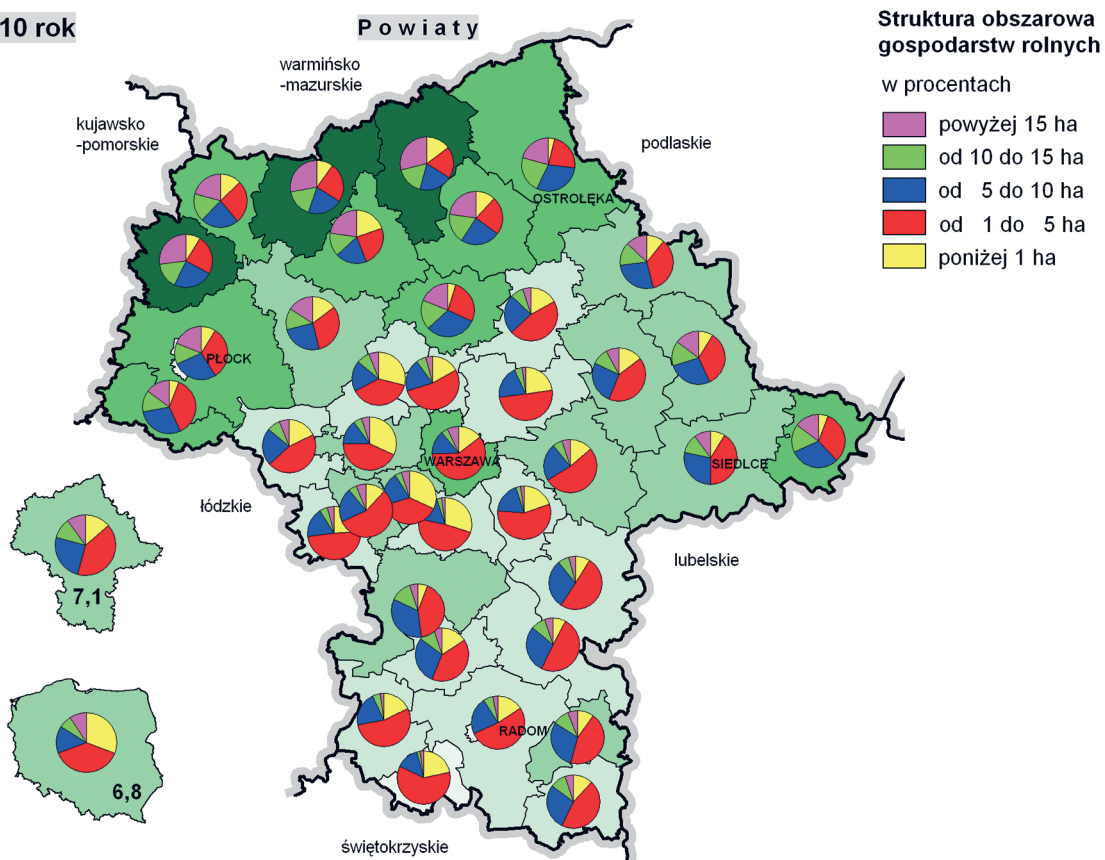
¹⁶ Zgodnie z Rozporządzeniem Komisji (WE) nr 1242/2008 z dnia 8 grudnia 2008 roku.

Mapa 6. Struktura obszarowa gospodarstw rolnych w powiatach województwa mazowieckiego

2002 rok

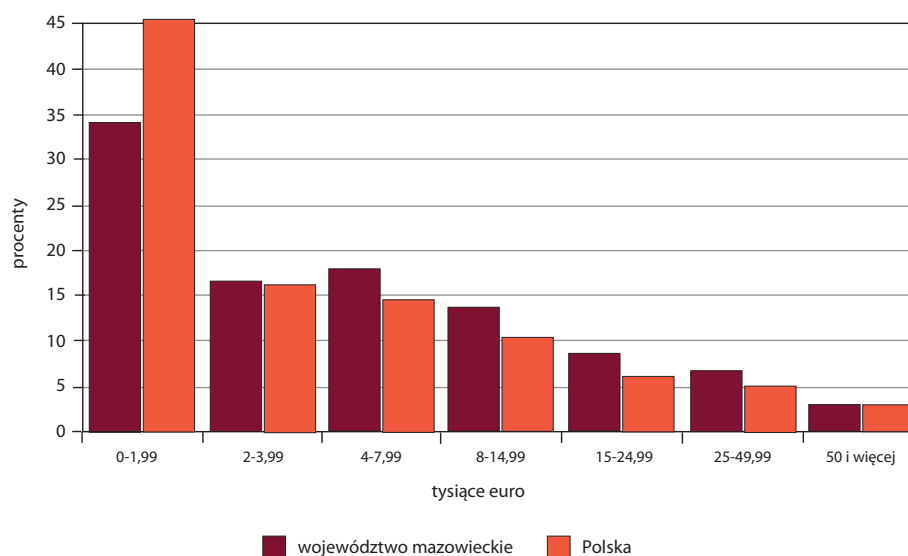

2010 rok

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2002 i PSR 2010 (BDL GUS)

Wykres 7. Struktura gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą według klas wielkości ekonomicznej w województwie mazowieckim i w Polsce w 2010 roku

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie *Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny 2010*, GUS, Warszawa 2012

restrukturyzacja małych gospodarstw. Wprawdzie brak danych statystycznych za 2002 rok (z uwagi na zmianę typologii wyliczania wielkości ekonomicznej) uniemożliwia przeprowadzenie analizy porównawczej, niemniej jednak ze względu na ważkość sprawy w opracowaniu podjęto tę problematykę.

W 2010 roku w strukturze gospodarstw rolnych (prowadzących działalność rolniczą), według klas wielkości ekonomicznej¹⁷, w województwie mazowieckim (podobnie jak w kraju) największy odsetek (68%) stanowiły gospodarstwa słabe ekonomicznie – o potencjale produkcyjnym oszacowanym na mniej niż 8 tys. euro¹⁸. Gospodarstwa najsilniejsze – o wielkości ekonomicznej 50 tys. euro i więcej – stanowiły (zarówno w województwie, jak i w kraju) zaledwie 3% wszystkich gospodarstw¹⁹. Struktura gospodarstw rolnych pod względem wielkości ekonomicznej na Mazowszu jest korzystniejsza niż w kraju, o czym świadczy niższy (o ponad 10 pkt. proc.) udział gospodarstw najmniej silnych ekonomicznie (do 2 tys. euro) niż w Polsce, na korzyść wyższych klas ekonomicznych (Wykres 7).

¹⁷ Wielkość ekonomiczna gospodarstwa rolnego oznacza możliwą wartość produkcji (roślinnej i zwierzęcej), którą rolnik jest w stanie osiągnąć, dysponując posiadanym potencjałem i prowadząc działalność w danym regionie – zgodnie z Typologią Gospodarstw Rolnych ustanowioną Rozporządzeniem Komisji (WE) nr 1242/2008 z dnia 8 grudnia 2008 roku – Źródło: *Aktywność rynkowa gospodarstw indywidualnych na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego*, PSR 2010, US w Warszawie, Warszawa 2013.

¹⁸ Źródło: *Aktywność rynkowa gospodarstw indywidualnych na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego*, PSR 2010, US w Warszawie, Warszawa 2013, s.30.

¹⁹ Źródło: *Charakterystyka gospodarstw rolnych*, PSR 2010, GUS, Warszawa 2012.

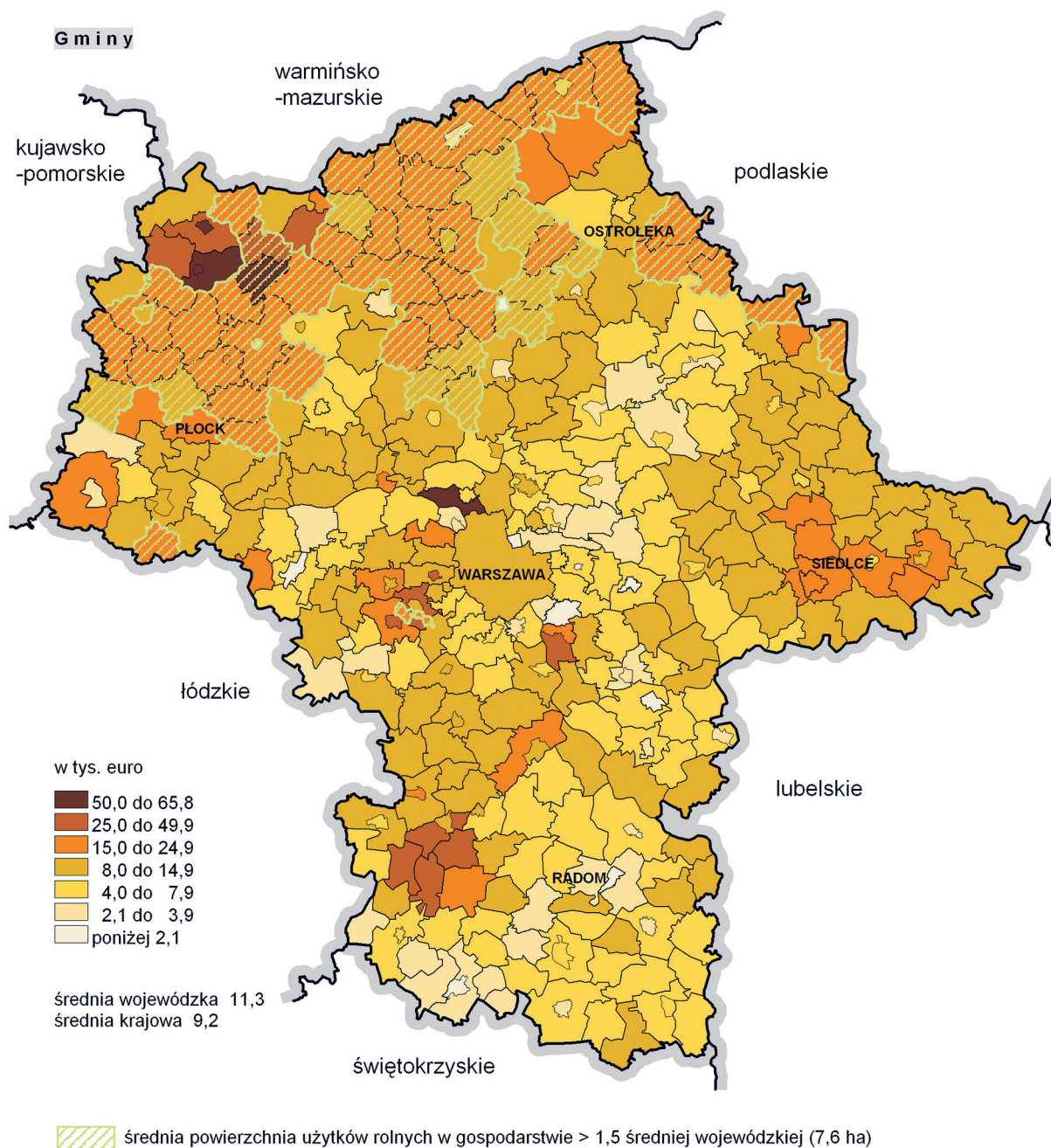
Przeciętna wielkość ekonomiczna 1 gospodarstwa indywidualnego z siedzibą w województwie mazowieckim była o 2,1 tys. euro wyższa niż w kraju i wyniosła 11,3 tys. euro. Najwyższą średnią wielkością ekonomiczną (16,7 tys. euro) charakteryzuje się grupa gospodarstw produkujących głównie na rynek (stanowiąca ponad 50% ogółu gospodarstw), zaś najniższą – gospodarstwa produkujące wyłącznie i głównie na samozaopatrzenie (blisko 30% ogółu) – odpowiednio: 6 tys. euro i 1,6 tys. euro.

Analiza wykazała, że przeciętna wielkość ekonomiczna gospodarstwa rolnego w gminach województwa mazowieckiego, podobnie jak innych opisywanych wyżej wskaźników, była wyraźnie zróżnicowana terytorialnie. Potencjał ekonomiczny gospodarstw zwiększał się wraz ze wzrostem powierzchni użytków rolnych w gospodarstwie, wynikał również z wykształconych specjalizacji oraz aktywnych rynkowo gospodarstw (także tych o niewielkim areale – poniżej 5 ha UR).

Przyjmując, że gospodarstwa rolne o najsłabszym potencjale ekonomicznym to takie, w których wielkość ekonomiczna nie przekracza 8 tys. euro²⁰, z ogólnej liczby jednostek terytorialnych poddanych analizie w województwie mazowieckim (tj. 314 gmin) aż w 40% z nich dominują gospodarstwa zaliczone do tej kategorii. Największy i najbardziej zwarty obszar tej grupy obejmuje pasmo gmin od powiatu ostrowskiego (subregion ostrołęcki) poprzez powiaty: wołomiński, miński, garwoliński (podregion warszawski

²⁰ Źródło: *Aktywność rynkowa na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego*, PSR 2010, US w Warszawie, Warszawa 2013.

Mapa 7. Przeciętna wielkość ekonomiczna gospodarstwa indywidualnego prowadzącego działalność rolniczą w gminach województwa mazowieckiego w 2010 roku

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2010 (BDL GUS) oraz *Aktywność rynkowa gospodarstw indywidualnych na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego, PSR 2010* oraz *Rolnictwo na terenach miejskich w województwie mazowieckim, PSR 2010, US w Warszawie, Warszawa 2013*

wschodni) i wschodnią część subregionu radomskiego. Drugą pod względem liczności grupę (ponad 35% ogółu) stanowią gminy, w których przeciętna wielkość ekonomiczna gospodarstwa oscyluje wokół średniej wojewódzkiej (11,3 tys. euro) i krajowej (9,2 tys. euro). Należą do niej przede wszystkim jednostki położone w subregionie siedleckim (za wyjątkiem leżących w bezpośrednim sąsiedztwie m. Siedlec) oraz w powiatach: grójeckim i warszawskim zachodnim, a także gminy od północy graniczące z OMW

(z powiatów: płońskiego, pułtuskiego, makowskiego). Gospodarstwa o wysokim potencjale ekonomicznym (powyżej 15 tys. euro) zlokalizowane są głównie w gminach północnej części województwa, charakteryzującej się najwyższą przeciętną powierzchnią UR przypadającą na 1 gospodarstwo (Mapa 7). Należy nadmienić jednak, że gospodarstwa najsilniejsze ekonomicznie występują w gminach specjalizujących się w hodowli drobiu z powiatów: mławskiego i żuromińskiego (Biezuń, Żuromin, Radzanów, Szreńsk, Wiśniewo, Luto-

cin), a także w gminie Jabłonna (powiat legionowski), cechującej się wysoką towarowością dzięki specjalizacji ogrodniczej małych obszarowo gospodarstw. Bardzo silne ekonomicznie gospodarstwa występują również na obszarach gmin: Radzanów, Potworów, Klwów, Wyśmierzyce (podregion radomski) – wyspecjalizowanych w uprawie papryki – oraz na terenie gminy Brwinów (z gospodarstwami mniejszymi obszarowo niż średnia wojewódzka), których duża wielkość ekonomiczna wynika z wykształconej specjalizacji warzywniczej.

2.2. Wpływ instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej na procesy koncentracji ziemi w gospodarstwach rolnych

Szansę na poprawę konkurencyjności mazowieckiego rolnictwa stworzyła unijna pomoc finansowa, kierowana na wsparcie polskiego rolnictwa w ramach Wspólnej Polityki Rolnej (WPR). W latach 2004-2006 oraz w perspektywie finansowej 2007-2013 mazowieccy rolnicy intensywnie wykorzystywali instrumenty WPR, o czym świadczy fakt, że w 2010 roku skorzystało z nich ponad 208 tys. beneficjentów²¹, czyli niemal 90% wszystkich gospodarstw rolnych o powierzchni powyżej 1 ha²² (analogicznie jak w kraju). Oddziaływanie poszczególnych instrumentów WPR na zmiany zachodzące w rolnictwie jest znacznie zróżnicowane i nie zawsze jednoznaczne. Dotyczy to w szczególności największego i szeroko dostępnego instrumentu, jakim jest wsparcie bezpośrednie, na które w województwie mazowieckim (podobnie jak w kraju) przeznaczono ponad połowę całej kwoty, która wpłynęła do rolników w latach 2004-2010 w ramach Wspólnej Polityki Rolnej. Dopłaty bezpośrednie z jednej strony powodowały wzrost dochodów rolników, ich stabilizację i zachęcały do powiększania gospodarstw, z drugiej zaś ich wpływ na wielkość gospodarstw był ograniczony, ponieważ przyczyniały się do wzrostu cen gruntów²³, utrudniając obrót ziemią, a także stanowiąc pewne źródło dochodów – podtrzymywały *de facto* istniejącą strukturę agrarną²⁴.

Zarówno w latach 2004-2006, jak i w obecnej perspektywie budżetowej, głównym instrumentem ukie-

²¹ Na podstawie liczby beneficjentów jednolitych płatności obszarowych (JPO) – podstawowych płatności, jakie mógł uzyskać rolnik użytkujący gospodarstwo o powierzchni co najmniej 1 ha UR.

²² Działaniami WPR nie zostały objęte gospodarstwa o powierzchni poniżej 1 ha, które stanowią 14% wszystkich gospodarstw województwa (w kraju blisko 30%).

²³ Średnie ceny zakupu/sprzedaży użytków rolnych w województwie mazowieckim wzrosły z 10,7 tys. zł w 2005 roku do 25,8 tys. zł w roku 2013, w kraju odpowiednio z: 8,4 tys. zł do 25,2 tys. zł. Źródło: <http://www.arimr.gov.pl/dla-beneficjenta/srednie-ceny-gruntow-wg-gus.html>.

²⁴ Źródło: Judzińska, A., Łopaciuk W., 2011, *Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na rolnictwo*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej PIB, Zeszyt nr 9, Warszawa, s. 61.

runkowanym na stymulowanie przemian struktury agrarnej gospodarstw były przede wszystkim renty strukturalne. Z programu rent strukturalnych skorzystało niemal 11,5 tys. właścicieli gospodarstw rolnych w województwie mazowieckim, tj. ponad 17% wszystkich beneficjentów tego działania w kraju, co w porównaniu do udziału regionu w ogólnej liczbie gospodarstw rolnych w Polsce (12%), świadczy o stosunkowo dużym zainteresowaniu tym instrumentem wśród mazowieckich rolników. Jednak pomimo wydatkowania na ten cel ponad 8% ogółu środków transferowanych do województwa (w kraju 7%), w ograniczonym stopniu przyczyniły się one do poprawy struktury obszarowej gospodarstw, bowiem ponad połowa gospodarstw na Mazowszu (podobnie jak w kraju) przekazana została na rzecz następcy²⁵ – realizując drugi cel tego instrumentu – jakim było przyspieszenie wymiany pokoleniowej rolników – oraz przyczyniając się do poprawy ich sytuacji dochodowej. Również w ekspertyzie wykonanej dla Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi²⁶ stwierdzono, że wpływ instrumentu „rent strukturalnych” na proefektywnościowe przebudowy struktur obszarowych w rolnictwie był niewielki.

Pośredni wpływ na struktury organizacyjne i produkcyjne rolnictwa wywarły programy rolno-środowiskowe, bowiem rolnictwem ekologicznym (jednym z pakietów tych programów) zainteresowane były głównie gospodarstwa o stosunkowo dużym areale (na co wskazano w ekspertyzie wykonanej dla MRiRW²⁷). Możliwość skorzystania ze wsparcia w ramach tego instrumentu mogła mieć wpływ na decyzje rolników, zainteresowanych wprowadzeniem ekologicznych metod produkcji, o powiększeniu areалу gospodarstw. W latach 2004-2010 w województwie mazowieckim blisko 4,5-krotnie wzrosła liczba ekologicznych producentów rolnych (w kraju 5,5-krotnie), a udział ekologicznych użytków rolnych w ogólnym areale UR powiększył się 6-krotnie (podobnie jak w kraju) do poziomu 2% UR (w kraju 3%)²⁸.

²⁵ Źródło: *Ocena Średniookresowa Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013. Raport końcowy, Tom II*, wykonana na zamówienie MRiRW w listopadzie 2010 roku, s. 78. Pobrano ze strony internetowej <http://bip.minrol.gov.pl/DesktopModules/SearchEngine/SearchEngine.aspx?SearchText=ocena%20c5%9bredniookresowa>.

²⁶ Ekspertyza dla MRiRW, *Instrumenty oddziaływania Państwa na kształtowanie struktury obszarowej gospodarstw rolnych w Polsce: rola systemu ubezpieczenia społecznego rolników w kształtowaniu tej struktury*, pod kierunkiem prof. dr hab. Aliny Sikorskiej, Warszawa 2009, s. 22. Pobrano ze strony internetowej MRiRW <http://bip.minrol.gov.pl/DesktopDefault.aspx?TabOrgId=1683>.

²⁷ Źródło: *Instrumenty oddziaływania Państwa na kształtowanie struktury obszarowej gospodarstw rolnych w Polsce: rola systemu ubezpieczenia społecznego rolników w kształtowaniu tej struktury*, pod kierunkiem prof. dr hab. Aliny Sikorskiej, Warszawa 2009, s. 47. Pobrano ze strony internetowej MRiRW <http://bip.minrol.gov.pl/DesktopDefault.aspx?TabOrgId=1683>.

²⁸ Źródło: Obliczenia MBPR na podstawie danych Inspekcji Jakości

3. Zasiewy

W 2010 roku powierzchnia gruntów pod zasiewami stanowiła ponad 60% ogólnego arealu użytków rolnych na Mazowszu – o blisko 7 pkt. proc. mniej niż średnio w kraju. W porównaniu do roku 2002 nastąpił wzrost tego udziału o około 1 pkt. proc. (w kraju o niemal 4 pkt. proc.). Analizując odsetek gruntów pod zasiewami w powierzchni użytków rolnych regionu, zaobserwować można znaczne zróżnicowanie przestrzenne tego zjawiska. Największymi wartościami wspomnianego wskaźnika charakteryzowały się szczególnie obszary w zachodniej części województwa, zlokalizowane na Wysoczyźnie Płockiej i Wysoczyźnie Ciechanowskiej oraz na obszarze nadbużańskim, a także miejscowo w południowo-wschodniej części Mazowsza. Pod względem tego wskaźnika znacząco wyróżniały się gminy: Opinogóra Górna (powiat ciechanowski), Krasne (powiat przasnyski) i Radzanowo (powiat płocki), w których zasiewy zajmowały około 90% UR, przekraczając tym samym średnią wojewódzką ponad 1,5-krotnie (Mapa 8). Powyższe należy wiązać z występowaniem na tych terenach kompleksów gleb o najlepszej przydatności dla produkcji rolnej (gleby klas: I-III), które determinują produkcję roślinną (średni wskaźnik waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej w większości gmin ww. obszarów niemal o 1/4 przekracza średnią dla województwa, tj. 59,9 pkt. według 125-punktowej skali IUNG w Puławach). Należy również podkreślić, że obszary o najwyższym udziale arealu zasiewów w powierzchni UR ogółem w znacznym stopniu pokrywały się z wyznaczonymi w województwie obszarami predestynowanymi do pełnienia funkcji żywicielskich o strategicznym znaczeniu²⁹, dla których głównym kryterium delimitacji były uwarunkowania przyrodnicze. Wyjątek w tym względzie stanowi powiat grójecki zaliczony do sochaczewsko-grójeckiego strategicznego obszaru żywicielskiego (SOŻ), w którym w areale UR dominują sady – blisko 70% (niemal 8-krotnie więcej niż średnio w województwie).

W 2010 roku w strukturze gruntów pod zasiewami, podobnie jak w 2002 roku, przeważała uprawa zbóż – około 80% powierzchni zasiewów (porównywalnie jak w kraju). W analizowanych latach zmiany powierzchni zasiewów dotyczyły głównie ziemniaków, których spadek arealu spowodował, że w strukturze upraw wyprzedziły je rośliny pastewne, co świadczy może o wzmocnieniu produkcji zwierzęcej w gospodarce rolnej regionu (Wykres 8).

Handlowej Artykułów Spożywczych pobrane ze strony internetowej <http://www.ijhar-s.gov.pl/raporty-i-analizy.html> oraz BDL GUS.

²⁹ Aktualizacja Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego, wersja z dnia 16 maja 2013 roku.

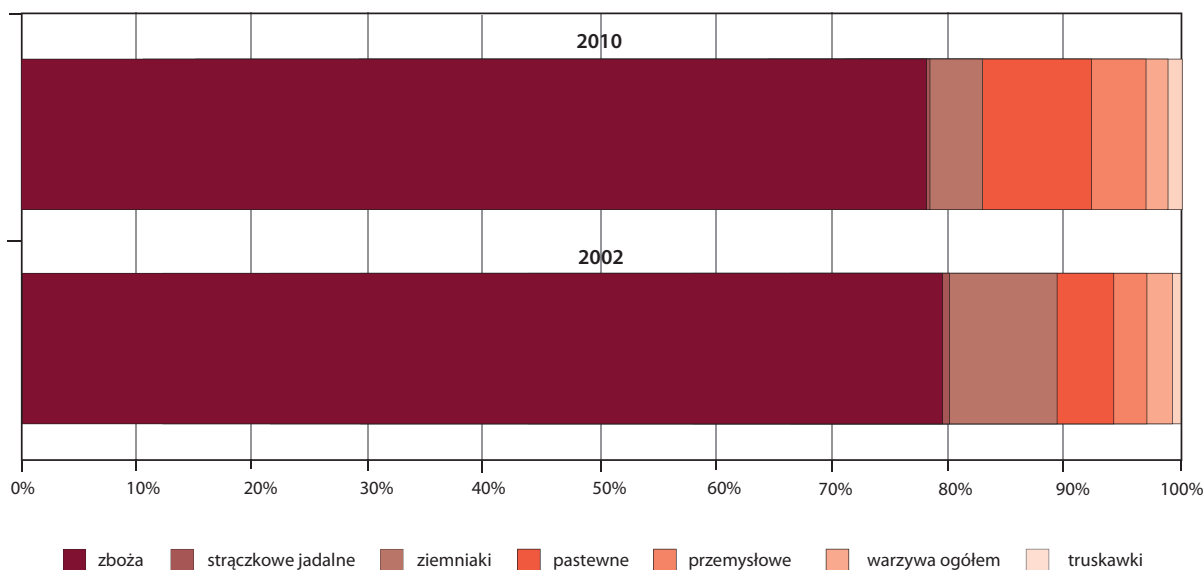
Zasiewy zbóż obejmowały w 2010 roku powierzchnię 900 tys. ha, co stanowiło niemal 47% UR w województwie – o około 3 pkt. proc. mniej niż w kraju. W porównaniu do roku 2002, zauważalny był blisko 10-procentowy spadek arealu tej kultury (o ponad 2 pkt. proc. większy niż średnio w kraju). Pomimo powyższych zmian Mazowsze utrzymało drugą pozycję wśród wszystkich województw (za wielkopolskim) pod względem powierzchni zasiewów zbóż. Warto zauważyć, że uprawa tej kultury była w województwie mazowieckim zróżnicowana przestrzennie, co należy wiązać ze wspomnianą wyżej jakością rolniczej przestrzeni produkcyjnej (Mapa 9). Blisko 2/3 wojewódzkiego arealu zbóż zlokalizowane były w powiatach podregionów ciechanowsko-płockiego oraz radomskiego, a także obszaru nadbużańskiego, w których udział powierzchni tej kultury w areale użytków rolnych o około 10 pkt. proc. przekraczał średnią dla regionu. Analizując powyższy wskaźnik w układzie gmin, należy zauważyć, że wyróżniającymi się pod tym względem były następujące jednostki samorządu terytorialnego: Sierpc, Stara Kornica (powiat łosicki) i Tczów (powiat zwolenński), w których udział zbóż w UR ogółem o niemal 1/4 przekraczał średnią dla województwa. W porównaniu do roku 2002, we wspomnianych gminach (w przeciwieństwie do ponad 40% gmin województwa) zanotowano wzrost powyższego wskaźnika, co może świadczyć o umocnieniu się tej uprawy w gospodarce rolnej wymienionych jednostek.

W 2010 roku, w strukturze zasiewów województwa, drugą pozycję zajmowała uprawa roślin pastewnych³⁰ (około 10%, o 1,5 pkt. proc. więcej niż w kraju), która w tym względzie (w odniesieniu do 2002 roku) zastąpiła uprawę ziemniaka. W analizowanych latach powierzchnia objęta zasiewami roślin pastewnych w województwie oraz wskaźnik udziału tej kultury w UR regionu, wzrosły prawie 2-krotnie³¹, co związane jest z rozwojem na Mazowszu specjalizacji w chowie i hodowli bydła, w tym krów mlecznych. Rośliny pastewne, szczególnie kukurydza na zielonkę, mają bowiem istotne znaczenie w hodowli tych zwierząt, stanowiąc dla nich całoroczną paszę. Analizując rozkład przestrzenny omawianej kultury, należy zauważyć, że największy areal oraz udział w strukturze zasie-

³⁰ Ze względu na brak danych o powierzchni upraw pastewnych według siedziby gospodarstwa, analizę przeprowadzono na podstawie danych dotyczących arealu tych upraw według siedziby użytkownika.

³¹ Źródło: obliczenia MBPR na podstawie: *Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich. Województwo Mazowieckie*, US w Warszawie, Warszawa 2003 oraz *Charakterystyka gospodarstw rolnych w województwie mazowieckim. PSR 2010*, US w Warszawie, Warszawa 2012, a także danych pozyskanych z GUS.

Wykres 8. Struktura zasiewów w województwie mazowieckim

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2002 i PSR 2010 (BDL GUS oraz dane pozyskane z GUS)

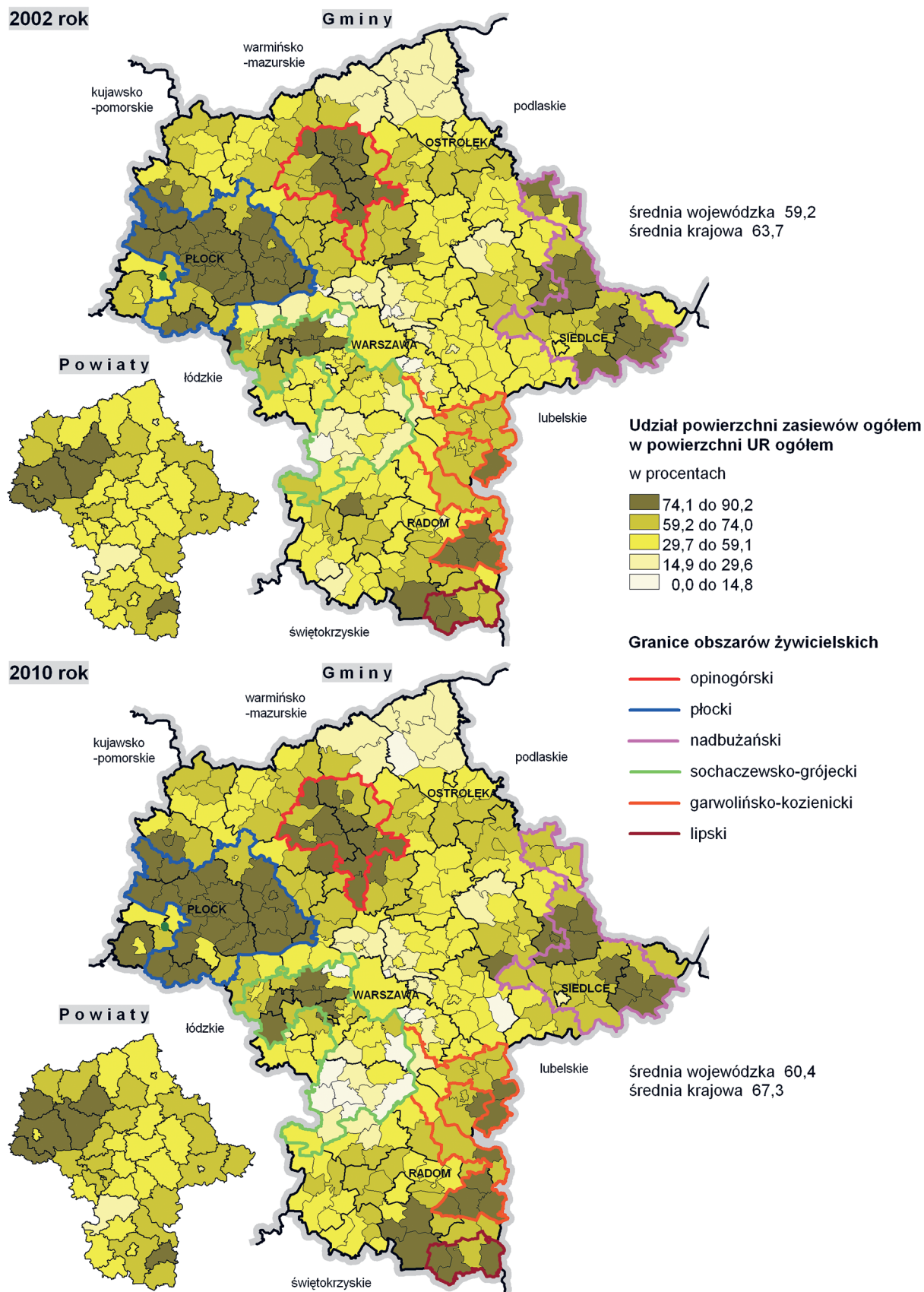
wów występował w północno-wschodnich powiatach województwa o wykształconej specjalizacji produkcji mleka, z wyróżniającymi się powiatami subregionu ostrołęckiego, tj.: ostrołęckim, makowskim i ostrowskim. Wartość wskaźnika w tych powiatach niemal 2-krotnie przekraczała średnią wojewódzką (około 10%), a w przypadku powiatu ostrołęckiego (charakteryzującego się największą obsadą krów mlecznych w województwie) blisko 3-krotnie (*Mapa 10*). W omawianych powiatach, względem 2002 roku, nastąpiło umocnienie specjalizacji w uprawie wspomnianej kultury, o czym świadczy niemal 2-krotny wzrost zarówno jej powierzchni, jak i udziału w użytkach rolnych tych powiatów. Warto podkreślić, że w strukturze upraw roślin pastewnych przeważała kukurydza na zielonkę, której areal w porównaniu do roku 2002 wzrósł 2,5-krotnie, zwiększając tym samym jej udział w strukturze tych roślin do ponad 50% (o niemal 10 pkt. proc. więcej niż średnio w kraju). Analizując alokację przestrzenną uprawy kukurydzy na zielonkę, należy zauważyć, że w 2010 roku ponad 10% wojewódzkiej powierzchni tej rośliny uprawiane było w powiecie ostrołęckim, co należy wiązać ze wzrostem pogłowia bydła na jego terenie (o blisko 1/3 w odniesieniu do 2002 roku). Ponadto udział powiatu ostrołęckiego w powierzchni tej kultury na Mazowszu był blisko 3-krotnie większy niż wynosi jego udział w ogólnej powierzchni zasiewów oraz użytków rolnych województwa (odpowiednio: 3,3 i 6,1%), co świadczy o silniejszej specjalizacji tego powiatu w uprawie wspomnianej rośliny.

W 2010 roku blisko 60 tys. ha, tj. około 3% użytków rolnych województwa (o 5 pkt. proc. mniej niż w kraju), stanowiła uprawa roślin przemysłowych³². W porównaniu do roku 2002 nastąpił niemal 1,5-krotny wzrost arealu tej kultury, zarówno w województwie, jak i w kraju, co skutkowało wzmocnieniem tej uprawy w strukturze zasiewów ogółem (odpowiednio: z 3% do 5%, w kraju z 7% do 11%). Było to związane przede wszystkim z intensyfikacją powierzchni zasiewów rzepaku i rzepiku (blisko 3-krotny wzrost w województwie i w kraju), stanowiących prawie 80% arealu roślin przemysłowych na Mazowszu, co mogło być powodowane możliwością uzyskania dopłat w zakresie WPR do powierzchni tych roślin w ramach tzw. płatności do upraw roślin energetycznych³³ oraz rozwojem rynku biopaliw, który zwiększył opłacalność produkcji omawianej uprawy. Wprawdzie wojewódzki areal roślin przemysłowych stanowił w 2010 roku niespełna 5% krajowej powierzchni tych roślin, niemniej jednak warto podkreślić, że ponad 2/3 arealu tych upraw na Mazowszu zlokalizowane było w podregionie ciechanowsko-płockim, z wyróżniającymi się powiatami: ciechanowskim, płockim oraz płońskim, w których skoncentrowane było około 50% tego rodzaju upraw województwa, głównie rzepaku i rze-

³² Ze względu na brak danych o powierzchni upraw przemysłowych w 2002 roku według siedziby gospodarstwa, analizę zasiewów tej kultury na Mazowszu i w kraju przeprowadzono na podstawie danych według siedziby użytkownika.

³³ Płatność ta była przyznawana do powierzchni uprawy rzepaku i rzepiku (w latach 2004-2010), kształtowała się na poziomie około 180 zł/ha.

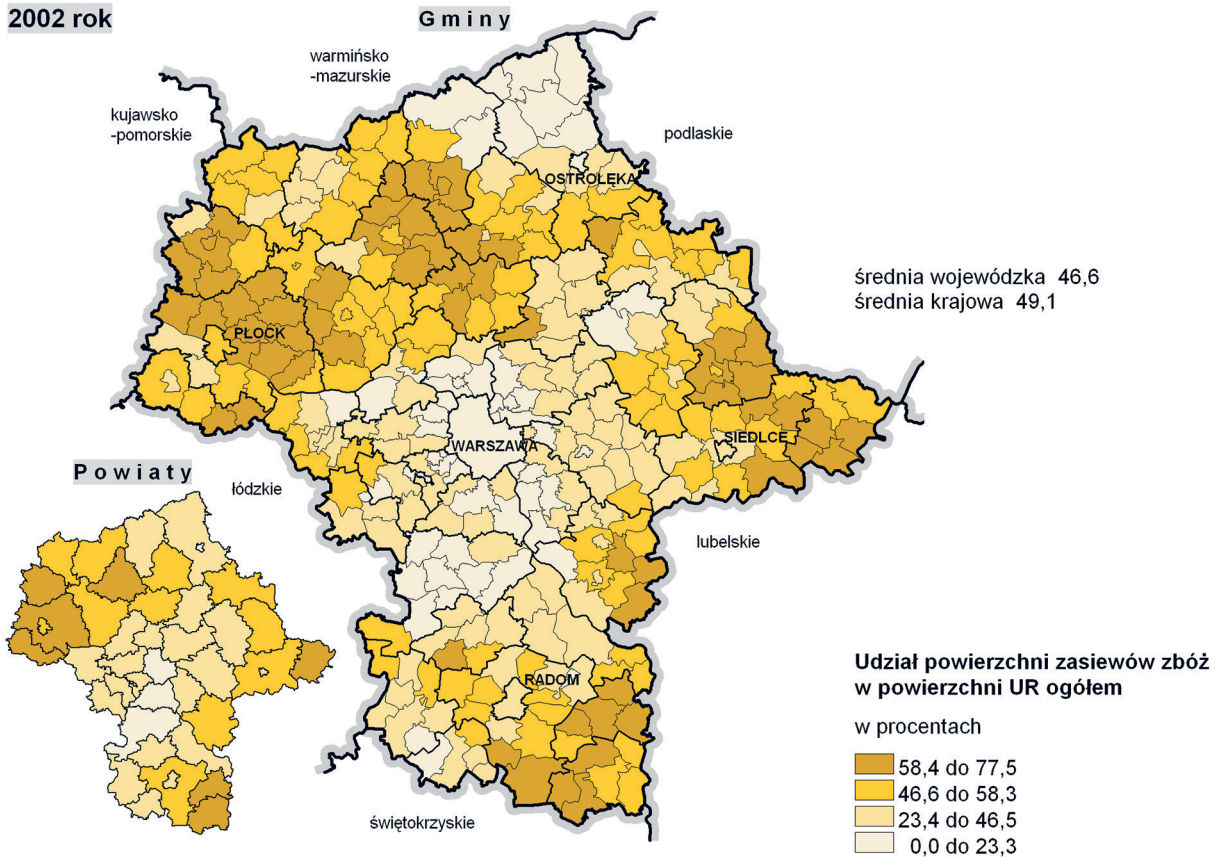
Mapa 8. Zasiwy w województwie mazowieckim na tle obszarów predestynowanych do pełnienia funkcji żywicielskich o strategicznym znaczeniu

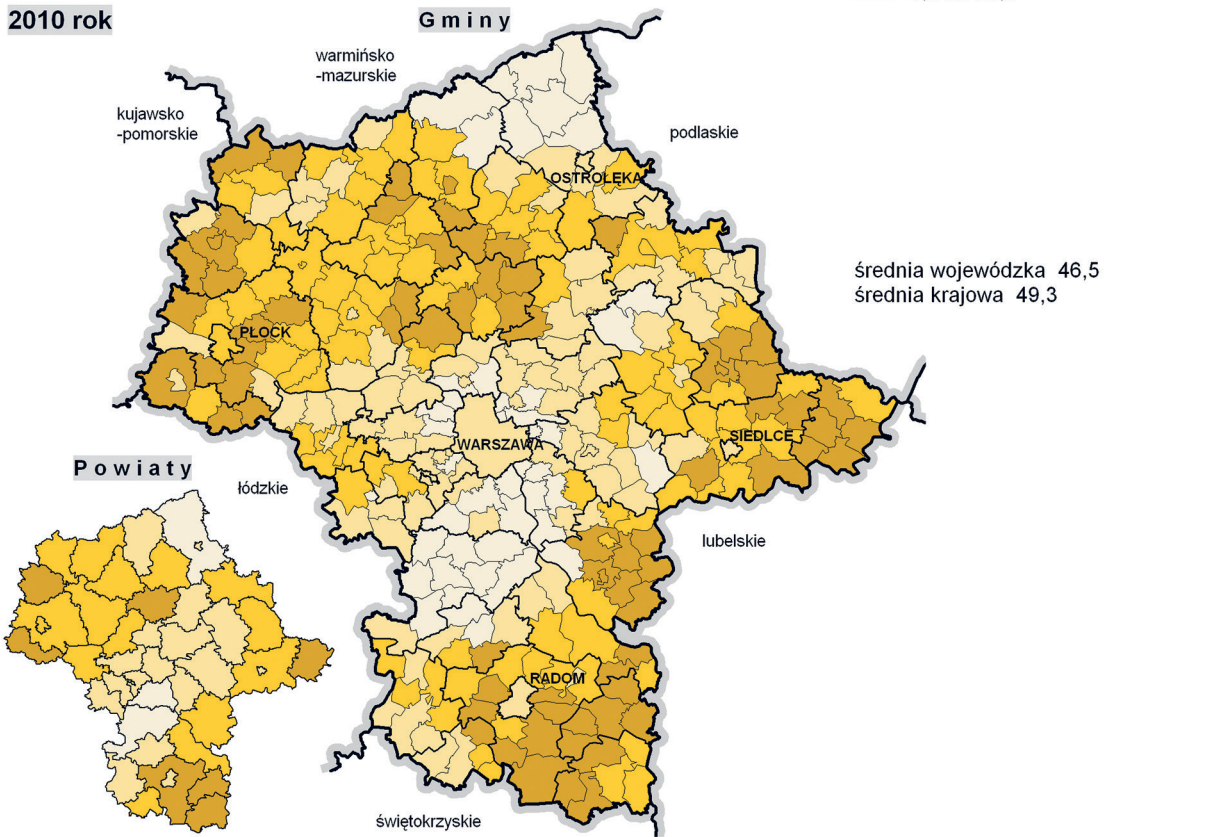
Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2002 i PSR 2010 (BDL GUS) oraz publikacji *Strategiczne obszary żywicielskie w województwie mazowieckim*, MBPR, MAZOWSZE. Analizy i Studia, Zeszyt 33, Warszawa 2012

Mapa 9. Zasiwy ziów w województwie mazowieckim

2002 rok

2010 rok

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2002 i PSR 2010 (BDL GUS)

piku oraz buraka cukrowego³⁴ (Mapa 11). Alokacja oraz wielkość powierzchni upraw przemysłowych na wskazanym obszarze w znacznym stopniu powiązana była z występującymi tam wysokimi walorami produkcyjnymi (grunty orne o bardzo dobrej i dobrej przydatności dla produkcji rolnej jako istotny komponent do uprawy tych wymagających pod względem środowiskowym roślin), a także z wieloletnią tradycją, szczególnie w uprawie buraka cukrowego, co trzeba wiązać m.in. z bliskością rynku zbytu, jakim jest cukrownia Głinojeck (obecnie jedna z największych i najnowocześniejszych cukrowni w Polsce). W tym kontekście należy zaznaczyć, że wstąpienie Polski do Unii Europejskiej zasadniczo wpłynęło na wielkość produkcji buraka cukrowego. Miało to związek z reformą unijnego rynku cukru, która wprowadziła duże obniżenie cen cukru, skupu buraków cukrowych oraz stanowiła zachętę do rezygnacji z tego typu produkcji³⁵. W wyniku wprowadzenia powyższych uregulowań, areal buraka cukrowego w województwie mazowieckim, względem 2002 roku, zmniejszył się o ponad połowę.

W 2010 roku uprawa ziemniaków na Mazowszu stanowiła ponad 4% powierzchni zasiewów ogółem w województwie (prawie 1 pkt proc. więcej niż w kraju), przy czym względem 2002 roku nastąpił znaczący spadek powierzchni tej kultury – o niemal 60% (w Polsce o nieco ponad 50%). Zmiana ta może być związana z ograniczeniem wykorzystania ziemniaka na pasze dla zwierząt – z uwagi na dużą energochłonność i kosztowność uprawy³⁶, a także ze zmniejszeniem produkcji na samozaopatrzenie, spowodowanym m.in. zmianą wzorców konsumpcyjnych (spożycie ziemniaka na mieszkańca spadło w analizowanych latach o ponad 16%³⁷). Pomimo zachodzących zmian województwo mazowieckie nadal utrzymuje pierwszą lokatę w kraju pod względem powierzchni uprawy ziemniaka (około 13% arealu tej kultury w kraju, przy czym w porównaniu do 2002 roku nastąpił spadek o 2 pkt. proc.).

³⁴ Te kultury stanowiły prawie 100% struktury roślin przemysłowych (niespełna 1% to uprawy: lnu, konopi oraz tytoniu).

³⁵ Głównymi założeniami reformy było zmniejszenie powierzchni uprawy buraków cukrowych i obniżenie produkcji cukru w całej Unii Europejskiej o 6 mln ton przez zastąpienie ceny interwencyjnej cukru ceną referencyjną i obniżenie jej o 36%, oraz obniżenie ceny skupu buraków cukrowych o 39%. (źródło: *Rozporządzenie Rady (WE) nr 318/2006 z dnia 20 lutego 2006 r. w sprawie wspólnej organizacji rynków w sektorze cukru* (2006). *Dziennik Urzędowy UE* (L 58) z dnia 28 lutego 2006 roku).

³⁶ Źródło: praca zbiorowa pod redakcją naukową doc. dr hab. J. Seremak-Bulge, *Rynek ziemniaka i ewolucja jego funkcjonowania oraz wpływ na proces transformacji cen*, IERiGŻ, Warszawa 2006, s. 11-12 oraz B. Klepacki i E. Szymańska, *Zmiany w wykorzystaniu ziemniaków na pasze w Polsce*, *Biuletyn Instytutu Hodowli i Aklimatyzacji Roslin*, Nr 242, s.11, 2006.

³⁷ Źródło: *Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2012*, GUS, Warszawa.

Największym odsetkiem tej uprawy w zasiewach województwa charakteryzowały się powiaty położone na zachód od Warszawy (Mapa 12), gdzie wyróżniał się powiat warszawski zachodni, w którym wskaźnik ten ponad 6-krotnie przewyższał średnią wojewódzką, a uprawa ziemniaków obejmowała ponad 13% UR tego powiatu (4-krotnie więcej niż w województwie). Gminami o najwyższym udziale zasiewów ziemniaka w areale UR są: Raszyn (powiat pruszkowski), Błonie i Ożarów Mazowiecki (powiat warszawski zachodni), w których wskaźnik ten blisko 10-krotnie przewyższał średnią dla Mazowsza. Ponadto na wskazanym obszarze, względem roku 2002, widoczne jest umocnienie specjalizacji w uprawie ziemniaka, o czym świadczy wzrost powierzchni zasiewów tej kultury o niemal 1/4. Przyczyną powyższej zmiany można upatrywać w tradycji jego uprawy na tym terenie (8% uprawy wojewódzkiej), związanej z bliskością chłonnego rynku zbytu, jakim jest aglomeracja warszawska³⁸.

W 2010 roku w strukturze zasiewów Mazowsza warzywa nie stanowiły wprawdzie dużego udziału (1,8%, w kraju 1,4%), warto jednak podkreślić, że ich powierzchnia obejmowała 14% zasobu krajowego. W okresie międzypisowym nastąpił jednakże drastyczny spadek arealu upraw warzyw (o około 1/4, podobnie jak w kraju), co należy wiązać m.in. z wystąpieniem w 2010 roku powodzi na rzece Wiśle, która swoim zasięgiem objęła znaczny „wyspecjalizowany w uprawie warzyw” obszar województwa, i mimo zastosowania przesiewów, część powierzchni tych upraw została bezpowrotnie w tym czasie stracona³⁹. Nie jest to jednak tendencja trwała, bowiem od tzw. roku powodziowego następuje systematyczny wzrost arealu tej kultury. W strukturze zasiewów warzyw rozróżnia się uprawy: gruntową oraz pod osłonami. Zasiewy warzyw gruntowych stanowiły w województwie niemal 90% arealu warzyw ogółem, a największy odsetek w ich strukturze stanowiła uprawa marchwi (nieomal 14% arealu tej kultury w województwie, blisko 2 pkt. proc. więcej niż w kraju)⁴⁰. Analizując rozkład przestrzenny uprawy warzyw gruntowych na Mazowszu, zauważyć można, że ich alokacja względem 2002 roku nie uległa zmianie. Zasiewy tej kultury w dalszym ciągu umiejscowione były zwłaszcza w powiatach okołowarszawskich, w szczególności w:

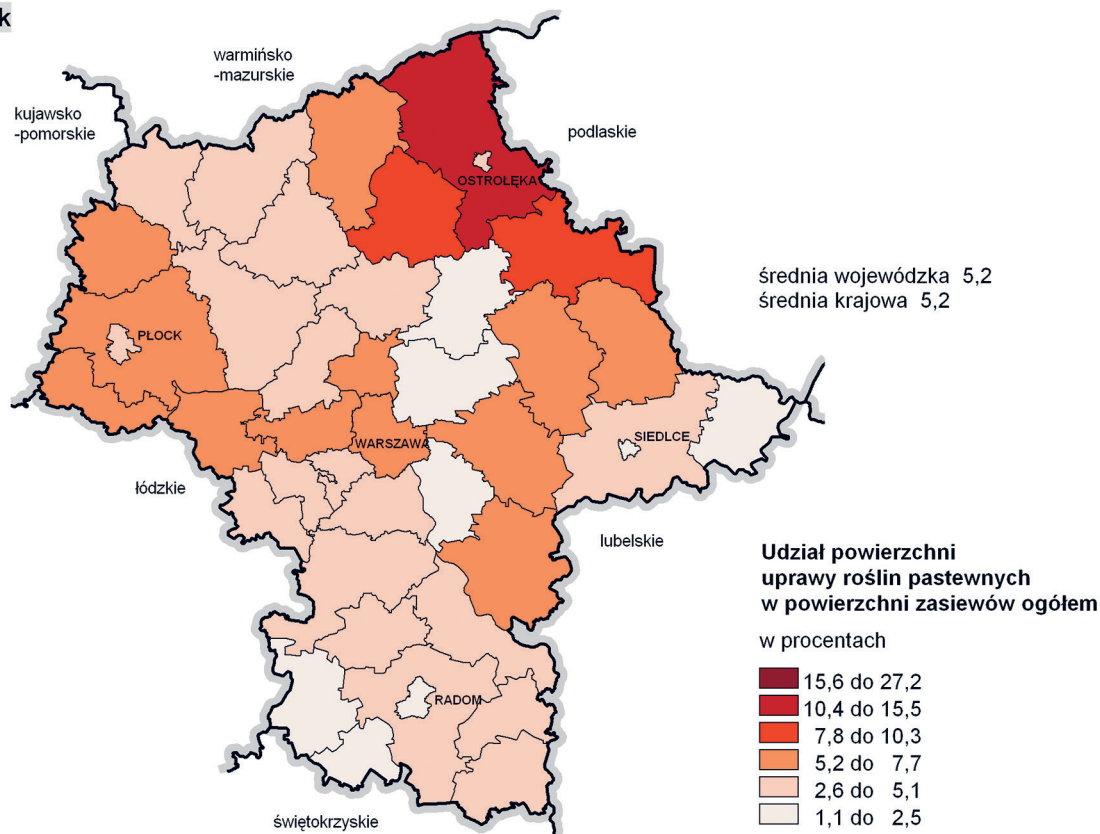
³⁸ Źródło: W. Zgliński, *Kształtowanie się strefy żywicielskiej aglomeracji warszawskiej*, PAN Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania, Wrocław 1994.

³⁹ Źródło: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/rl_wyniki_produkcyjnej_rolniczej_2010.pdf.

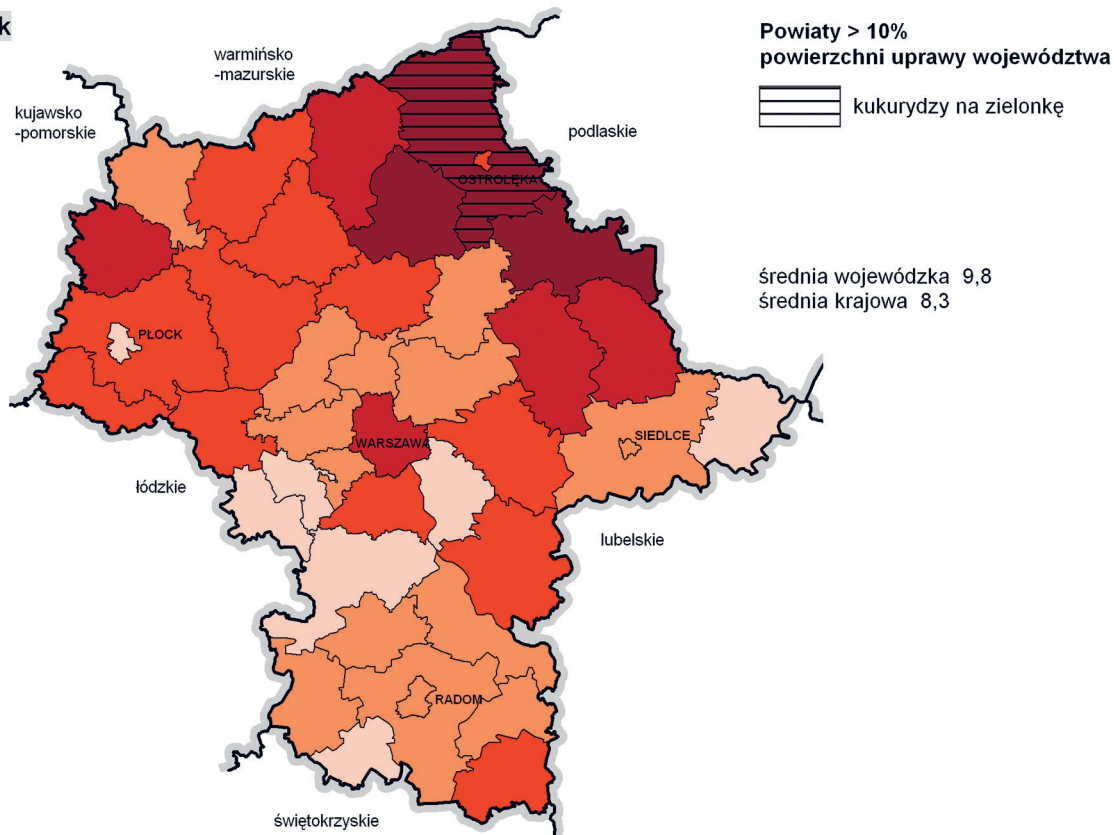
⁴⁰ Źródło: obliczenia MBPR na podstawie: *Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich. Województwo Mazowieckie*, US w Warszawie, Warszawa 2003 oraz *Uprawy ogrodnicze*, GUS, Warszawa 2013.

Mapa 10. Uprawa roślin pastewnych* w powiatach województwa mazowieckiego

2002 rok

2010 rok

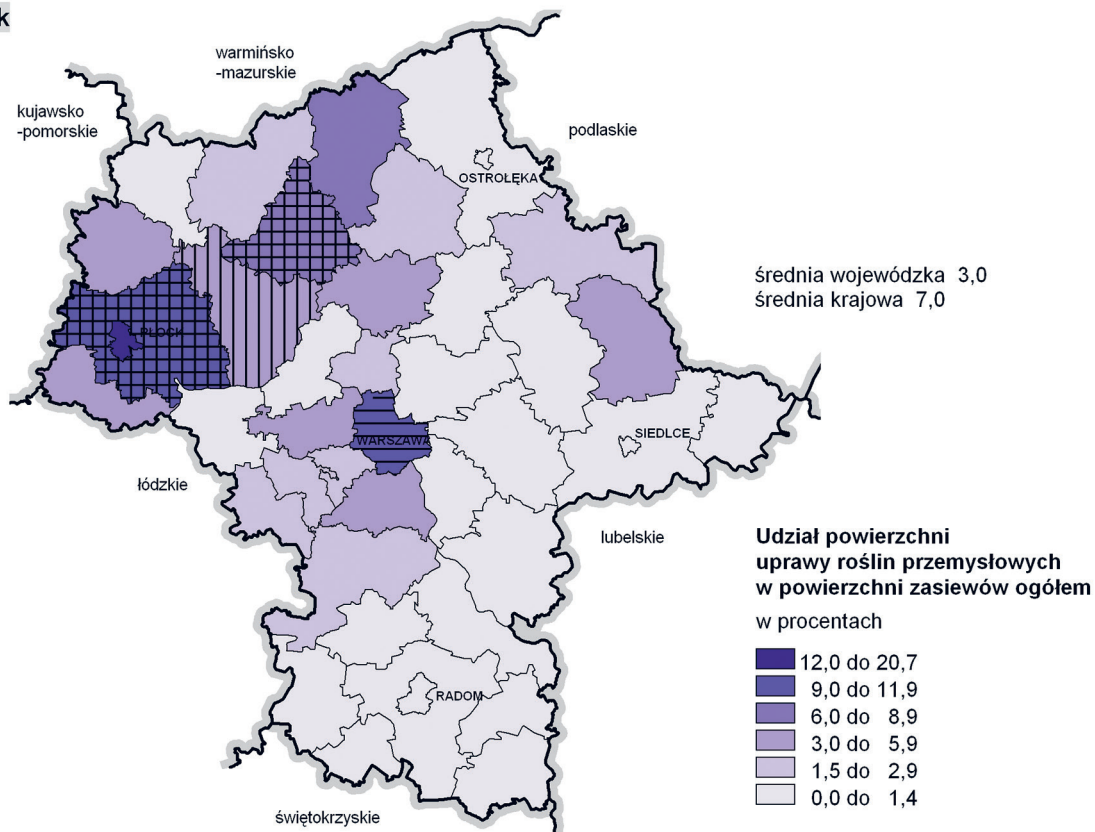

*według siedziby użytkownika

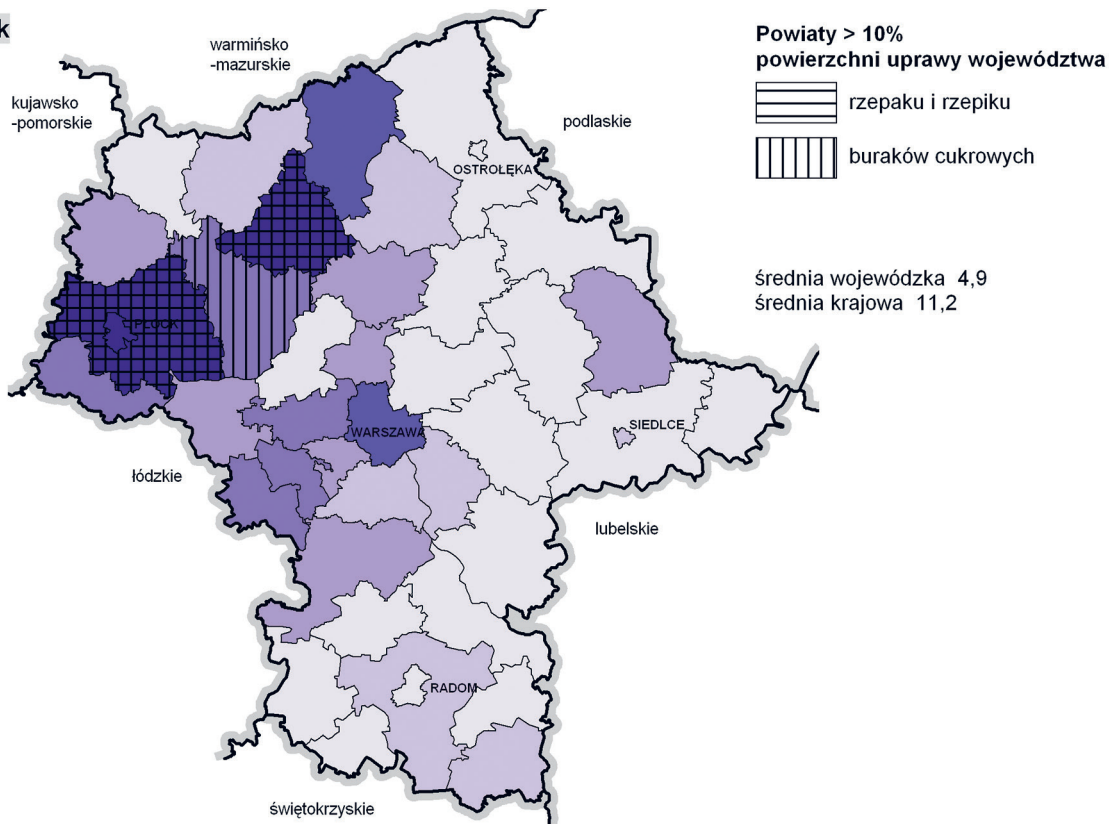
Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2002 i PSR 2010 (dane pozyskane z GUS) oraz publikacji *Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich. Województwo Mazowieckie*, US w Warszawie, Warszawa 2003 i *Charakterystyka gospodarstw rolnych w województwie mazowieckim*, US w Warszawie, Warszawa 2012

Mapa 11. Uprawa roślin przemysłowych* w powiatach województwa mazowieckiego

2002 rok

2010 rok

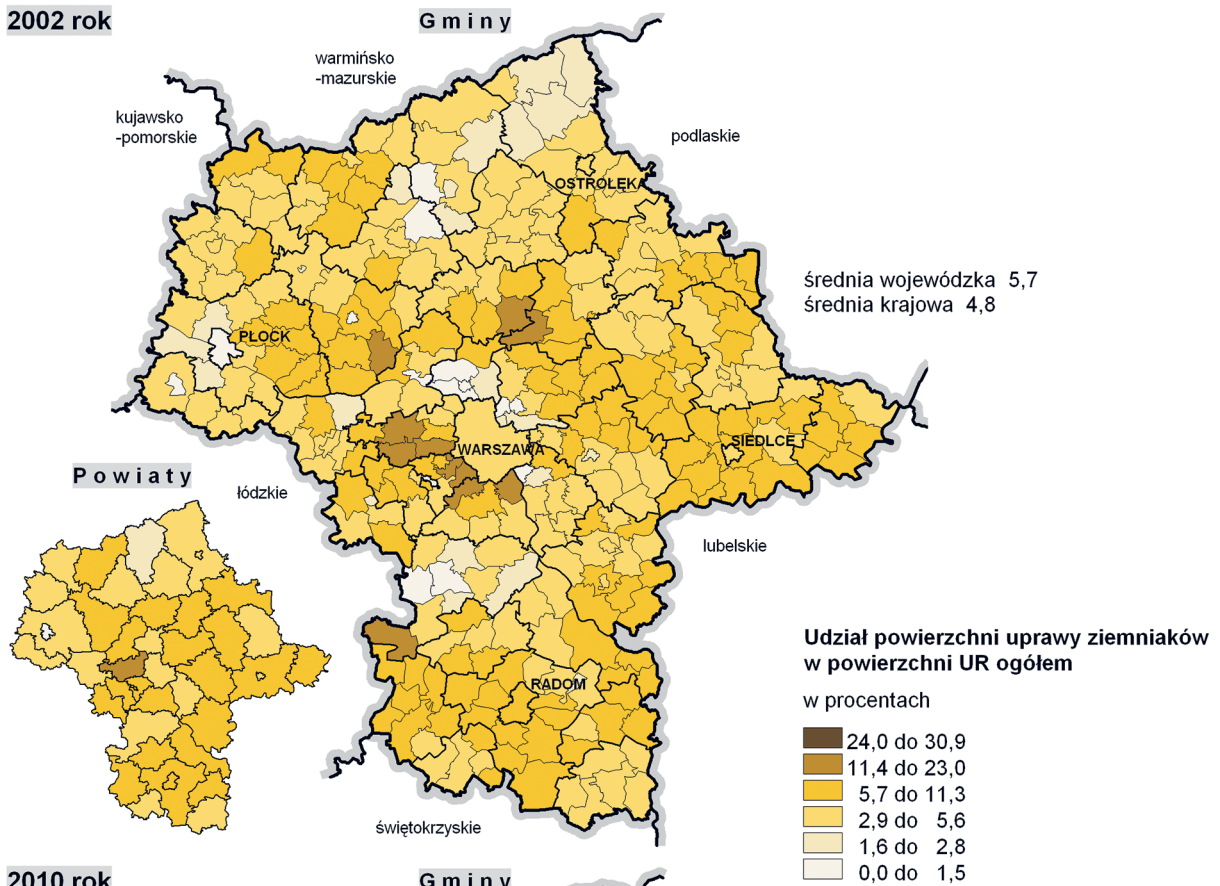

*według siedziby użytkownika

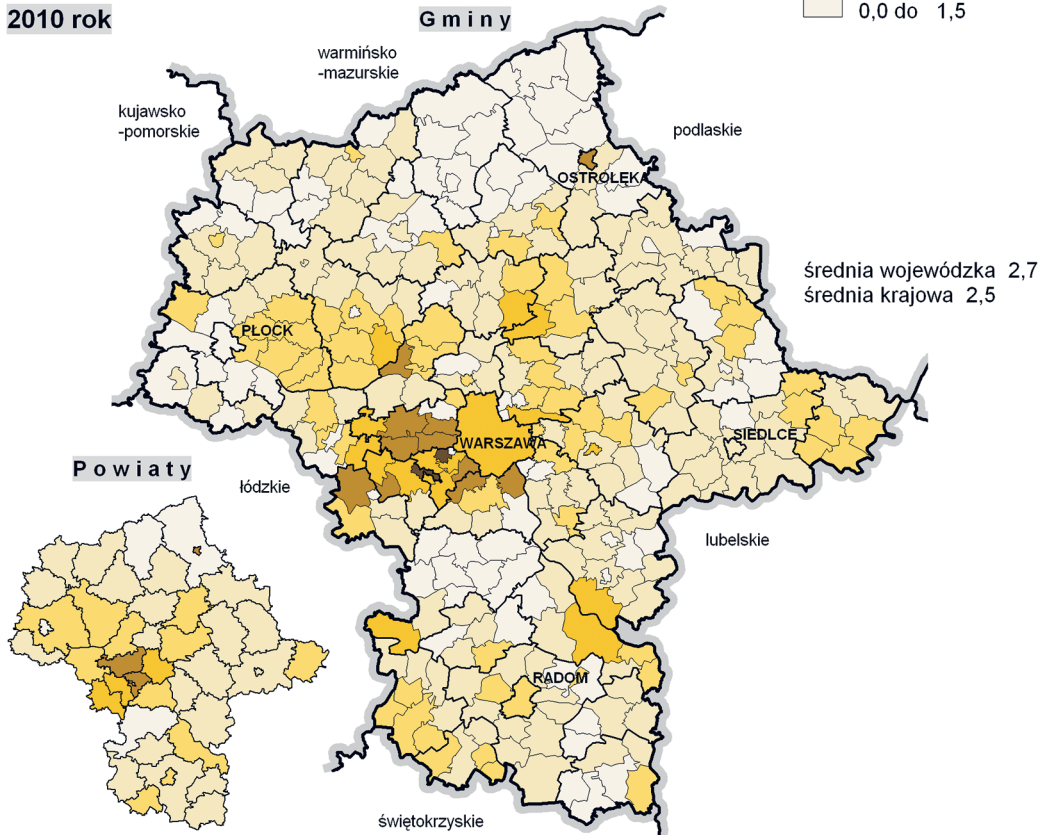
Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2002 i PSR 2010 (BDL GUS) oraz publikacji *Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich. Województwo Mazowieckie*, US w Warszawie, Warszawa 2003 i *Charakterystyka gospodarstw rolnych w województwie mazowieckim*, US w Warszawie, Warszawa 2012

Mapa 12. Uprawa ziemiaków w województwie mazowieckim

2002 rok

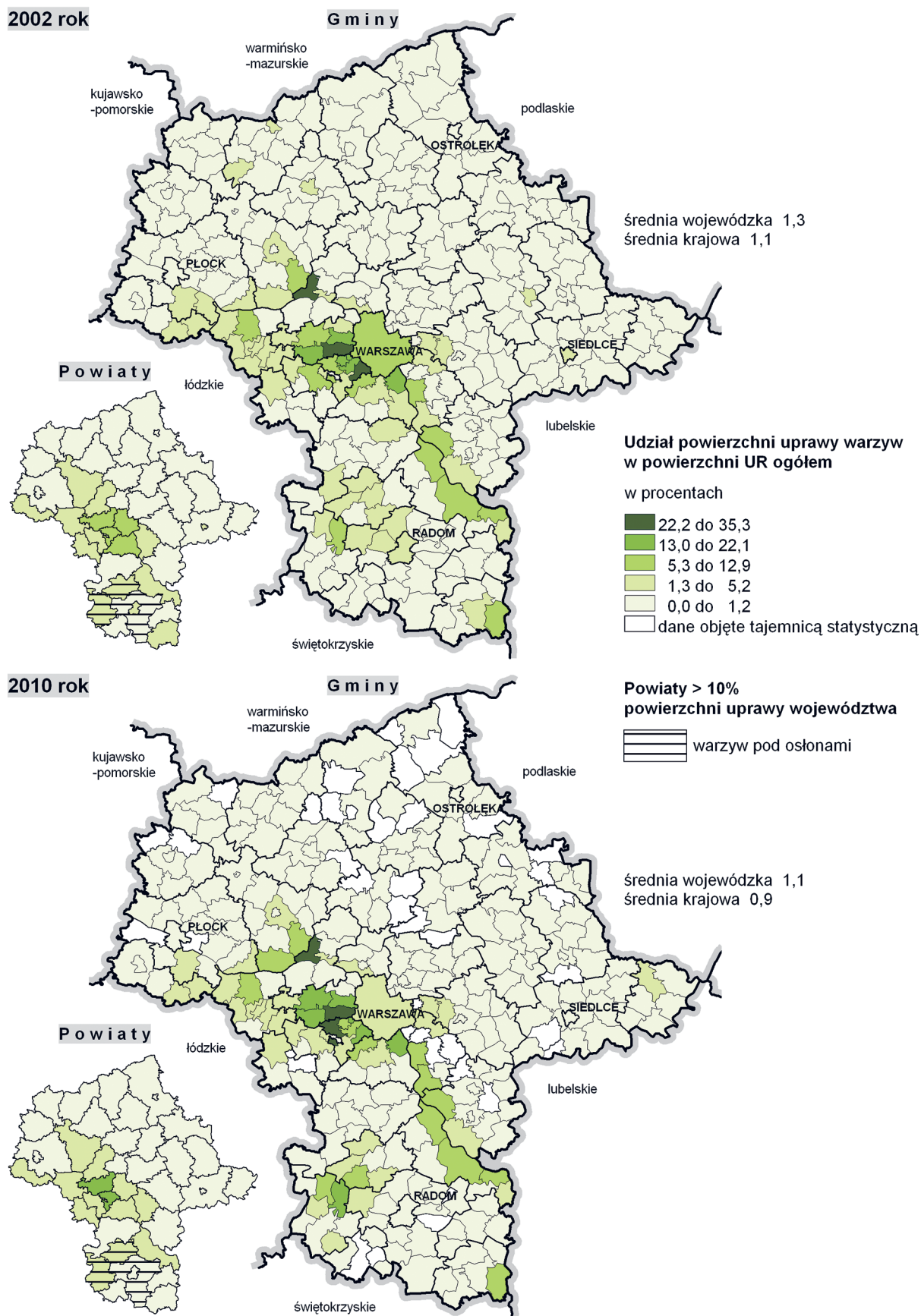

2010 rok

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2002 i PSR 2010 (BDL GUS)

Mapa 13. Uprawa warzyw w województwie mazowieckim

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2002 i PSR 2010 (BDL GUS oraz dane pozyskane z GUS)

warszawskim zachodnim i pruszkowskim. Na wskazanym obszarze znajdowała się blisko 1/4 areálu upraw warzyw gruntowych województwa, a ich udział w użytkach rolnych wspomnianych powiatów przekraczał średnią dla regionu niemal 15-krotnie. Wysoka specjalizacja w produkcji omawianych ziemio-
 płodów widoczna była przede wszystkim w gminach: Brwinów, Ożarów Mazowiecki i Zakroczym, w których zajmowała blisko 1/3 powierzchni użytków rolnych tych gmin (Mapa 13)⁴¹. Analizując natomiast wojewódzki areál warzyw pod osłonami, należy zauważyć, że względem 2002 roku wzrósł on o prawie 10% (w tym czasie w kraju odnotowano blisko 20-procentowy spadek), obejmując ponad 40% zasobów krajowych tej uprawy. Zasięwy warzyw pod osłonami nadal zlokalizowane były głównie w podregionie radomskim, z wyróżniającymi się trzema powiatami: białobrzeskim, przysuskim i radomskim, skupiającymi blisko 80% wojewódzkiego areálu tych upraw. W strukturze warzyw pod osłonami w dalszym ciągu dominuje papryka, stanowiąca około 2/3 tej grupy upraw w regionie. W analizowanych latach nastąpiło wzmocnienie specjalizacji w uprawie papryki, o czym świadczy wzrost powierzchni jej zasiewów w województwie o ponad 1/3, obejmujący ponad 80% krajowych zasobów tej kultury. Uprawa papryki skoncentrowana była w trzech powiatach: przysuskim (niemal 45% powierzchni papryki województwa), białobrzeskim (ponad 35%) oraz radomskim (17%). Wśród gmin o najwyższym udziale tej kultury w ogólnej powierzchni zasiewów należy wyróżnić: Radzanów i Potworów, obejmujące blisko 1/3 powierzchni uprawy papryki pod osłonami na Mazowszu, w których wskaźnik ten kilkadziesiąt razy przekraczał średnią dla województwa. W powyższych gminach, w okresie międzypisowym, nastąpiło wzmocnienie omawianej specjalizacji: o ponad 35% w gminie Potworów i o blisko 70% w gminie Radzanów.

W latach 2002-2010 nastąpił wzrost udziału regionu w krajowej uprawie truskawek (o blisko 10 pkt. proc.), będący następstwem ponad 30-procentowego wzrostu areálu zasiewów tej kultury w województwie mazowieckim. Dzięki powyższym zmianom województwo mazowieckie utrzymało pierwszą lokatę w kraju pod względem powierzchni truskawek. Analizując rozkład przestrzenny omawianej uprawy, trzeba podkreślić, że niemal 2/3 wojewódzkiego areálu truskawek znajdowało się w zachodniej części Mazowsza, w powiatach: płońskim, nowodworskim, sochaczewskim oraz częściowo plockim i gostynińskim.

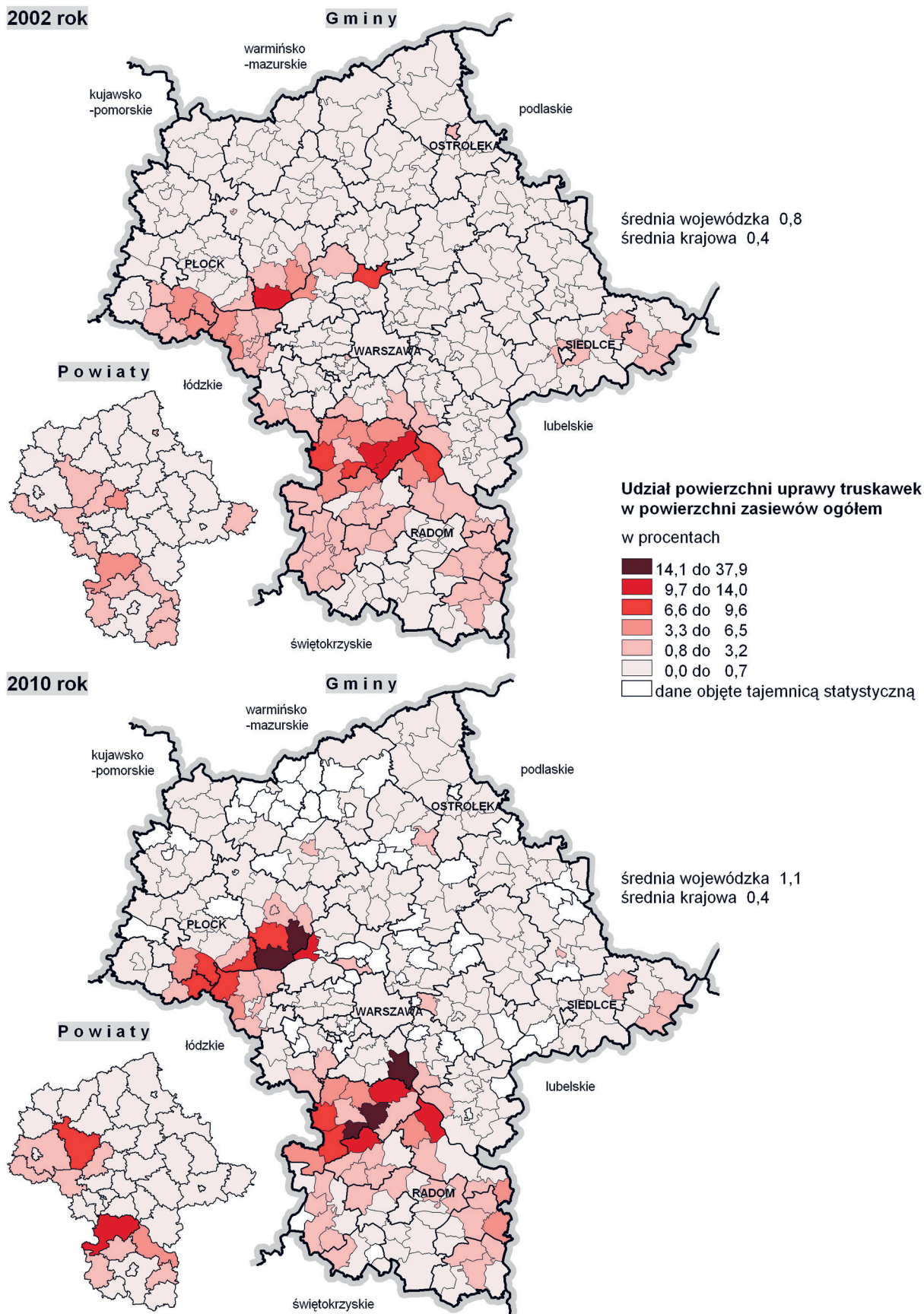
⁴¹ Podobny rozkład przestrzenny kształtuje się przy analizie uprawy warzyw ogółem.

Wśród wskazanych powiatów znacząco wyróżniał się powiat płoński, w którym uprawa tej kultury stanowiła blisko 8% ogólnej powierzchni zasiewów (o ponad 6 pkt. proc. więcej niż średnio w województwie), obejmując około 40% wojewódzkiego areálu truskawek. Gminą o najwyższym udziale uprawy tej kultury w zasiewach ogółem, ponad 30-krotnie przekraczającą średnią wojewódzką, jest Czerwińsk nad Wisłą (Mapa 14). W wymienionej jednostce terytorialnej, jak i powiecie płońskim, odnotowano prawie 3-krotny wzrost areálu zasiewów truskawek (w województwie niemal 1,5-krotny, przy niewielkim spadku w kraju), co świadczy o umacnianiu się tego kierunku produkcji rolniczej na wskazanym obszarze województwa. Specjalizacja w uprawie tej kultury widoczna była także w południowej części Mazowsza, w powiatach: grójeckim, białobrzeskim, kozienickim i zwoleńskim, obejmujących prawie 1/4 jej powierzchni w regionie. Należy podkreślić, że uprawa truskawek w wymienionych powiatach jest częścią większego obszaru upraw tych owoców w dolinie Wisły, który swoim zasięgiem obejmuje rejon Puław na Lubelszczyźnie oraz Sandomierza w województwie świętokrzyskim. Analizując intensyfikację uprawy tej kultury w województwie i w kraju, warto zauważyć, że przesłankę do zwiększenia areálu truskawek mogła stanowić możliwość uzyskania płatności do tego rodzaju produkcji w ramach WPR – przejściowej płatności z tytułu owoców miękkich – przyznawanej producentom rolnym m.in. do powierzchni truskawek. Świadczyć o tym może zwiększająca się liczba mazowieckich beneficjentów tej płatności – lokująca Mazowsze na drugiej pozycji wśród wszystkich województw (zaraz za województwem lubelskim), a także prawie 1,5-krotny wzrost kwoty środków wypłaconych mazowieckim rolnikom w ramach powyższego działania w latach 2008-2010⁴².

Najmniejszym odsetkiem w strukturze zasiewów województwa charakteryzowała się uprawa roślin strączkowych jadalnych, m.in. grochu, fasoli, bobu i ciecierzycy, która na Mazowszu w 2010 roku, podobnie jak w kraju, zajmowała niespełna 1% zasiewów (Wykres 8), co było wartością zbliżoną do udziału tej kultury w powierzchni UR województwa. Warto jednak zauważyć, że mimo małego zainteresowania uprawą roślin strączkowych w gospodarstwach w województwie, areál ich wzrósł w porównaniu do roku 2002 o blisko 10%, przy jednoczesnym spadku w kraju o niemal 4%. Wzrost ten spowodował dalsze umocnienie produkcji roślin strączkowych jadalnych w gminach o wykształconej specjalizacji w ich uprawie, osiągając najwyższe

⁴² Obliczenia MBPR na podstawie danych ARiMR. Stan na dzień 31 grudnia 2010 roku.

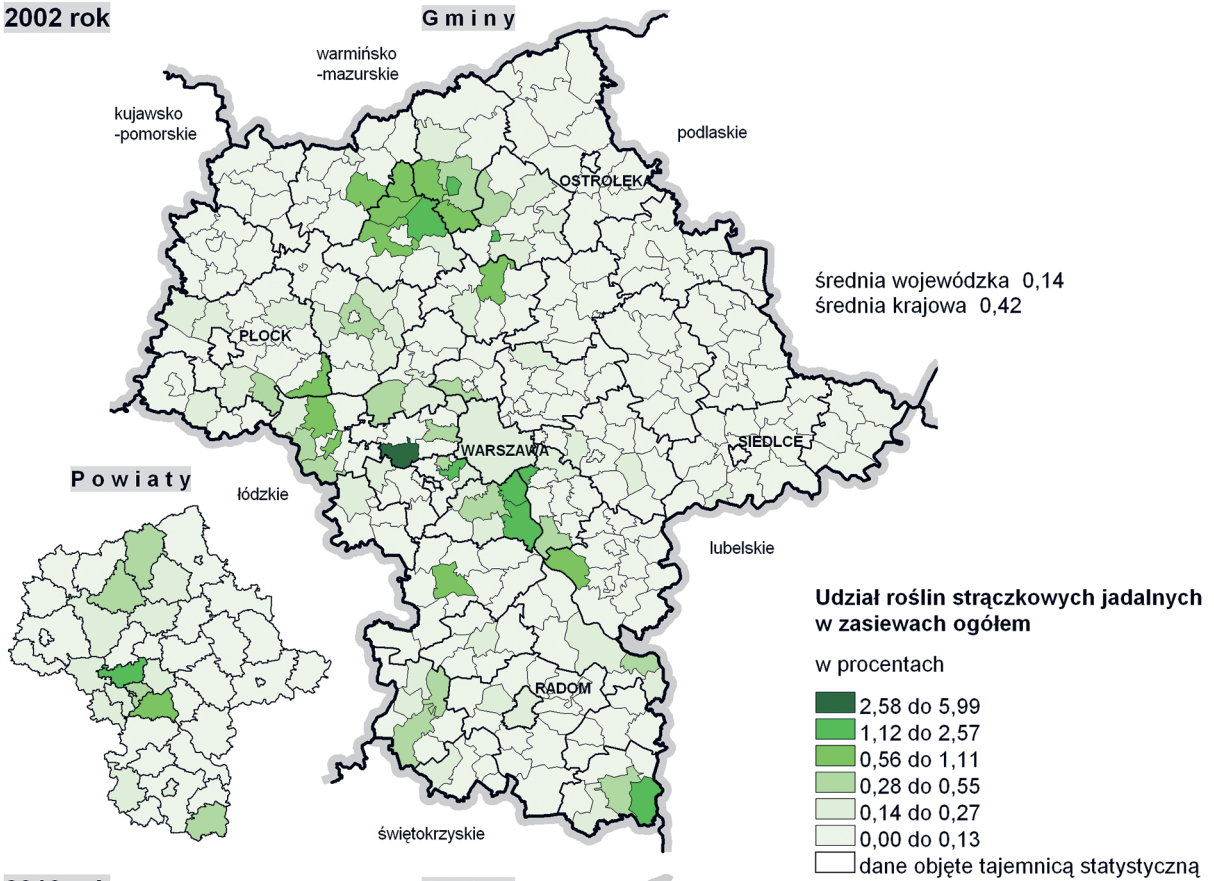
Mapa 14. Uprawa truskawek w województwie mazowieckim

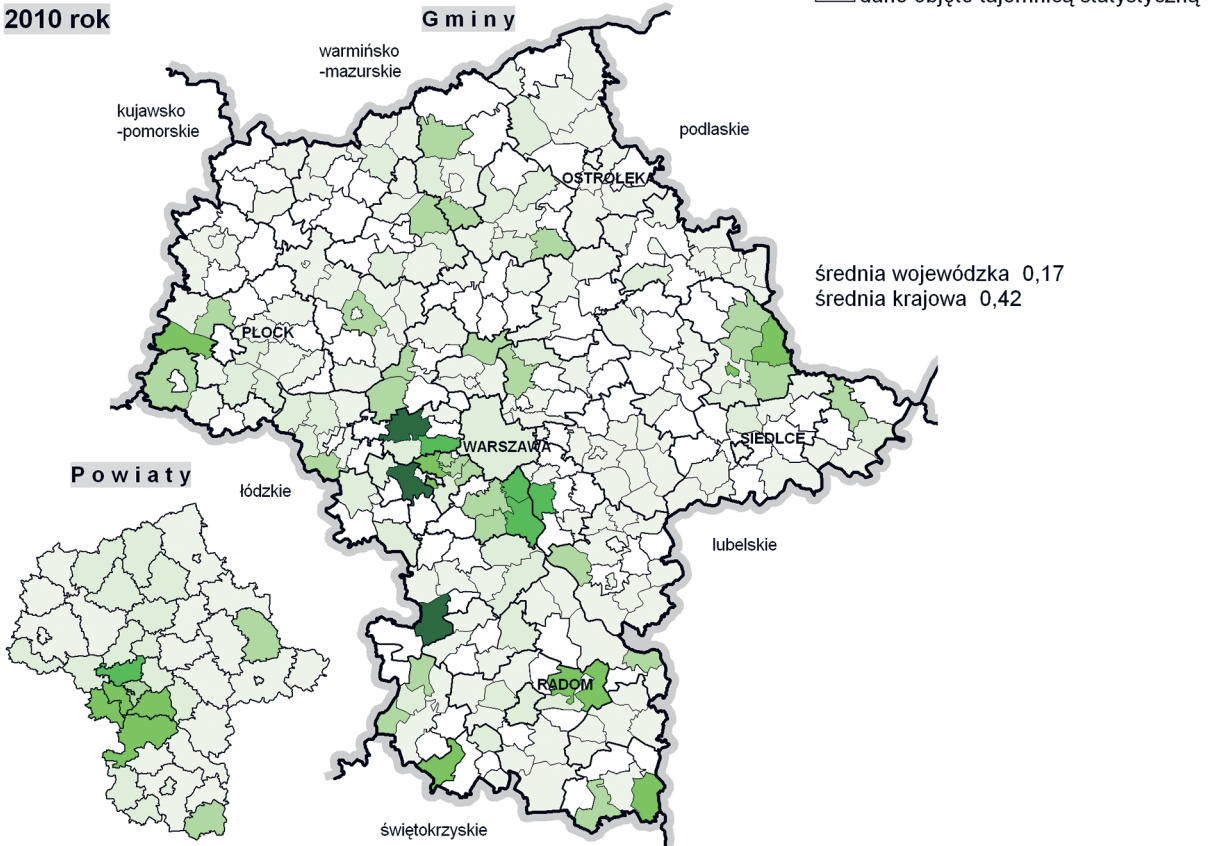
Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2002 i PSR 2010 (BDL GUS oraz dane pozyskane z GUS)

Mapa 15. Uprawa roślin strączkowych w województwie mazowieckim

2002 rok

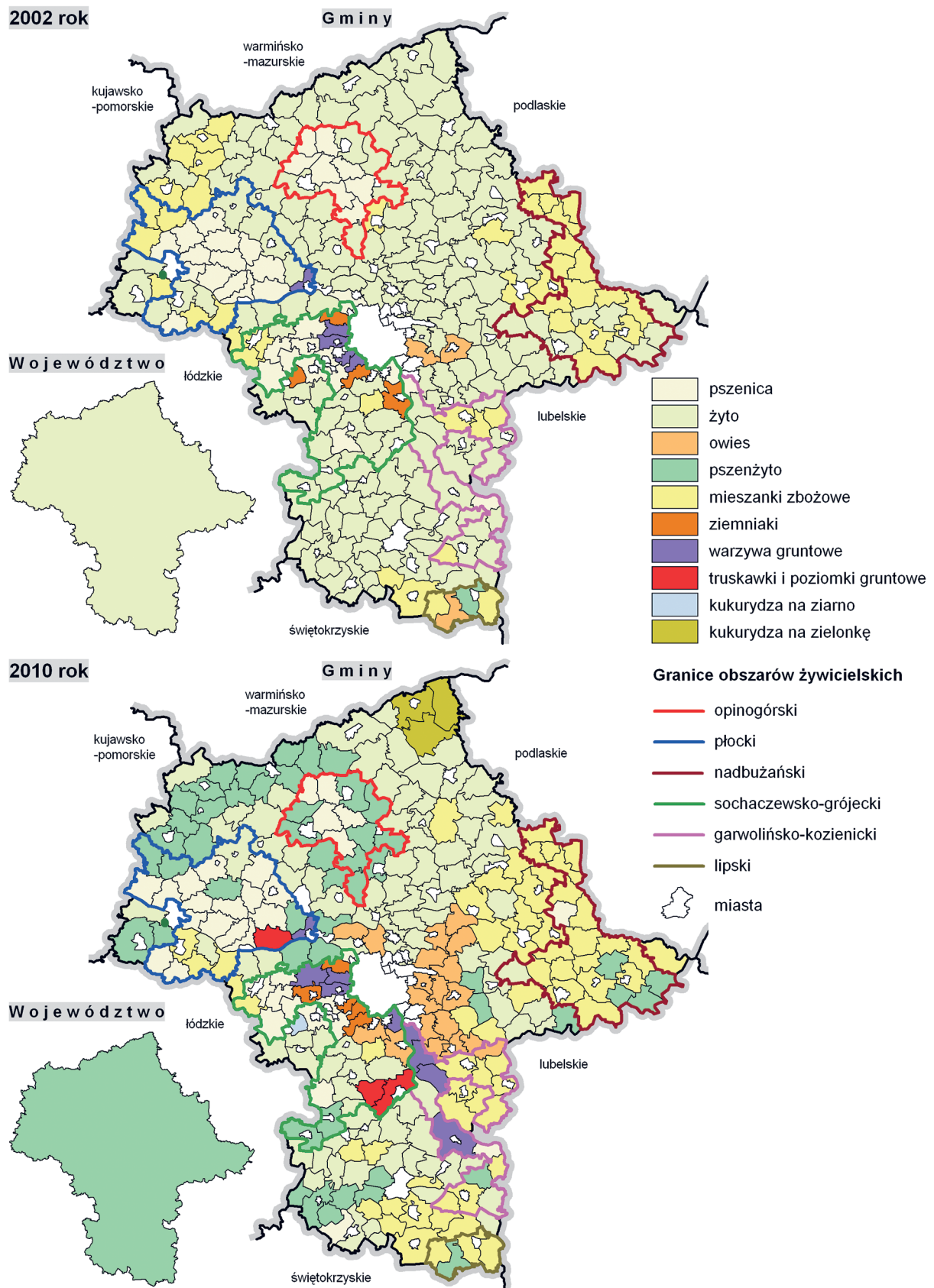

2010 rok

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2002 i PSR 2010 (BDL GUS)

Mapa 16. Uprawy o największej powierzchni zasiewów w województwie mazowieckim na tle obszarów predystynowanych do pełnienia funkcji żywicielskich o strategicznym znaczeniu

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie: *Atlas – Produkcja rolnicza na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego. Powszechny Spis Rolny 2010*, US w Warszawie, Warszawa 2013 oraz publikacji *Strategiczne obszary żywicielskie w województwie mazowieckim*, MAZOWSZE. Analizy i Studia, Zeszyt 33, Warszawa 2012

wartości, ponad 50-krotnie wyższe niż w województwie i w kraju, w gminach: Leszno (powiat warszawski zachodni) i Mogielnica (powiat grójecki)⁴³ – Mapa 15.

Na podstawie wyników przeprowadzonej analizy zasiewów poszczególnych grup ziemiopłodów w województwie mazowieckim można zauważyć, że ich przestrzenny rozkład w znacznym stopniu związany był z potencjałem przyrodniczym – głównie z jakością rolniczej przestrzeni produkcyjnej – stwarzającym odpowiednie warunki do produkcji poszczególnej uprawy i jej intensyfikacji. Świadczyć o tym może utrzymanie uprawy pszenicy w trzech obszarach żywicielskich: opinogórskim, plockim i nadbużańskim, charakteryzujących się najwyższymi w województwie walorami produkcyjnymi (Mapa 16). Rozpatrując zmiany zachodzące w zasiewach zbóż Mazowsza, można również dostrzec, że uprawa żyta została w znacznym stopniu zastąpiona przez mieszanki zbożowe i pszenżyto, co można wiązać z lepszym plonowaniem tych roślin. Alokacja przestrzenna zasiewów determinowana była także rentą położenia względem chłonnego rynku zbytu, jakim jest m.in. aglomeracja warszawska. Świadczy o tym wzmocnienie specjalizacji w produkcji warzyw i ziemniaków, w gminach sochaczew-

sko-grójeckiego obszaru żywicielskiego oraz warzyw w obszarze garwolińsko-kozienickim. Godną uwagi jest również zmiana, jaka zaszła w zasiewach północnych gmin powiatu ostrołęckiego, tj.: Myszyniec, Łyse i Kadzidło, w których uprawa żyta została zastąpiona kukurydzą na zielonkę – kulturą bardziej wymagającą pod względem uwarunkowań glebowych⁴⁴. Należy bowiem podkreślić, że we wspomnianych gminach, zwłaszcza w gminie Łyse, występuje niski potencjał produkcyjny (wskaźnik waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej wynosi około 37 pkt., przy średniej wojewódzkiej niemal 60 pkt.), mogący powodować silne ograniczenia w uprawie poszczególnych roślin⁴⁵, co nie stanowiło jednak przeszkody do podjęcia uprawy kukurydzy na ich obszarze. Przyczyn powyższych przeobrażeń należy upatrywać w umacniającej się na tym terenie specjalizacji w chowie i hodowli bydła, szczególnie krów mlecznych. Omawiając czynniki determinujące zasiewy poszczególnych roślin i ich intensyfikację, można również wskazać na wpływ dopłat w ramach Wspólnej Polityki Rolnej, np. płatności do upraw roślin energetycznych, które niejednokrotnie stanowiły przesłankę do podejmowania upraw bardziej opłacalnych pod tym względem.

⁴³ Źródło: obliczenia MBPR na podstawie danych BDL GUS.

⁴⁴ Źródło: opracowanie zbiorowe pod redakcją prof. dr. hab. S. Pruszyńskiego oraz dr. inż. Z. Kaniuczaka, *Integrowana produkcja kukurydzy*, Poznań 2007, s. 6-9.

⁴⁵ Za: publikacją MBPR, *Strategiczne obszary żywicielskie w województwie mazowieckim*, MAZOWSZE. Analizy i Studia, Zeszyt 2 (33)/2012, Warszawa 2012. Krzysztof Korelski (1988) na podstawie analizy możliwości uprawy 12 pospolitych roślin rolniczych stwierdził, że silne ograniczenia uprawy odnoszą się do wskaźnika waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej oscylującego na poziomie 38-53 punktów, a bardzo silne (obejmujące 90-100% roślin) odnoszą się do wartości w przedziale 32-41.

4. Zwierzęta gospodarskie

W województwie mazowieckim niemal 1/3 (w kraju około 1/4) wszystkich gospodarstw rolnych zajmowała się chowem i hodowlą bydła (w 2002 roku 38%, w Polsce 32%), w tym około 90% stanowiły gospodarstwa prowadzące hodowlę krów (podobnie jak w kraju). W 2010 roku pogłowie bydła ogółem w województwie wyniosło ponad milion sztuk, w tym krów ponad 500 tys. (odpowiednio: o 16% i 4% więcej niż w 2002 roku). W jednym i drugim przypadku stanowiło to 1/5 pogłowia krajowego, utrzymując region na pierwszym miejscu w kraju – przed województwami: podlaskim i wielkopolskim. O dalszym wzmacnianiu pozycji województwa w tej dziedzinie świadczy zwiększenie udziału Mazowsza w krajowym pogłowie bydła – z 16,4% w 2002 roku do 18,3% w roku 2010, w tym krów z 18,2% do 20,4%. Analiza wyników PSR wykazała, że w województwie mazowieckim w 2010 roku obsada bydła ogółem na 100 ha użytków rolnych wyniosła 54 sztuki (w kraju 37 sztuk) i była wyższa o 12 sztuk od notowanej w 2002 roku (w kraju o 4 sztuki). Najwyższą wartością tego wskaźnika, podobnie jak w 2002 roku, charakteryzowały się północne rejony województwa, wyspecjalizowane w produkcji mleka, głównie powiaty: ostrołęcki i ostrowski (wartość wskaźnika 2-krotnie wyższa od średniej wojewódzkiej), a także przasnyski, żuromiński i makowski (1,5-krotnie). Wymienione powiaty skupiają łącznie ponad 1/3 pogłowia bydła w regionie, stanowiąc zagłębienie tego kierunku produkcji rolniczej w województwie. Jednocześnie powiaty północno-wschodniego Mazowsza charakteryzowały się najwyższym wzrostem wspomnianego wskaźnika w stosunku do 2002 roku, ponad 2-krotnie przewyższając średni jego wzrost w województwie (Mapa 17). Na obszarze tym zauważalne jest zwłaszcza umocnienie specjalizacji mleczarskiej, głównie w powiatach: ostrołęckim, ostrowskim i przasnyskim – o czym świadczy niemal 40-procentowy wzrost pogłowia krów na 100 ha UR względem 2002 roku (przy średniej wojewódzkiej nieprzekraczającej 15%). Szczególnie wysoką obsadą krów mlecznych wyróżniały się gminy sąsiadujące z województwem podlaskim (równie silnie wyspecjalizowanym w hodowli krów mlecznych), tj. Łyse i Czerwin (powiat ostrołęcki) oraz Boguty-Pianki i Andrzejewo (powiat ostrowski), w których obsada krów na 100 ha UR 3-krotnie przewyższała średnią wojewódzką oraz 5-krotnie średnią krajową (Mapa 18). Warto podkreślić, że gospodarstwa z terenu tych gmin to przede wszystkim gospodarstwa bardzo nowoczesne, wykorzystujące do swojej produkcji najnowsze

osiągnięcia techniki, np. roboty udojowe, znacząco poprawiające wydajność pracy i efektywność produkcji⁴⁶. Godnym uwagi jest fakt, że w rankingu prowadzonym przez Polską Federację Hodowców Bydła i Producentów Mleka rolnicy z powiatu ostrołęckiego znajdują się w czołówce producentów tego surowca w kraju⁴⁷. Należy zaznaczyć, że przyczyn rozwoju tego kierunku produkcji w województwie mazowieckim należy upatrywać m.in. w możliwości korzystania przez rolników z programów rozwojowych w ramach WPR. Fundusze unijne kierowane do branży mlecznej umożliwiły jej restrukturyzację oraz wpłynęły na wzrost konkurencyjności gospodarstw tej specjalizacji na tle rolnictwa pozostałych państw członkowskich. Ponadto kwoty mleczne obowiązujące producentów mleka w Polsce od wstąpienia naszego kraju do UE niewątpliwie poprawiły sytuację finansową tej grupy rolników. Limitowanie podaży mleka doprowadziło do względnej stabilizacji cen, co wpłynęło na poprawę opłacalności produkcji, a co za tym idzie – możliwości rozwojowe⁴⁸. Tak szybki postęp w koncentracji produkcji mleka w województwie mazowieckim możliwy był również dzięki postępowi w produkcji pasz oraz technologii chowu bydła. Dodatkowym czynnikiem stymulującym procesy rozwoju produkcji na tym obszarze były wyższe ceny skupu surowca, oferowane rolnikom przez zakłady mleczarskie tam prosperujące⁴⁹. Trzeba podkreślić, że 1/3 dużych i średnich zakładów przetwórstwa mleka zlokalizowana w województwie funkcjonuje w północno-wschodnim obszarze Mazowsza⁵⁰. Wprowadzenie przez zakłady mleczarskie silnych bodźców cenowych premiujących mleko wysokiej jakości, a także wymagania unijne w tym względzie, spowodowały znaczną poprawę jakości skupowanego surowca. Nastąpił również spadek sezonowości produkcji w wyniku poprawy jakości żywienia bydła mlecznego i unowocześnień technologii produkcji mleka⁵¹.

⁴⁶ Źródło: *Tygodnik Ostrołęcki* nr 18 (1729), 7 maja 2013 roku.

⁴⁷ Źródło: <http://epowiatostrolecki.pl/2013/04/13/rolnictwo/powiat-ostrolecki-mlecznym-liderem-na-czele-gmina-czerwin,4881/>.

⁴⁸ Źródło: K.A. Gajewska, *Kierunki rozwoju gospodarstw mlecznych w Polsce do 2014 roku w świetle analizy SWOT, równań trendu i metody PEST*, Bydgoszcz 2011, s. 193.

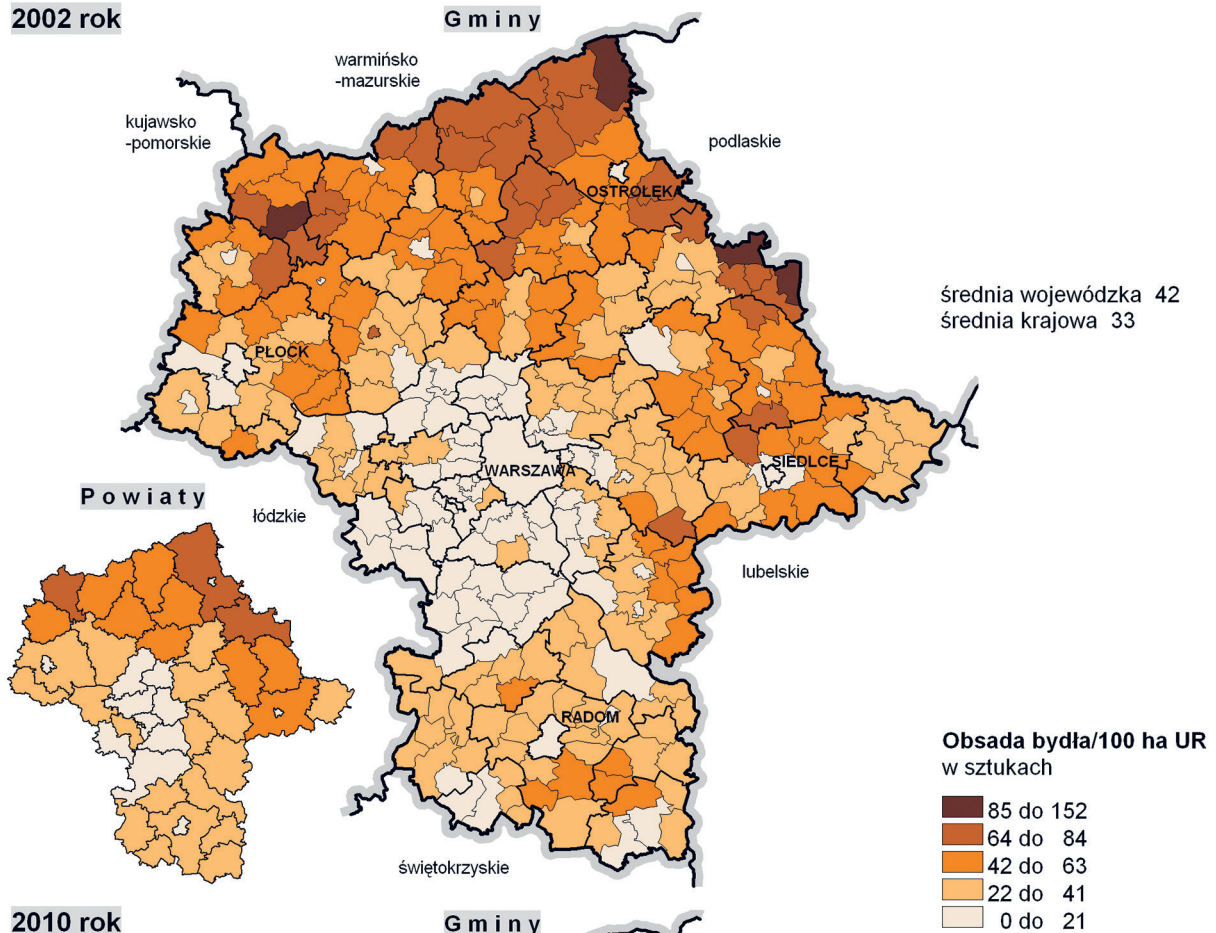
⁴⁹ Źródło: D. Komorowska, *Koncentracja produkcji mleka w Polsce*, Katedra Ekonomiki Rolnictwa i Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych SGGW, Warszawa 2006, s. 164.

⁵⁰ Źródło: *Rozmieszczenie zakładów przemysłu rolno-spożywczego w województwie mazowieckim w kontekście wykształconych specjalizacji rolniczych*, MAZOWSZE. Analizy i Studia, Zeszyt 6(31)/2011, MBPR w Warszawie, Warszawa 2011, s. 46.

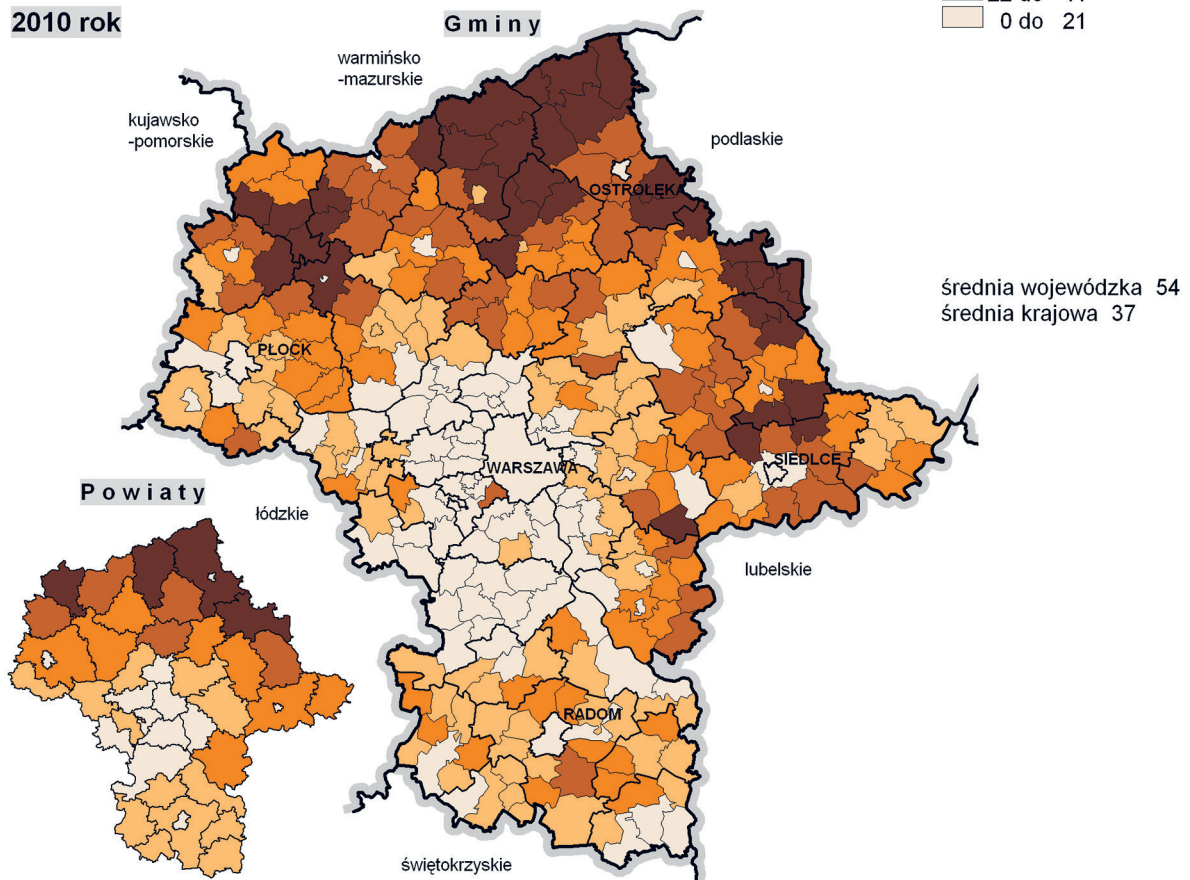
⁵¹ Źródło: D. Komorowska, *Koncentracja produkcji mleka w Polsce*, Katedra Ekonomiki Rolnictwa i Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych SGGW, s. 165.

Mapa 17. Pogłowie bydła w województwie mazowieckim

2002 rok

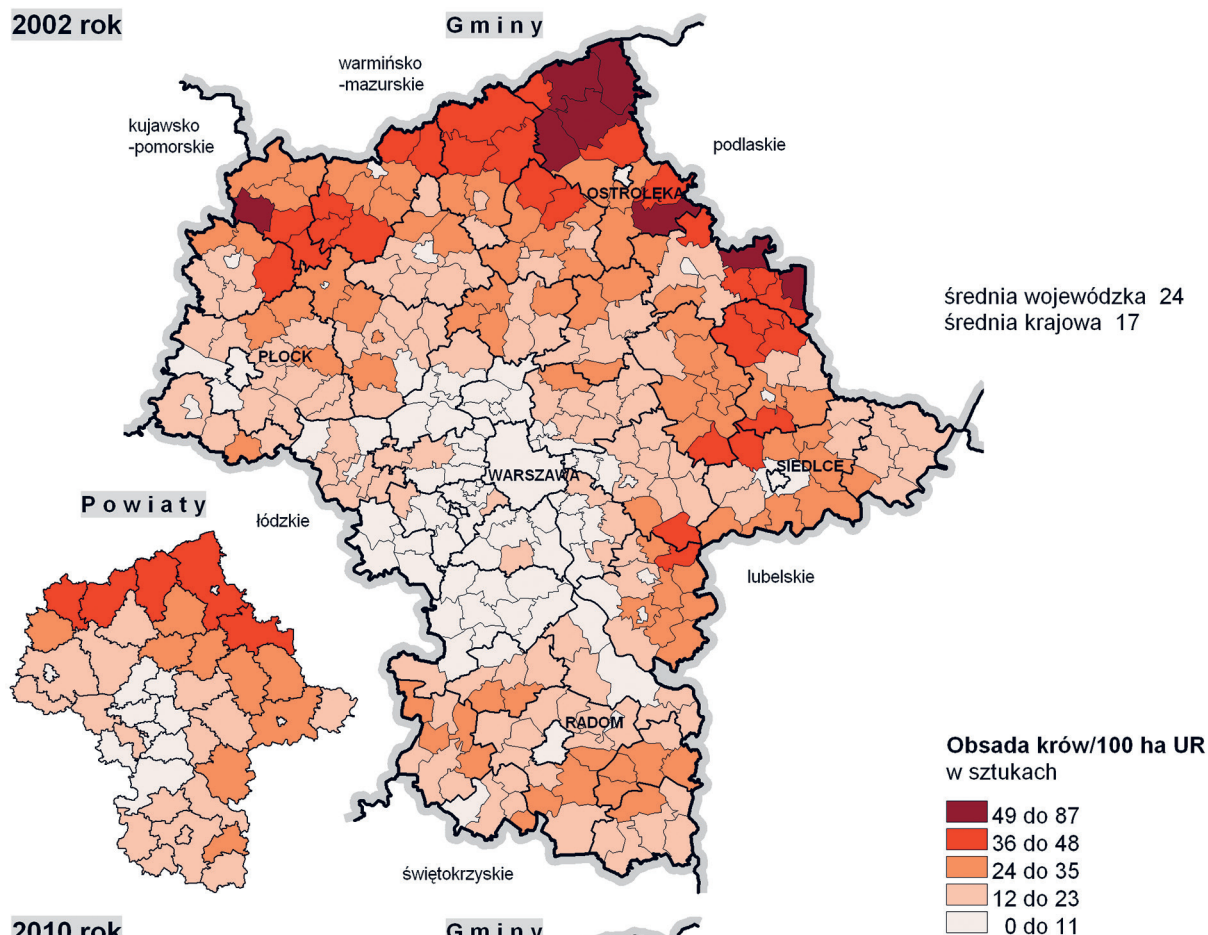
2010 rok

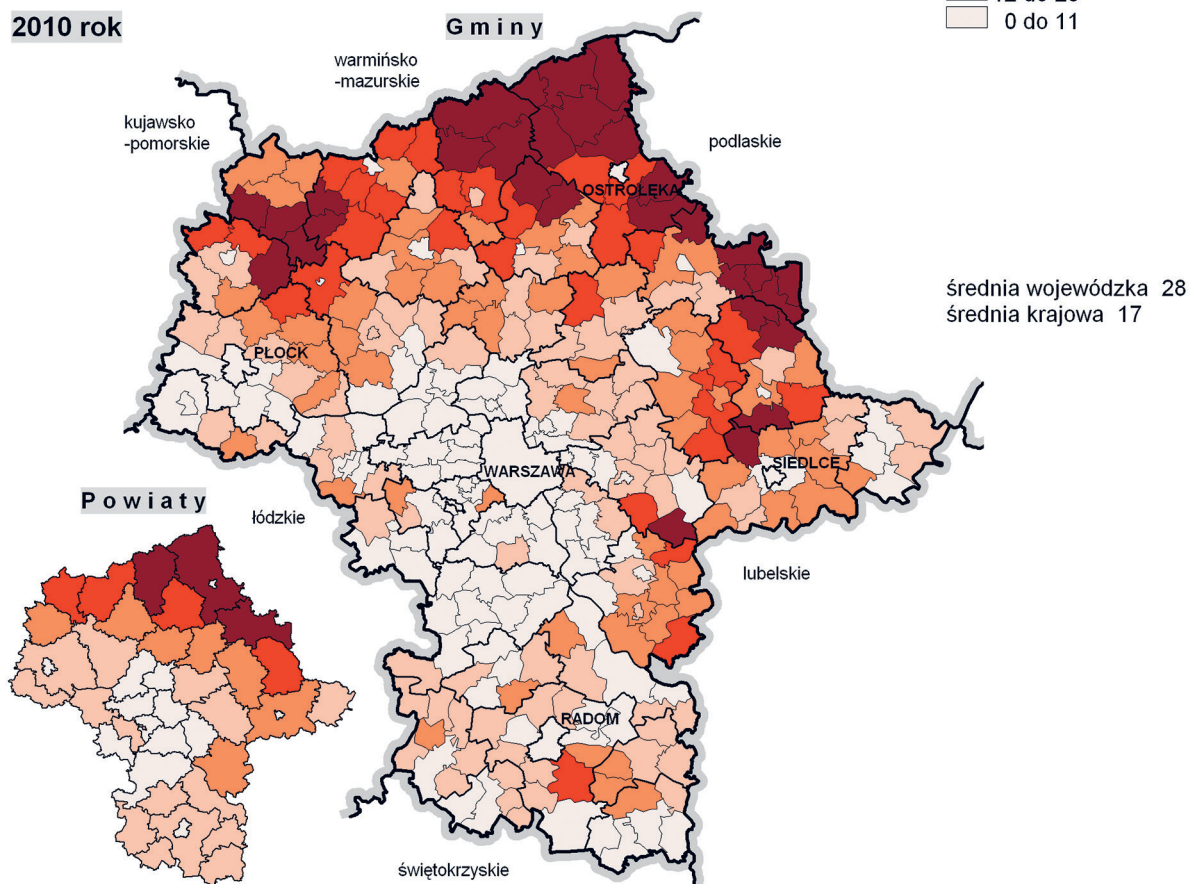
Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2002 i PSR 2010 (BDL GUS)

Mapa 18. Pogłowie krów w województwie mazowieckim

2002 rok

2010 rok

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2002 i PSR 2010 (BDL GUS)

W analizowanym okresie zaobserwować można, zarówno w województwie mazowieckim, jak i w kraju, malejące zainteresowanie rolników chowem i hodowlą trzody chlewnej, co jest zjawiskiem odmiennym niż w przypadku hodowli bydła. W 2010 roku na Mazowszu chowem i hodowlą tych zwierząt zajmowało się ponad 47 tys. gospodarstw (blisko połowa mniej niż w 2002 roku), co stanowiło, podobnie jak w kraju, około 17% wszystkich gospodarstw rolnych województwa – niemal 10 pkt. proc. mniej niż w 2002 roku. W 2010 roku pogłowie trzody chlewnej w regionie wyniosło niemal 1,5 mln sztuk (spadek o około 1/3 względem 2002 roku), stanowiąc 9% pogłowia krajowego (o 1,5 pkt. proc. mniej niż w 2002 roku). Obsada trzody chlewnej na 100 ha UR w województwie mazowieckim wyniosła 73 sztuki (o 26 mniej niż w kraju) i w stosunku do 2002 roku zmniejszyła się o 19 (w kraju o 11), co może być wynikiem dużych wahań w opłacalności produkcji żywca wieprzowego lub wręcz braku jej opłacalności⁵² (efekt znacznej obniżki cen żywca wieprzowego oraz dużego wzrostu cen pasz⁵³). Warto wspomnieć, że Wspólna Polityka Rolna od lat stosuje marginalne wsparcie finansowe wobec producentów trzody chlewnej⁵⁴, a wolny, unijny rynek w główny sposób wpłynął na obniżenie średnich wieloletnich cen skupu żywca wieprzowego⁵⁵. Analizując rozkład przestrzenny obsady trzody chlewnej na 100 ha UR, należy zauważyć, że najwyższym wspomnianym wskaźnikiem charakteryzowały się, podobnie jak w 2002 roku, obszary o wykształconej specjalizacji produkcji żywca wieprzowego, skupione w północno-zachodniej oraz wschodniej części regionu (przede wszystkim w obszarach: mławsko-żuromińskim i nadbużańskim), z wyróżniającymi się powiatami: żuromińskim, sierpeckim i łosickim. Wartość wskaźnika w tych powiatach ponad 2-krot-

nie przekraczała średnią wojewódzką, a w przypadku powiatu żuromińskiego – ponad 4-krotnie. W tym ostatnim powiecie odnotowano również najwyższy wzrost w obsadzie tych zwierząt w skali województwa w stosunku do 2002 roku (o 93 sztuki na 100 ha UR), przy znaczącym spadku obsady trzody chlewnej w przeważającej części Mazowsza. Gminy z powiatu żuromińskiego charakteryzowały się także najwyższą w województwie obsadą trzody chlewnej, zwłaszcza: Lutocin, Kuczbork-Osada oraz Żuromin, w których wartość tego wskaźnika była wyższa od średniej wojewódzkiej odpowiednio: 9- i 5-krotnie. Wysoka obsada trzody chlewnej, zarówno w powiecie żuromińskim, jak i w całym podregionie ciechanowsko-płockim, może być związana z funkcjonowaniem na tym obszarze znaczącej liczby dużych i średnich zakładów przetwórstwa mięsa⁵⁶, a co za tym idzie – z łatwością zbytu surowca⁵⁷ (Mapa 19).

Analiza wyników PSR 2002 i PSR 2010, dotycząca województwa mazowieckiego, wykazała rosnące zainteresowanie produkcją drobiu kurzego – zarówno kur niosek (utrzymywanych w celu pozyskania jaj konsumpcyjnych i wylęgowych), jak i brojlerów (drób ras mięsnych przeznaczony na ubój). We wspomnianych latach udział regionu w krajowym pogłowie drobiu kurzego zwiększył się z 13% do 17%. W 2010 roku obsada drobiu kurzego na 100 ha użytków rolnych na Mazowszu wyniosła ponad 1300 sztuk (w kraju 1000) i była wyższa o blisko 250 sztuk od notowanej w 2002 roku (odmiennie niż w kraju – spadek o 36 sztuk). Najwyższą wartością wskaźnika, podobnie jak w 2002 roku, cechowały się obszary o wykształconej specjalizacji hodowli drobiu, tj.: mławsko-żuromiński i płocki, a także powiaty: siedlecki i pruszkowski. Na uwagę zasługuje szczególnie powiat żuromiński, w którym liczba drobiu kurzego przypadająca na 100 ha użytków rolnych ponad 8-krotnie przewyższała średnią dla województwa. Wysoka wartość wskaźnika w tym powiecie to głównie wynik gmin: Biezuń i Żuromin, których łączny udział w ogólnej hodowli kur niosek w województwie wyniósł niemal 40%, a brojlerów – ponad 10%. Wspecjalizowane obszary w hodowli drobiu kurzego charakteryzowały się również zwiększeniem obsady tych ptaków na 100 ha użytków rolnych w stosunku do 2002 roku, co świadczy o wzmocnieniu specjalizacji drobiarskiej na tych terenach.

⁵² Na podstawie: PSR 2010. Raport z wyników województwa mazowieckiego, Urząd Statystyczny w Warszawie, Warszawa 2011, s. 36.

⁵³ Źródło: <http://www.agrofoto.pl/forum/blog/30/entry-543-oplacalnosc-produkcji-trzody-chlewnej-w-polsce-a-spadek-poglowia/>.

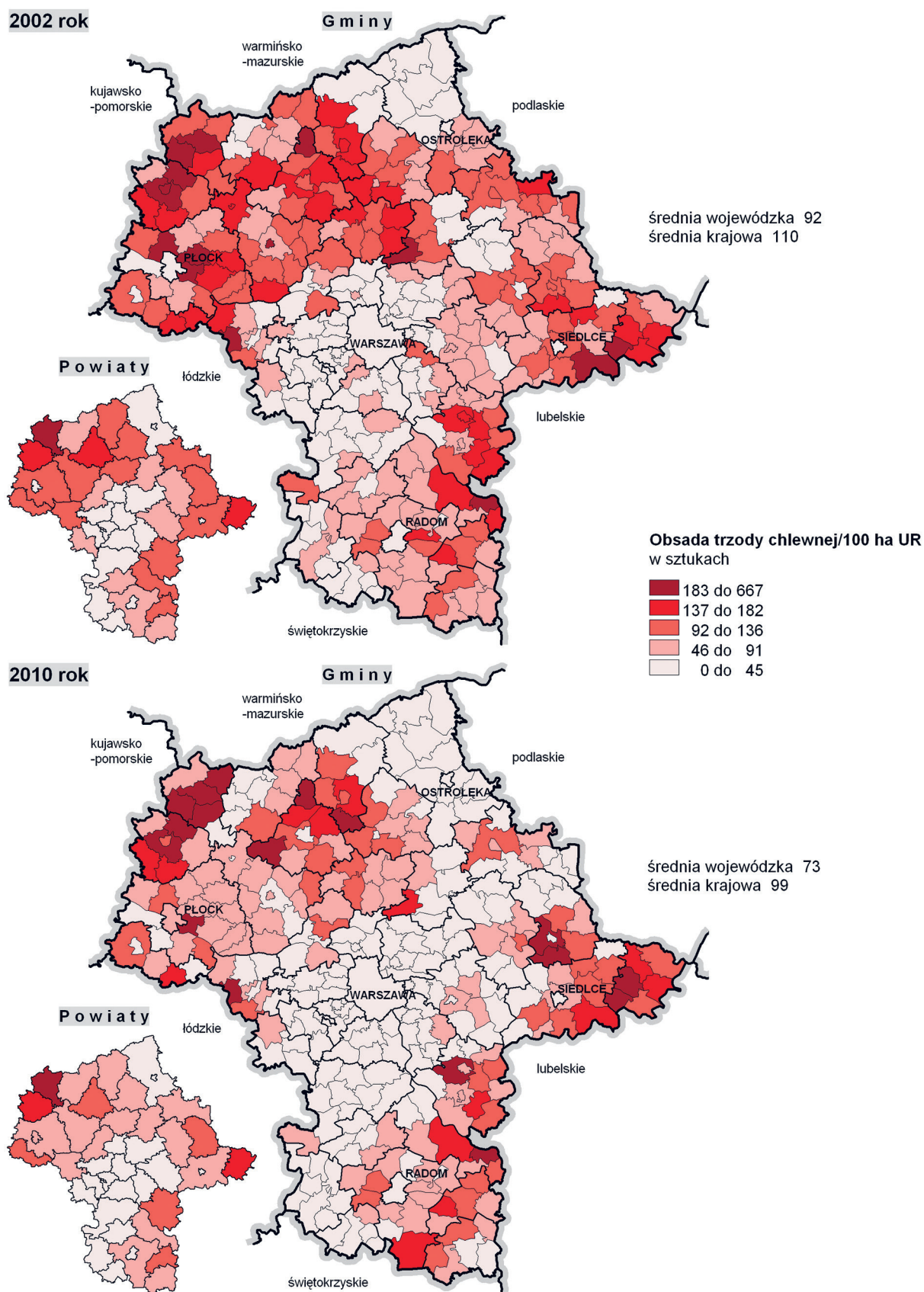
⁵⁴ Nawet pośrednie instrumenty, jak produkcyjne wsparcie uprawy i sprzedaży zbóż, są już minimalizowane w postaci ograniczenia limitu eksportu poza UE tylko do pszenicy i tylko do wolumenu 3 mln ton, z czego wyłączone jest zupełnie pszenica durum. (źródło: praca zbiorowa pod redakcją dr. inż. Tadeusza Blicharskiego, dr inż. Anny Hammermeister, Strategia odbudowy i rozwoju produkcji trzody chlewnej w Polsce do roku 2030, mająca na celu poprawę funkcjonowania sektora produkcji wieprzowiny, Warszawa 2013 r., s. 167).

⁵⁵ Typowe dla produkcji świń „dołki świńskie”, w czasie których producenci mają szansę odrobić poniesione wcześniej straty, są ze względu na łatwy międzynarodowy handel bardzo szybko wyrównywane, co w konsekwencji prowadzi do nieopłacalnej produkcji, tam gdzie była ona zbyt droga (źródło: praca zbiorowa pod redakcją dr. inż. Tadeusza Blicharskiego, dr inż. Anny Hammermeister, Strategia odbudowy i rozwoju produkcji trzody chlewnej w Polsce do roku 2030, mająca na celu poprawę funkcjonowania sektora produkcji wieprzowiny, Warszawa 2013 r., s. 167).

⁵⁶ W podregionie ciechanowsko-płockim ponad 40% dużych i średnich przedsiębiorstw branży rolno-spożywczej zajmuje się przetwórstwem mięsa (przy średniej dla województwa niespełna 26%).

⁵⁷ Źródło: Rozmieszczenie zakładów przemysłu rolno-spożywczego w województwie mazowieckim w kontekście wykształconych specjalizacji rolniczych, MAZOWSZE. Analizy i Studia, Zeszyt 6(31)/2011, MBPR w Warszawie, Warszawa 2011, s. 29.

Mapa 19. Pogłowie trzody chlewnej w województwie mazowieckim

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2002 i PSR 2010 (BDL GUS)

Największym wzrostem w obsadzie drobiu kurzego, w stosunku do 2002 roku, przekraczającym średnią dla województwa ponad 10-krotnie, charakteryzował się powiat mławski, z wyróżniającą się w tym względzie gminą Wiśniewo, w której liczebność drobiu kurzego na 100 ha użytków rolnych zwiększyła się ponad 40-krotnie. Wysokie przyrosty zauważalne były również w powiatach: gostynińskim oraz żurawiejskim (5-krotnie wyższe niż średnio w województwie) – *Mapa 20*. Powyższe można wiązać z łatwością zbytu surowca związaną z funkcjonowaniem na tym obszarze (tj. w podregionie ciechanowsko-płockim) dużej liczby zakładów przetwarzających mięso, w tym drób⁵⁸. Ponadto rozwój produkcji mięsa drobiowego, podobnie jak wołowiny, jest wynikiem promowania wzorców żywieniowych (spożycie drobiu na mieszkańca w Polsce porównywalne jest ze średnim spożyciem w Unii Europejskiej, a nawet nieznacznie je przewyższa – odpowiednio: 25,5 kg i 23,6 kg⁵⁹). Poza tym w przypadku drobiu, oprócz walorów dietetycznych, dużą rolę odgrywa także konkurencyjność cenowa⁶⁰ oraz stosunkowo krótki cykl chowu, co pozwala szybko reagować na zmiany rynkowe, zwłaszcza na zapotrzebowanie⁶¹.

Rolnicy z województwa mazowieckiego w okresie międzypisowym, analogicznie jak w przypadku hodowli trzody chlewnej, wykazywali coraz mniejsze zainteresowanie hodowlą i chowem koni. Tego rodzaju działalnością w 2010 roku zajmowało się niespełna 20 tys. gospodarstw i w porównaniu do 2002 roku, podobnie jak w kraju, ich liczba spadła o połowę, stanowiąc nieco ponad 7% wszystkich gospodarstw rolnych (w kraju 4%), przy około 10% (w kraju 7%) w 2002 roku. W 2010 roku pogłowie koni w województwie mazowieckim wyniosło około 48 tys. sztuk (o prawie 1/4 mniej niż w 2002 roku), co stanowiło, tak samo jak w 2002 roku, 18% pogłowia krajowego. Znaczący spadek liczby gospodarstw zajmujących się chowem i hodowlą koni, jak i spadek samego pogłowia, może być wynikiem zachodzących w rolnictwie zmian związanych z prawie całkowitym wyeliminowaniem koni

⁵⁸ Źródło: praca zbiorowa pod redakcją dr. inż. Tadeusza Blicharskiego, dr inż. Anny Hammermeister, *Strategia odbudowy i rozwoju produkcji trzody chlewnej w Polsce do roku 2030, mająca na celu poprawę funkcjonowania sektora produkcji wieprzowiny*, Warszawa 2013 r., s. 167.

⁵⁹ Źródło: GUS, dane za 2011 rok.

⁶⁰ Źródło: *Rozmieszczenie zakładów przemysłu rolno-spożywczego w województwie mazowieckim w kontekście wykształconych specjalizacji rolniczych*, MAZOWSZE. Analizy i Studia, Zeszyt 6(31)/2011, MBPR w Warszawie, Warszawa 2011, s.10-12.

⁶¹ Źródło: praca zbiorowa pod redakcją dr. inż. Tadeusza Blicharskiego, dr inż. Anny Hammermeister, *Strategia odbudowy i rozwoju produkcji trzody chlewnej w Polsce do roku 2030, mająca na celu poprawę funkcjonowania sektora produkcji wieprzowiny*, Warszawa 2013 r., s. 136.

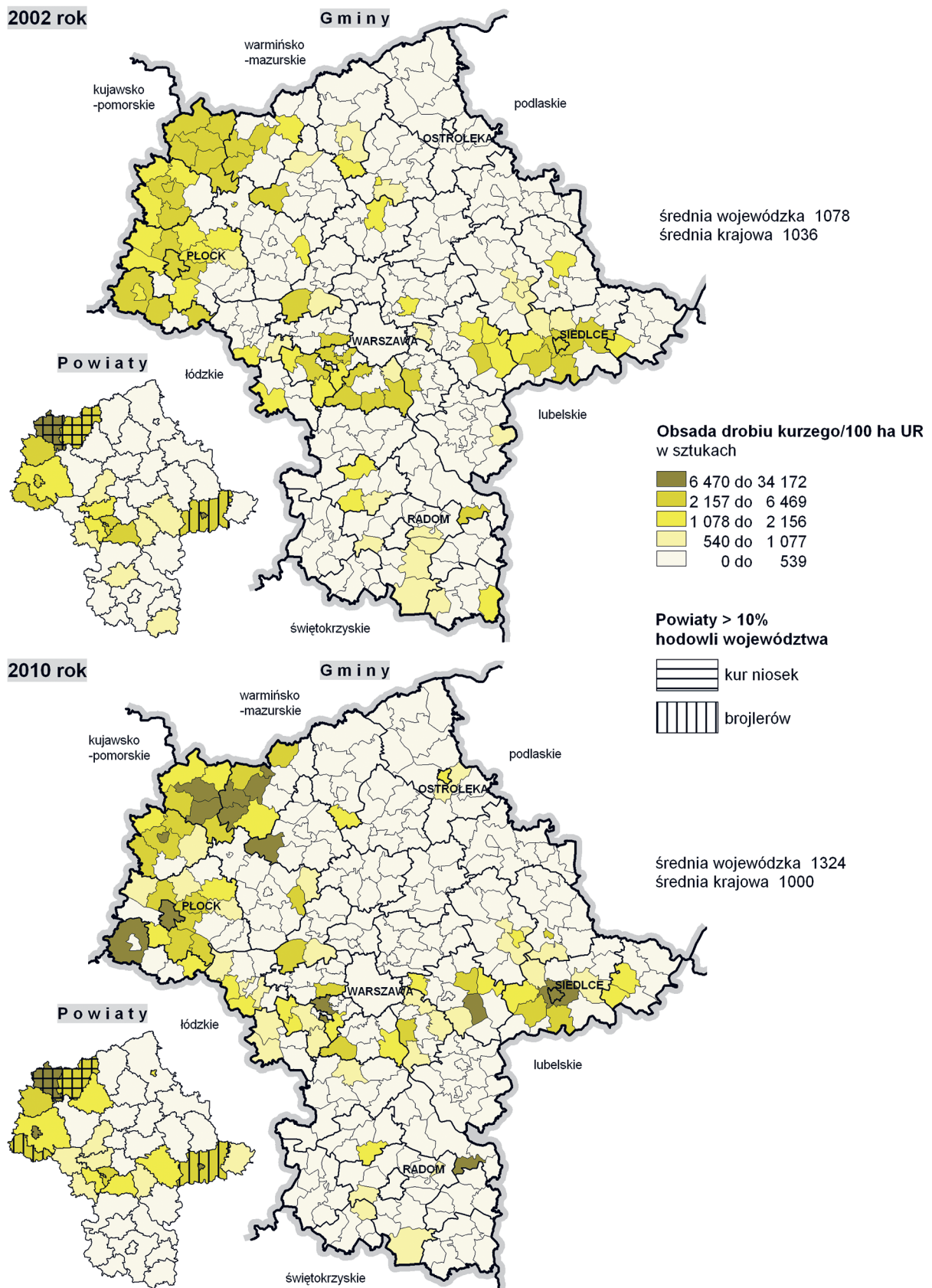
jako siły pociągowej⁶². W przeliczeniu na 100 ha UR obsada koni w województwie wyniosła 2,4 sztuki (w kraju 1,7) i w stosunku do 2002 roku zmniejszyła się o 0,5 (w kraju o 0,2). Najwyższą wartością wskaźnika, tak jak w 2002 roku, charakteryzowały się powiaty: wołomiński, otwocki, grodziski, kozienicki, w których liczba koni przypadająca na 100 ha UR ponad 2-krotnie przekraczała średnią wojewódzką, a w wołomińskim niemal 4-krotnie. Wysoka obsada koni w tym powiecie, w szczególności w gminach: Tłuszcz, Poświętne, Wołomin, związana jest w dużej mierze z istniejącymi tam ośrodkami jeździeckimi, stadninami koni i szkołami jazdy konnej. Na uwagę zasługują w tym kontekście gminy z powiatu grodzkiego, w których funkcjonują ośrodki jeździeckie, np. Podkowa Leśna, w której wartość wskaźnika ponad 15-krotnie przekraczała średnią dla województwa (*Mapa 21*).

W kontekście zapisów *Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 roku* warto wspomnieć o gospodarstwach rolnych zajmujących się pszczelarstwem. Tematyka ta stanowi przedmiot zainteresowania Samorządu Województwa Mazowieckiego, wyrażony w jednym z działań *Strategii*, tj. *Odtworzenie poziomu ilościowego rodzin pszczelich*. Województwo mazowieckie posiada duży potencjał dla chowu i hodowli pszczół, o czym świadczy m.in. ponadprzeciętny w skali kraju odsetek użytków rolnych⁶³. Tak duży areal uprawy różnego rodzaju roślin stanowi swoisty rezerwuuar dla tego typu hodowli, dostarczający pszczołom surowca miodowego w postaci nektaru i spadzi, jak również pyłku kwiatowego. Powyższe uwarunkowania nie przekładają się jednak na liczbę pni pszczelich w województwie – pod tym względem Mazowsze w 2010 roku plasowało się dopiero na szóstym miejscu wśród wszystkich województw (*Wykres 9*). Wprawdzie w stosunku do 2002 roku ich liczba wzrosła o 12% (do 42,7 tys.), niemniej jednak stanowiło to zaledwie 7% zasobu krajowego. Analiza przestrzenna pokazała, że najwięcej pni pszczelich, podobnie jak w 2002 roku, posiadali hodowcy z powiatu lipskiego, zwłaszcza z gminy Sienno, a także z powiatu garwolińskiego i siedleckiego. Liczba pni pszczelich w tych powiatach ponad 2-krotnie przekraczała średnią wojewódzką, a w przypadku powiatu lipskiego nawet 4-krotnie (*Mapa 22*). Warto dodać, że od 2004 roku, w celu zwiększenia liczby rodzin pszczelich, Agencja Rynku Rolnego w ramach Wspólnej Polityki Rolnej prowa-

⁶² Źródło: *Narodowy Program Rozwoju Hodowli Koni i Jeździectwa – Projekt restrukturyzacji spółek hodowli koni ANR*, s. 2.

⁶³ Około 13% UR kraju, w tym sadów – ponad 1/4 powierzchni krajowej oraz trwałych użytków zielonych – ponad 15% powierzchni takich użytków w kraju.

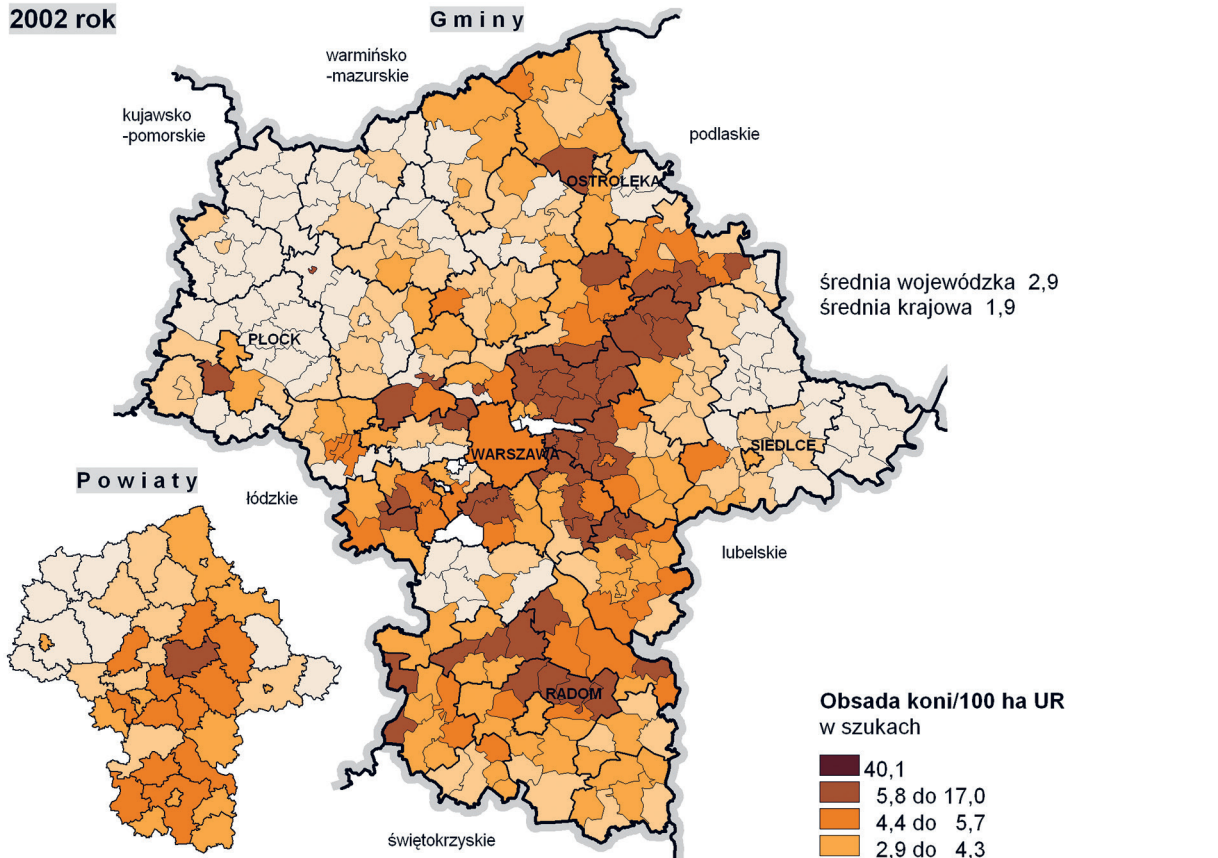
Mapa 20. Pogłowie drobiu kurzego w województwie mazowieckim

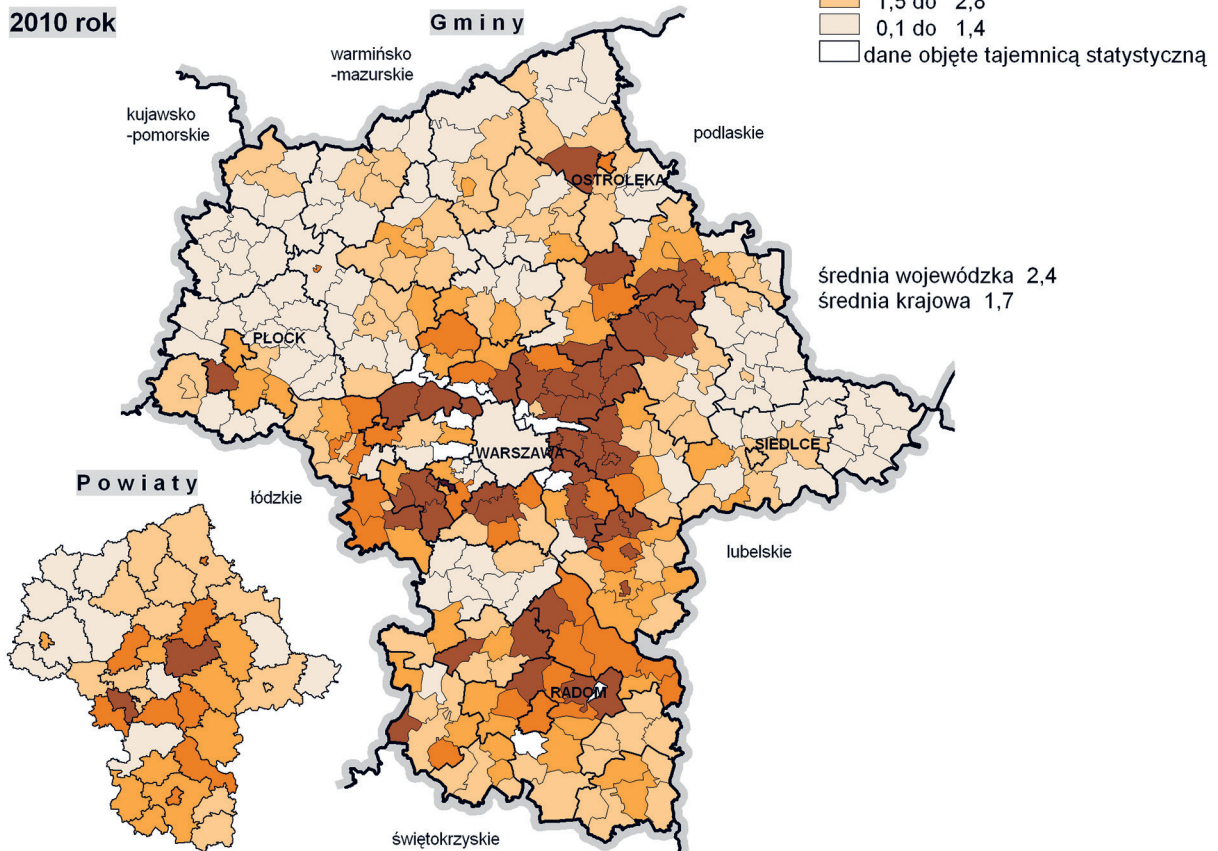
Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2002 i PSR 2010 (BDL GUS oraz dane pozyskane z GUS)

Mapa 21. Pogłowiu koni w województwie mazowieckim

2002 rok

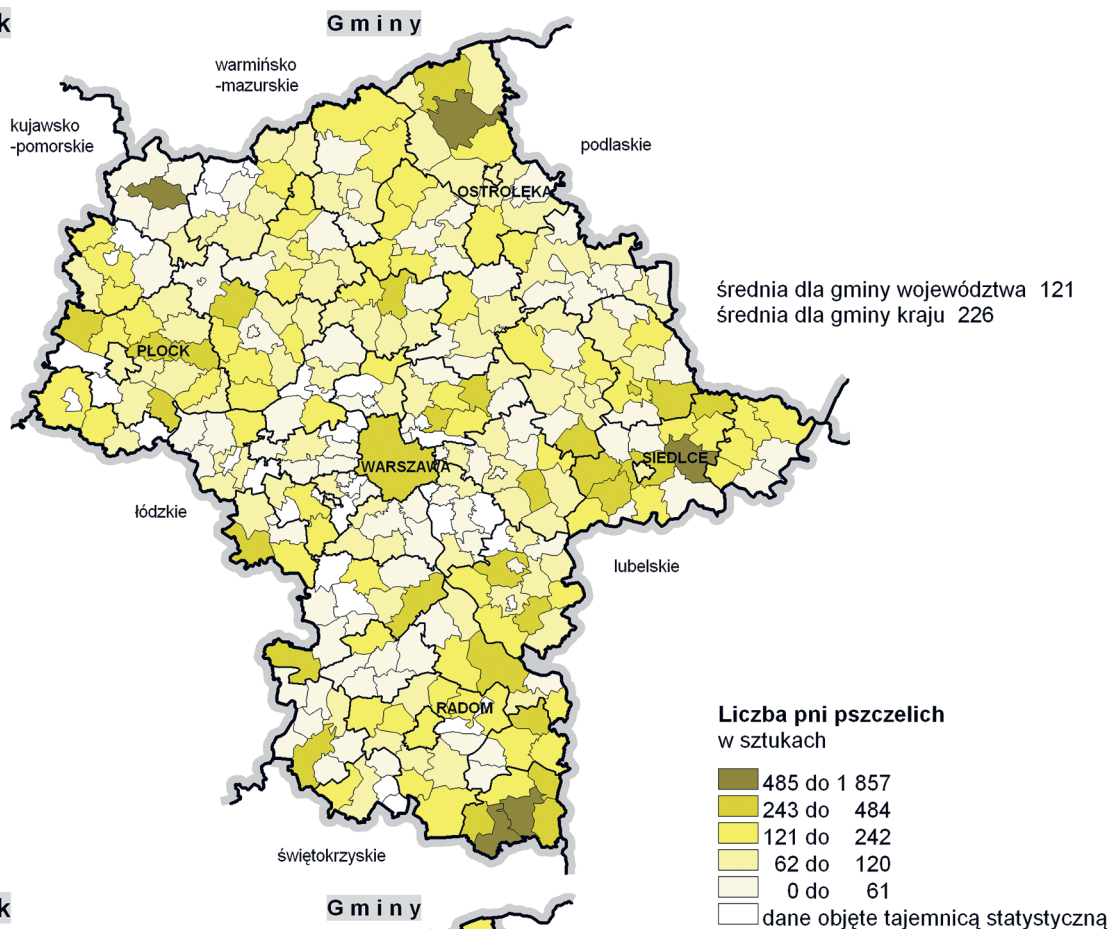
2010 rok

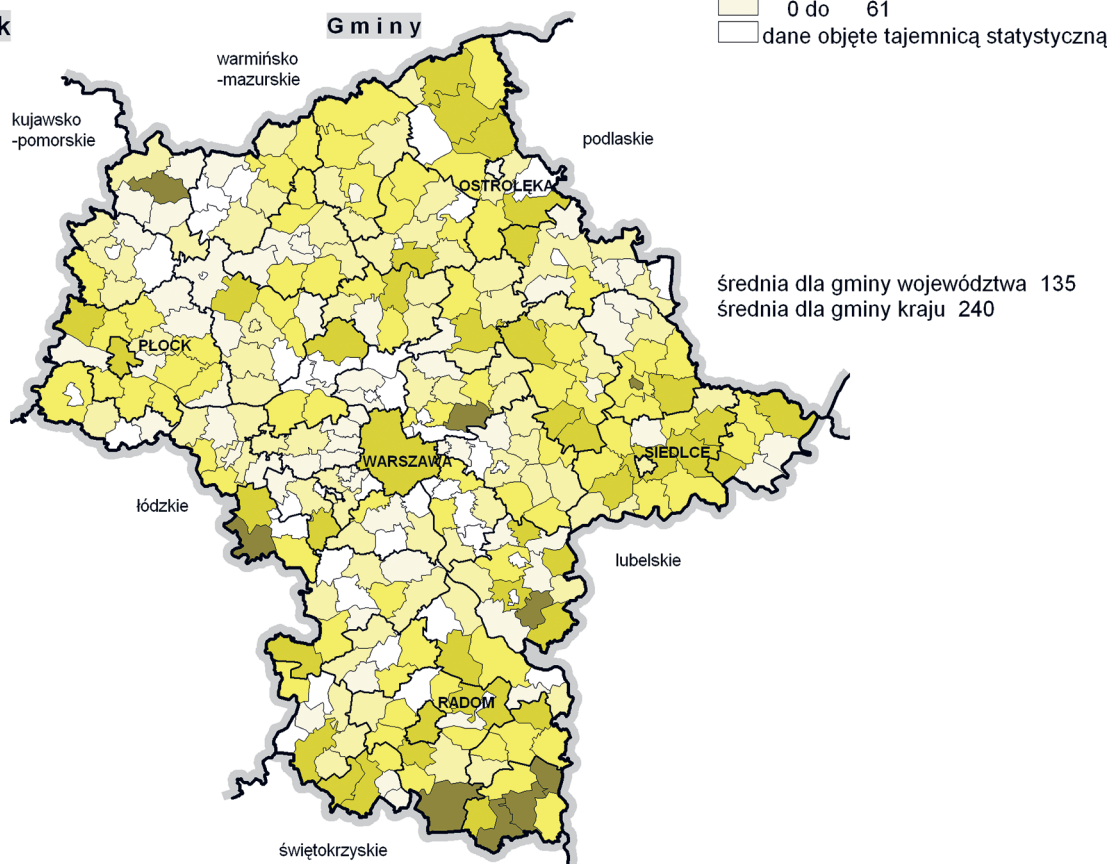
Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2002 i PSR 2010 (BDL GUS)

Mapa 22. Pnie pszczele w województwie mazowieckim

2002 rok

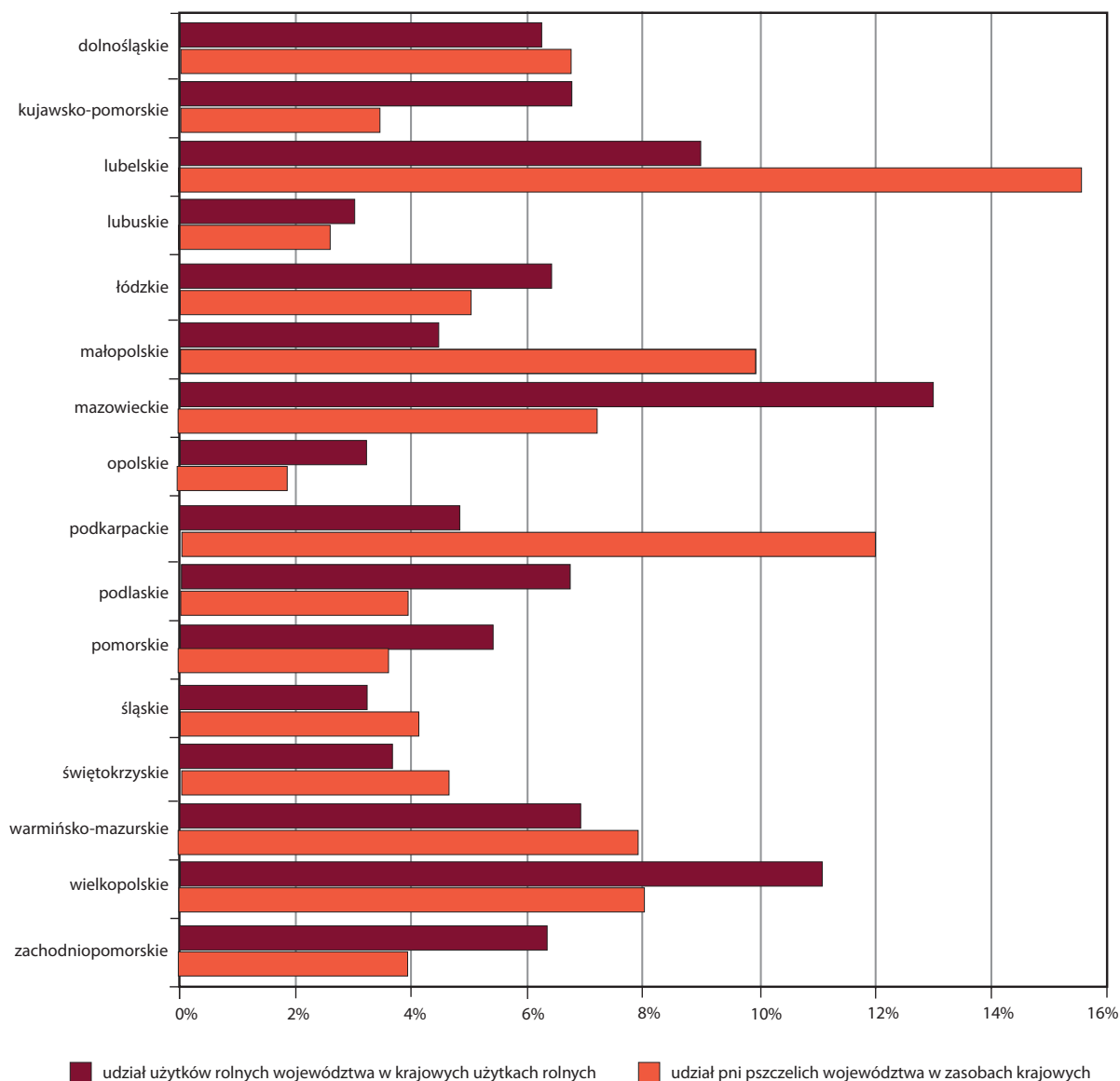

2010 rok

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2002 i PSR 2010 (dane pozyskane z GUS)

Wykres 9. Stosunek udziałów użytków rolnych do udziałów pni pszczelich w zasobach krajowych według województw w 2010 roku

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2010 (dane pozyskane z GUS)

dzi działanie pn. *Wsparcie rynku produktów pszczelarskich*⁶⁴. Rozwój liczby rodzin pszczelich, poza otrzymaniem wysokowartościowych produktów pszcze-

larskich, przyczyni się do wzmocnienia efektywności produkcji rolniczej oraz utrzymania równowagi ekologicznej w przyrodzie⁶⁵.

⁶⁴ Hodowcy w ramach tego mechanizmu mogą ubiegać się o refundację kosztów poniesionych m.in. na zakup matek pszczelich, sprzętu pszczelarskiego, przyczep do przewozu uli, wykonanie analiz miodu, wdrażanie programów badawczych.

⁶⁵ Źródło: J. Majewski, *Pszczelarstwo w województwie mazowieckim i jego znaczenie dla rolnictwa*, (w:) Zeszyty naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, *Problemy Rolnictwa Światowego*, t. 9 (XXIV), Warszawa 2009, s. 110.

5. Mechanizacja rolnictwa

Wyniki spisów w zakresie wyposażenia w techniczne środki produkcji gospodarstw województwa mazowieckiego wskazują, że w porównaniu do 2002 roku nastąpił znaczący progres w tym przedmiocie. Świadczy o tym m.in. dynamika zmian w liczbie ciągników rolniczych (wzrost ich liczby o około 14%, w kraju o 9,5%)⁶⁶. W tego rodzaju maszyny wyposażonych było ponad 60% gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą w województwie⁶⁷. Pod względem liczby posiadanych ciągników Mazowsze od lat utrzymuje pierwszą lokatę wśród województw – skupiając ponad 14% potencjału krajowego. W 2010 roku spośród gospodarstw prowadzących działalność rolniczą największy odsetek tych maszyn odnotowano w gospodarstwach o powierzchni 5-10 ha (30,3%), najmniejszy zaś w gospodarstwach o wielkości do 1 ha (1,4%) oraz w gospodarstwach największych – o powierzchni powyżej 50 ha (2,8%)⁶⁸. Wyniki PSR 2010 dotyczące wyposażenia gospodarstw w ciągniki rolnicze wskazują na istniejące zróżnicowanie w ujęciu terytorialnym. Największy udział omawianych maszyn wśród gospodarstw regionu odnotowano w podregionie ostrołęcko-siedleckim i ciechanowsko-płockim. Zasobność tych podregionów stanowi łącznie blisko 2/3 wszystkich ciągników w województwie, co może wynikać ze specyfiki rolniczej tych obszarów. Przeważająca część powiatów i gmin wyżej wskazanych podregionów charakteryzuje się wysoką średnią powierzchnią użytków rolnych na 1 gospodarstwo, przekraczającą 1,5-krotnie średnią wojewódzką (7,1 ha). W przestrzeni powiatów pod względem liczby ciągników przypadających na 100 ha UR wyróżnia się południowa część regionu, zwłaszcza powiat grójcecki, w którym wskaźnik ten osiągnął najwyższą wartość wśród powiatów (17,6 sztuk) i przewyższał ponad 2-krotnie średnią dla województwa. Liczba ciągników w tym powiecie stanowi około 7% potencjału województwa. Ponadprzeciętnego poziomu koncentracji ciągników w powiecie grójceckim upatrywać można w silnie rozwiniętej tam specjalizacji sadowniczej, wymagającej dużych nakładów pracy. Znaczne natężenie, pod względem przytoczonego wskaźnika, dostrzec można również w powiatach: otwockim, garwolińskim, przysuskim, kozienickim, lipskim oraz piaseczyńskim, w których liczba

ciągników na 100 ha UR była ponad 1,5-krotnie wyższa od średniej wojewódzkiej. Poprawa wyposażenia wyżej wskazanych powiatów w ciągniki może wynikać głównie z wykształconej tam specjalizacji owocowo-warzywnej, która uzasadnia potrzebę nabywania tych maszyn na rzecz modernizacji gospodarstw funkcjonujących na ich obszarach. Najmniej korzystnie pod względem poziomu wyposażenia w ciągniki wypadają gminy położone w północnej części województwa, w szczególności w powiecie mławskim, oraz gminy leżące na północ od Warszawy (w jej bezpośrednim sąsiedztwie), a także powiat miński. Na obszarach tych odnotowano najniższy wskaźnik ciągników na 100 ha użytków rolnych, który nie przekraczał 75% średniej dla województwa. Powyższe może wynikać ze słabszej przydatności użytków rolnych do produkcji rolnej (niska jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej) oraz zaniechania działalności rolniczej – w przypadku gmin sąsiadujących ze stolicą. W powiecie mławskim zaś wykształciła się specjalizacja w zakresie produkcji drobiu, niewymagająca nakładów w tym względzie (*Mapa 23*).

W okresie między spisami nastąpiły również istotne zmiany w wyposażeniu mazowieckich gospodarstw rolnych w pozostałe maszyny rolnicze. Odnotowano znaczny wzrost zaopatrzenia gospodarstw w kombajny zbożowe – w województwie ich liczba wzrosła o ponad 1/3, a w kraju o 1/5. Maszynami rolniczymi tej kategorii dysponowało około 7% gospodarstw województwa prowadzących działalność rolniczą. Powyższe zmiany pozwoliły Mazowszu utrzymać w tym względzie trzecią pozycję wśród wszystkich województw (za województwami lubelskim i wielkopolskim). Poprawę wyposażenia rolnictwa w kombajny zbożowe wiązać można z utrzymującą się przewagą zbóż w ogólnej powierzchni zasiewów w województwie, a także ze znacznym wzrostem powierzchni uprawy rzepaku⁶⁹. O powyższym świadczy również korzystny wskaźnik relacji kombajnów zbożowych do powierzchni zbóż i rzepaku na 100 ha, który w badanym okresie wzrósł z 1,2 do 1,8 sztuk⁷⁰. Największą liczbę kombajnów zbożowych odnotowano w północno-zachodnich rejonach województwa (w powiatach: płockim, ciechanowskim i płońskim), a także w powiatach: radomskim i siedleckim. Najwyższy wskaźnik

⁶⁶ Źródło: obliczenia MBPR na podstawie danych pozyskanych z GUS.

⁶⁷ Źródło: obliczenia MBPR na podstawie danych BDL GUS.

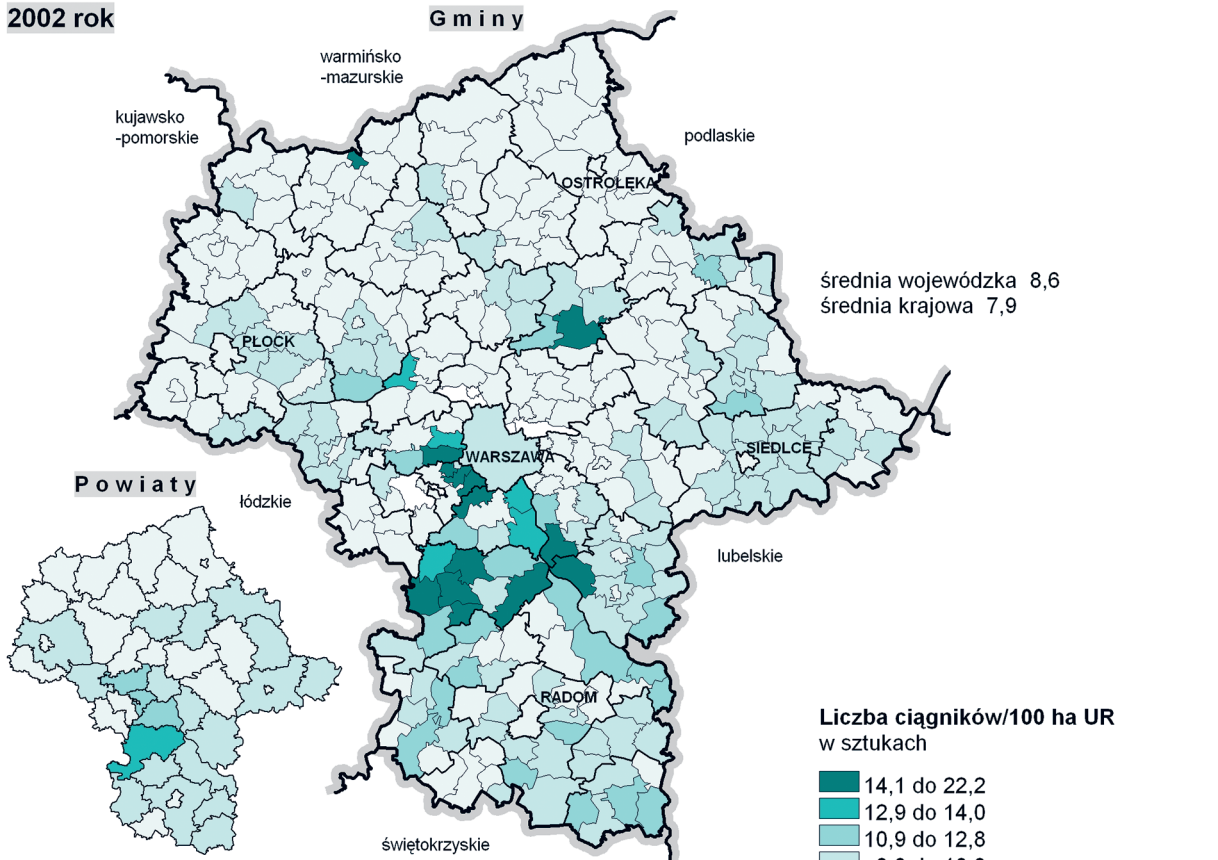
⁶⁸ Źródło: obliczenia MBPR na podstawie *Charakterystyka gospodarstw rolnych w województwie mazowieckim. PSR 2010*, US w Warszawie, Warszawa 2012, s. 105.

⁶⁹ Źródło: obliczenia MBPR na podstawie *Powszechny Spis Rolny 2010. Raport z wyników województwa mazowieckiego*, US w Warszawie, Warszawa 2011, s. 41.

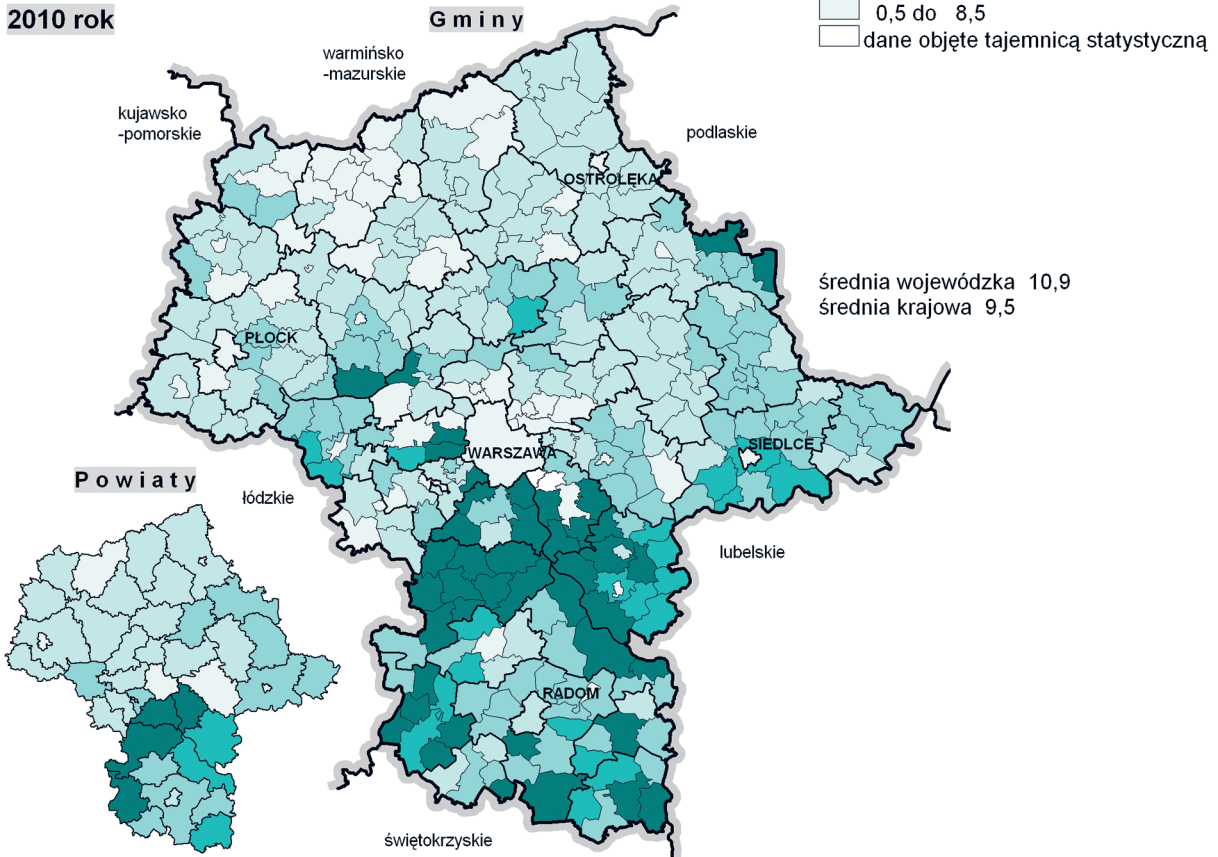
⁷⁰ Źródło: obliczenia MBPR na podstawie *Powszechny Spis Rolny 2010. Raport z wyników województwa mazowieckiego*, US w Warszawie, Warszawa 2011, s. 39.

Mapa 23. Ciągniki w województwie mazowieckim

2002 rok

2010 rok

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2002 i PSR 2010 (dane pozyskane z GUS)

w odniesieniu do 100 ha użytków rolnych występuje natomiast w powiatach subregionu radomskiego (radomskim, zwoleńskim i lipskim) oraz w powatach łosickim, pułtuskim i ciechanowskim. W powiatach tych wymieniony wskaźnik co najmniej 2-krotnie przewyższał w tym względzie średnią wojewódzką (0,6 sztuk), a także krajową (0,7 sztuk) – *Mapa 24*. Najwyższa wartość omawianego wskaźnika we wskazanych powiatach wynikać może z wyższego niż w województwie udziału powierzchni zasiewów zbóż w areale użytków rolnych, który przewyższa średnią dla województwa w tym zakresie przynajmniej o 1/4. W rozkładzie przestrzennym powiatów województwa dostrzec można też obszary, w których poziom wyposażenia w kombajny zbożowe jest stosunkowo niski. Taki stan zauważalny jest np. w powiecie grójeckim oraz pruszkowskim. W tych powiatach liczba kombajnów zbożowych na 100 ha użytków rolnych nie przekracza 50% średniej wojewódzkiej (0,6 sztuk), co należy wiązać z występującą na tych obszarach dominacją sadów w strukturze użytków rolnych.

W odniesieniu do kombajnów ziemniaczanych zaobserwowano z kolei niewielki ich spadek (w województwie o 6,4%, w kraju o 1,7%), kombajny tego typu posiadało przy tym zaledwie 5% gospodarstw rolnych województwa prowadzących działalność rolniczą. Spadkową tendencję w poziomie wyposażenia gospodarstw w tego rodzaju maszyny uzasadnić można zmniejszającą się w województwie powierzchnią upraw ziemniaka. Wyposażenie obszaru województwa mazowieckiego w kombajny ziemniaczane jest zróżnicowane przestrzennie. Koncentracją kombajnów ziemniaczanych odznaczają się powiaty: warszawski zachodni i pruszkowski, wyspecjalizowane w produkcji ziemniaków, w których odnotowano ponadprzeciętny wskaźnik liczby tych maszyn na 100 ha użytków rolnych – przewyższający wskaźnik wojewódzki (0,7) blisko 4-krotnie. Na uwagę zasługują także powiaty leżące w dolinie Narwi i Bugu (szczególnie pułtuski, wyszkowski oraz łosicki), w których wartość omawianego wskaźnika co najmniej 2-krotnie przewyższała średnią wojewódzką (*Mapa 25*).

Kombajny do zbioru buraków cukrowych stanowią na Mazowszu niewielki potencjał w skali kraju (zaledwie 5%). W województwie ich znaczenie jest również niewielkie – maszyny te są w posiadaniu zaledwie 0,7% gospodarstw prowadzących działalność rolniczą. W okresie między spisami rolnymi w liczbie kombajnów buraczanych odnotowano znaczny ubytek (w województwie ich liczba zmniejszyła się o 18,3%, w kraju natomiast o 14,2%). Redukcję liczby maszyn do zbioru tych ziemiopłodów wiązać można ze spadkową ten-

dencją uprawy buraka cukrowego, zarówno w województwie, jak i w kraju. Najwyższa koncentracja tego typu kombajnów na 100 ha użytków rolnych występuje w zachodnich i północno-zachodnich obszarach regionu oraz w niektórych powiatach metropolitalnych. W tej grupie wyróżniają się powiaty: płocki i gostyński, w których omawiany wskaźnik ponad 3-krotnie przewyższa średnią wojewódzką (0,1) – *Mapa 26*. Wysoki poziom wyposażenia w kombajny buraczane w tych powiatach wiązać można z rozwiniętą tam tradycją uprawy tej rośliny.

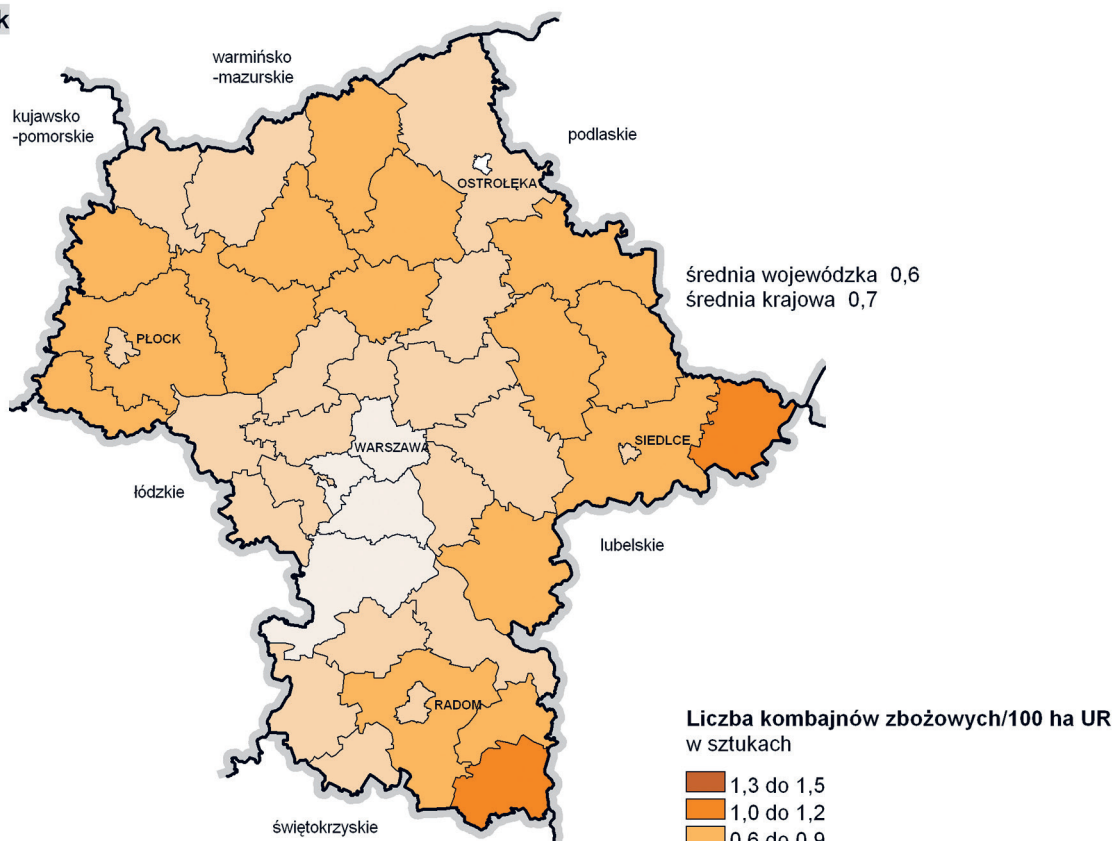
Stopień wyposażenia gospodarstw rolnych w maszyny rolnicze, zwłaszcza w ciągniki rolnicze i kombajny, nie zależy tylko od czynników rolno-środowiskowych i społecznych. Na jego stan wpływa również bieżąca sytuacja na krajowym i regionalnym rynku maszyn rolniczych. W Polsce rynek ciągników rolniczych obejmuje zarówno maszyny nowe, jak i używane. Rolnicy mają do dyspozycji szeroką ofertę towarową, obejmującą produkty wyprodukowane w kraju, w państwach dawnego bloku wschodniego, a także w Europie Zachodniej czy Japonii. Cena nowego ciągnika rolniczego zależy od mocy silnika, a także od kraju pochodzenia. Dla przykładu, za nowy ciągnik rolniczy o mocy 80-140 KM zapłacić trzeba średnio około 187 tys. zł. Niemniej jednak cena zakupu tego rodzaju maszyny, biorąc pod uwagę wahania ceny minimalnej i maksymalnej, stanowić może kwotę od 130 tys. do 320 tys. zł⁷¹, co tworzy barierę dla rozwoju wielu gospodarstw, przekracza często bowiem ich możliwości nabywcze. Pomimo powyższego w latach 2009-2010 w województwie mazowieckim zarejestrowanych zostało najwięcej ciągników wśród województw (4647 sztuk), co stanowiło ponad 16% tego typu rejestracji w kraju. Podkreślić przy tym należy, że ponad 2/3 rejestracji na Mazowszu dotyczyła nowo zakupionych maszyn⁷². Mając na uwadze wysokie koszty mechanizacji, ważnym elementem staje się racjonalne wykorzystanie własnego parku maszynowego. Pomocnym rozwiązaniem w tym względzie może być rozwój nowych form współpracy, opartych na zespołowym wykorzystywaniu tych maszyn, np. w ramach grup producenckich, co może przyczynić się do zmniejszenia nakładów poniesionych z tytułu eksploatacji tego typu maszyn.

⁷¹ E. Lorencowicz, *Regionalne i jakościowe zróżnicowanie rynku ciągników w Polsce – materiały na XVI Warsztaty Ekonomistów Rolnych w Krasnobrodzie*, Katedra Eksploatacji Maszyn i Zarządzania w Inżynierii Rolniczej Wydział Inżynierii Produkcji UP w Lublinie, Lublin 2011. Koszt ciągników podano według cen z 2009 roku.

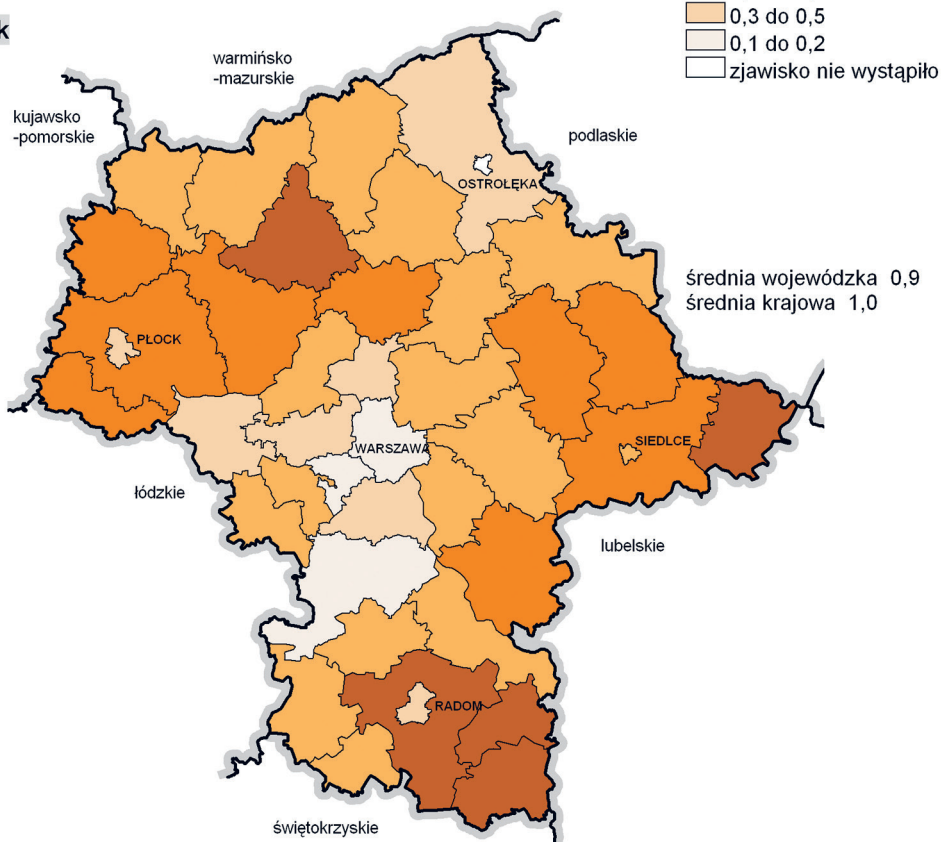
⁷² E. Lorencowicz, *Regionalne i jakościowe zróżnicowanie rynku ciągników w Polsce – materiały na XVI Warsztaty Ekonomistów Rolnych w Krasnobrodzie*, Katedra Eksploatacji Maszyn i Zarządzania w Inżynierii Rolniczej Wydział Inżynierii Produkcji UP w Lublinie, Lublin 2011.

Mapa 24. Kombajny zbożowe w powiatach województwa mazowieckiego

2002 rok

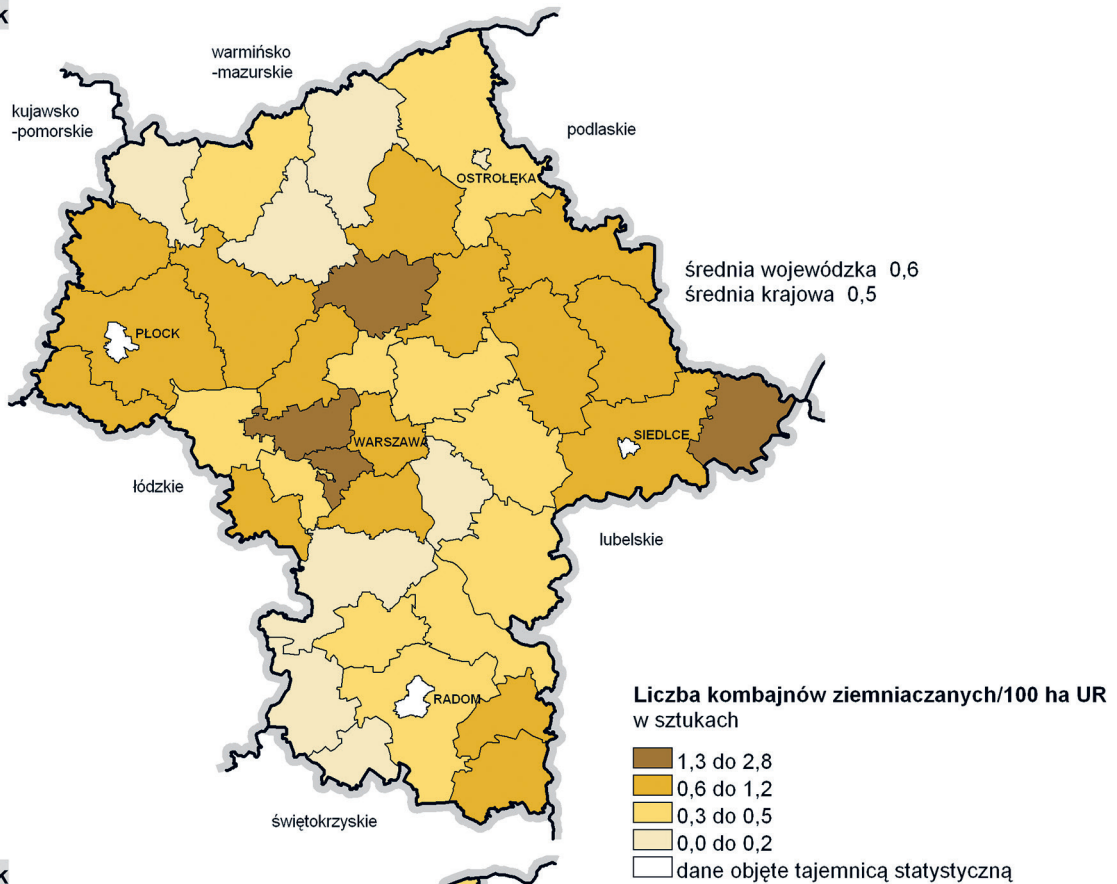
2010 rok

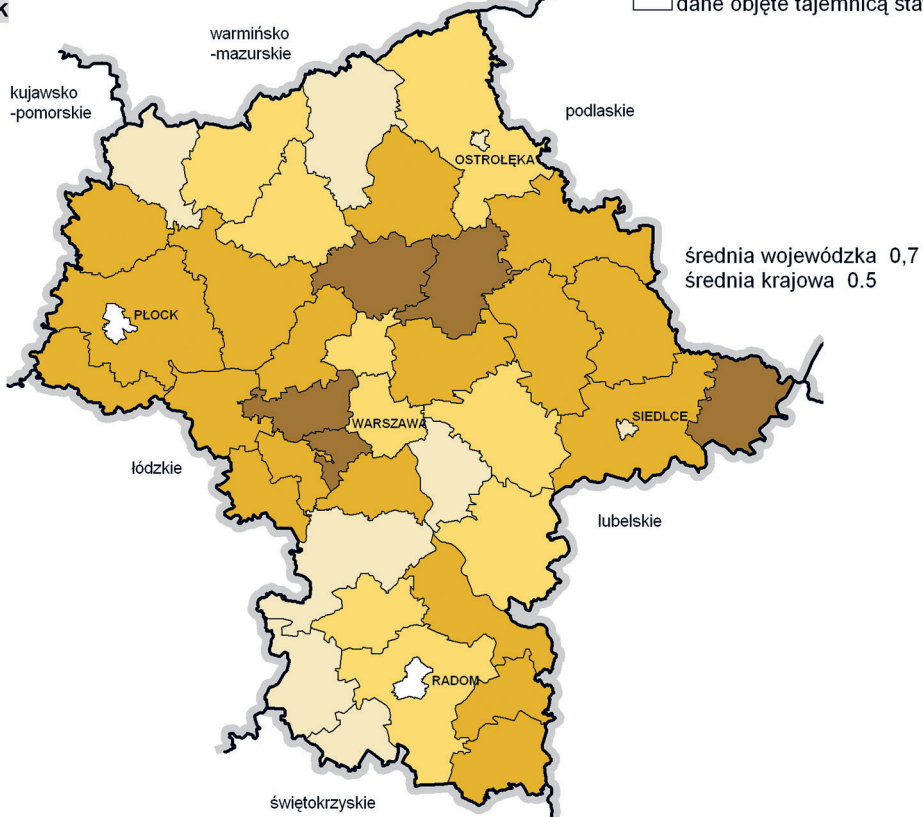
Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2002 i PSR 2010 (dane pozyskane z GUS)

Mapa 25. Kombajny ziemniaczane w powiatach województwa mazowieckiego

2002 rok

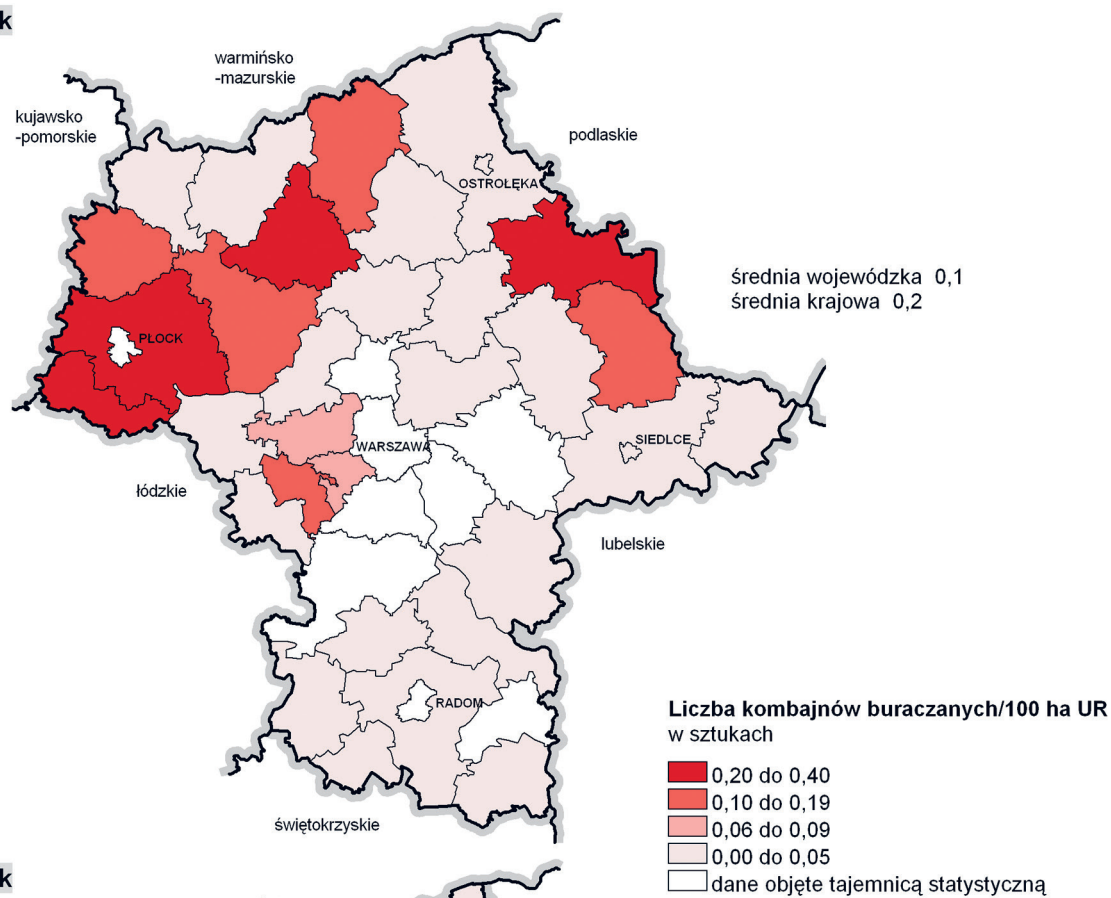
2010 rok

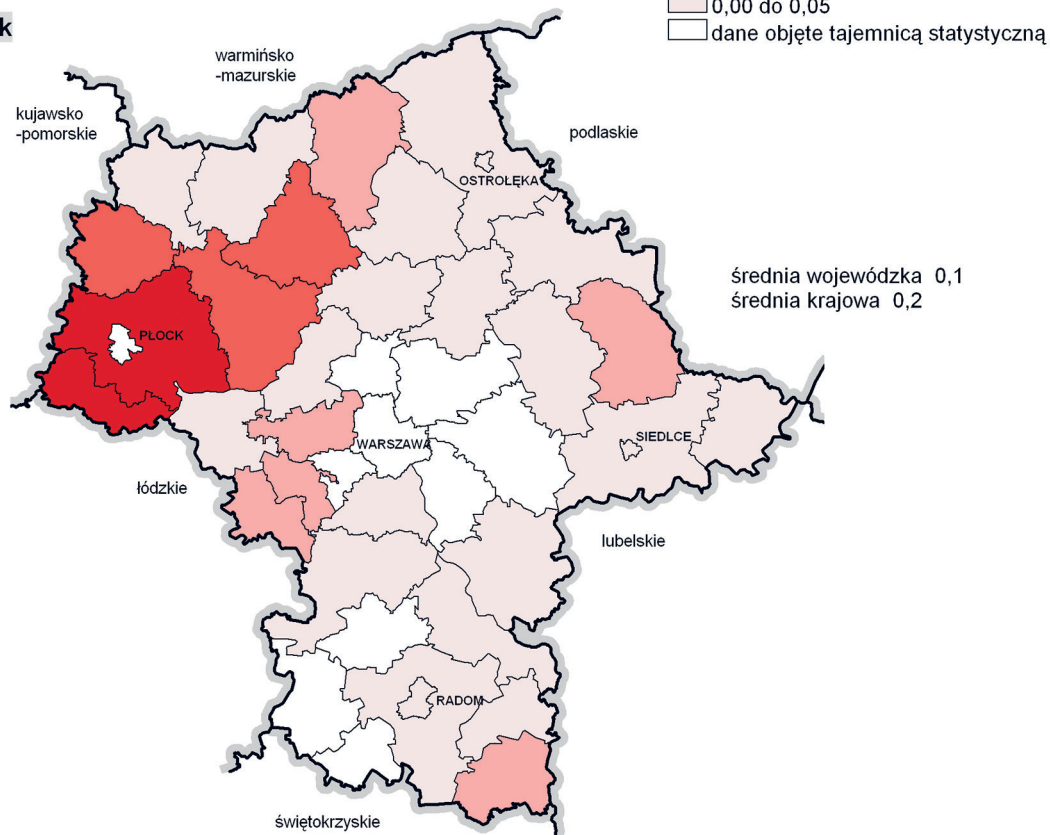
Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2002 i PSR 2010 (dane pozyskane z GUS)

Mapa 26. Kombajny buraczane w powiatach województwa mazowieckiego

2002 rok

2010 rok

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2002 i PSR 2010 (dane pozyskane z GUS)

Warto również zauważyć, że do wzrostu zakupów, zarówno w grupie ciągników rolniczych, jak i poszczególnych rodzajów kombajnów, przyczyniają się zmiany nie tylko w strukturze produkcji roślinnej rolnictwa, ale także coraz większa dostępność funduszy unijnych. Na zakup maszyn rolnicy wykorzystywali dofinansowanie w ramach działań nakierowanych na modernizację gospodarstw rolnych. Z okresu pierwszej perspektywy finansowej UE 2004-2006 beneficjenci wykorzystywali w tym przedmiocie wsparcie w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich 2004-2006 (SPO Rolnictwo) poprzez działanie *Inwestycje w gospodarstwach rolnych*, w ramach którego można było dokonywać zakupu maszyn i urządzeń rolniczych. Ten rodzaj wsparcia cieszył się największym zainteresowaniem beneficjentów zarówno w skali całego kraju, jak również w samym województwie mazowieckim, zajmującym drugą pozycję wśród wszystkich woje-

wództw (po wielkopolskim) pod względem wysokości wypłaconych środków w ramach powyższego działania. Z informacji instytucji wdrażającej – Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR) wynika, że w ramach powyższego działania zrealizowano na Mazowszu ponad 4 tys. projektów na kwotę niemal 370 mln zł⁷³, obejmując blisko 15% środków krajowych. Możliwości zwiększenia poziomu technologicznego gospodarstw rolnych poprzez zakup nowoczesnego sprzętu rolniczego wynikają także z działań PROW 2007-2013, np. z działania *Modernizacja gospodarstw rolnych*. Na realizację powyższego działania ARiMR rozdysponowała ponad 510 mln zł pomiędzy blisko 4,4 tys. beneficjentów województwa mazowieckiego⁷⁴. Akcesja Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku, a także objęcie rolnictwa polskiego Wspólną Polityką Rolną, stworzyły zatem nowe możliwości dla rolników w zakresie wsparcia inwestycji modernizacyjnych gospodarstw rolnych, w tym na wyposażenie ich w maszyny i urządzenia rolnicze.

⁷³ Informacja o stanie realizacji działania 1.1. *Inwestycje w gospodarstwach rolnych*, narastająco, według stanu na 30 czerwca 2009 roku – *Sprawozdanie z działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa w 2009 roku*, tab. 45, s. 177. Informacja dotyczy okresu realizacji, tj. od uruchomienia naboru wniosków – 16 sierpnia 2004 roku do czasu jego zakończenia – 30 czerwca 2009 roku.

⁷⁴ Informacja o stanie realizacji PROW 2007-2013, działania 121. *Modernizacja gospodarstw rolnych*, narastająco, według stanu na 31 grudnia 2010 roku – *Sprawozdanie z działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa w 2010 roku*, tab. 18, s. 141.

6. Dochody gospodarstw domowych⁷⁵ z użytkownikiem gospodarstwa rolnego

O możliwościach konkurencyjnych podmiotów gospodarczych świadczą przede wszystkim uzyskiwane dochody z prowadzonej działalności – ich poziom informuje bowiem o kondycji ekonomicznej poszczególnych jednostek. W przypadku gospodarstw rolnych wielkość uzyskiwanych dochodów dowodzi nie tylko o poziomie życia ich użytkowników, ale także o zdolnościach marketingowych rolników i możliwościach finansowania działań prorozwojowych, w tym inwestycyjnych w gospodarstwach⁷⁶.

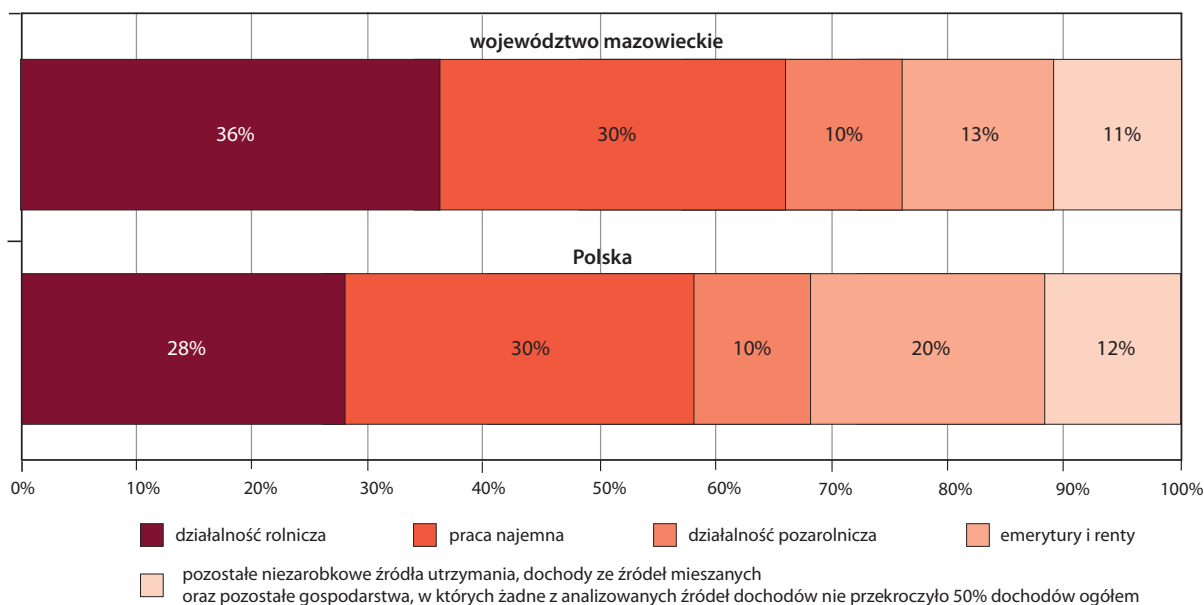
Gospodarstwa domowe z użytkownikiem gospodarstwa indywidualnego prowadzącego działalność rolniczą, obok dochodów z działalności rolniczej,

w 2010 roku uzyskiwały również wpływy z pracy najemnej, rent i emerytur, działalności pozarolniczej oraz innych niezarobkowych źródeł, m.in. zasiłków, alimentów, stypendiów, posiadania lokat kapitałowych itp.

Analiza struktury gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa indywidualnego według głównego źródła dochodu⁷⁷ w województwie mazowieckim wykazała nieznaczne różnice w stosunku do struktury krajowej (Wykres 10).

Większym udziałem na Mazowszu charakteryzowały się gospodarstwa, dla których głównym źródłem utrzymania były dochody z działalności rolniczej,

Wykres 10. Struktura gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego według głównego źródła dochodu w 2010 roku

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie *Charakterystyka gospodarstw rolnych w województwie mazowieckim*. PSR 2010, US w Warszawie, Warszawa 2012

⁷⁵ Dane dotyczące dochodów gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego według PSR 2010 nie są porównywalne z danymi PSR 2002 ze względów metodologicznych różniących oba spisy. W pierwszym przypadku zaprezentowane dane dotyczą gospodarstw domowych prowadzących działalność rolniczą, natomiast w drugim dane dotyczą gospodarstw rolnych ogółem. W związku z powyższym analizie poddano dochody gospodarstw domowych, bazując jedynie na wynikach PSR 2010.

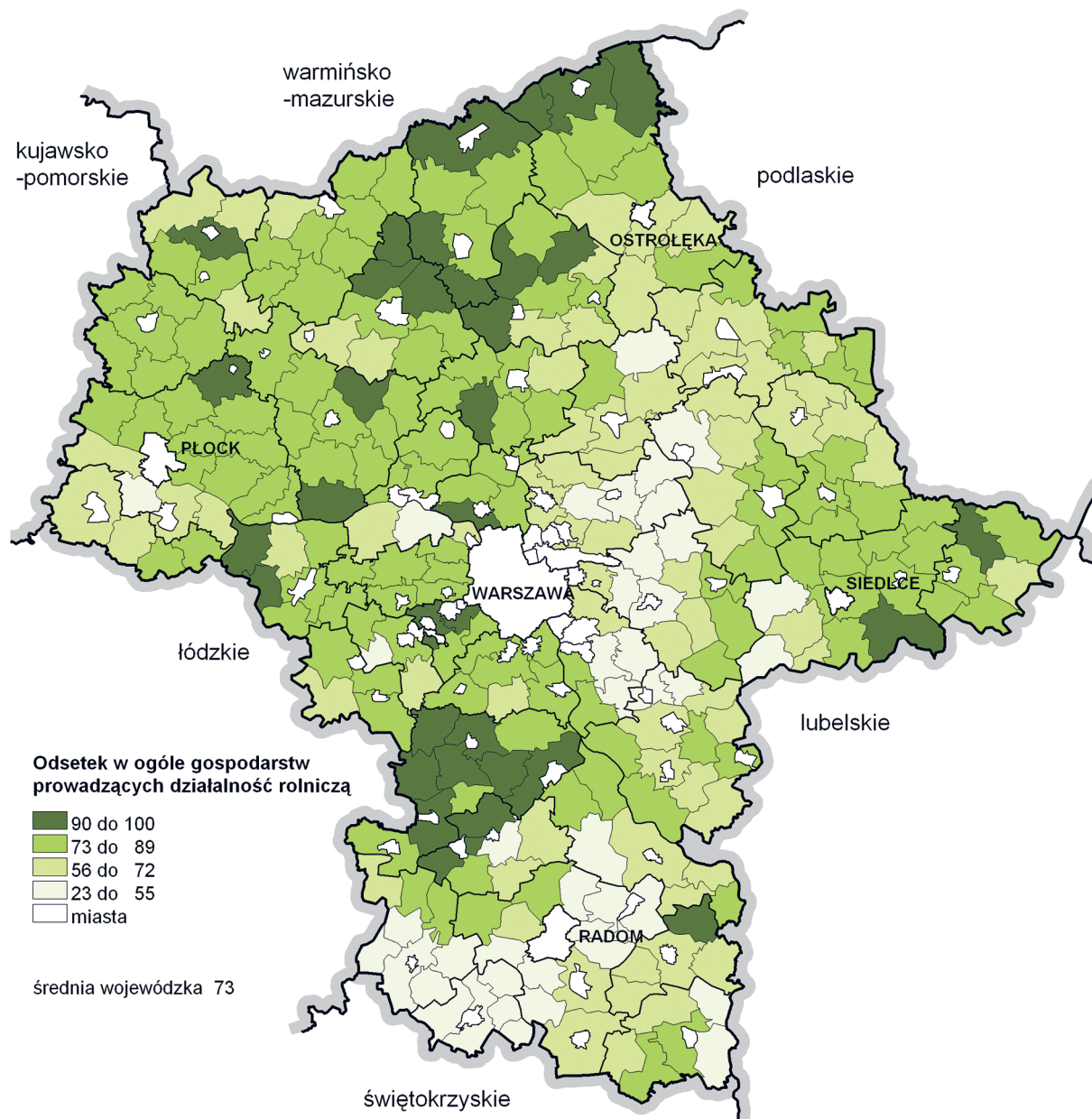
Analizowane dane prezentowane są według siedziby użytkownika gospodarstwa na podstawie publikacji Urzędu Statystycznego w Warszawie pt. *Charakterystyka gospodarstw rolnych w województwie mazowieckim – PSR 2010*.

⁷⁶ Źródło: *Instrumenty oddziaływania Państwa na kształtowanie struktury obszarowej gospodarstw rolnych w Polsce (...)*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2009, s. 55.

co związane jest z silną pozycją mazowieckiego rolnictwa, przy nieco niższym niż w kraju udziale gospodarstw utrzymujących się głównie z rent i emerytur. Na rodzaj dochodu uzyskiwanego przez gospodarstwa wpływ miały zarówno czynniki związane z działalnością rolniczą, m.in.: warunki przyrodnicze, bliskość chłonnego rynku zbytu, utrwalone tradycje i specjalizacje rolnicze, jak i czynniki związane z działalnością pozarolniczą, np.: dostępność do pozarolniczych

⁷⁷ Do analizy przyjęto, opierając się na objaśnieniach podanych przez GUS, że główne źródło dochodu, to źródło dochodów przekraczające 50% dochodów ogółem gospodarstwa domowego.

Mapa 27. Gospodarstwa produkujące głównie lub wyłącznie na rynek na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego w 2010 roku

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie *Aktywność rynkowa gospodarstw indywidualnych na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego*. PSR 2010, US w Warszawie, Warszawa 2013

miejsc pracy (bliskość ośrodków miejskich), wykształcenie mieszkańców oraz ich przedsiębiorczość.

Analiza struktury omawianych gospodarstw według głównego źródła dochodu wykazała, że w roku gospodarczym 2009/2010⁷⁸ największy odsetek stanowiły gospodarstwa, dla których najważniejszym źródłem utrzymania były dochody z działalności rolniczej – 36% (w kraju 28%). W układzie przestrzennym najczęściej tego typu gospodarstw funkcjonowało

w północnej części województwa, przede wszystkim na obszarach z rozwiniętymi specjalizacjami produkcji rolniczej (mlecznej i mięsnej), tj. w powiatach: przasnyskim, ostrołęckim, makowskim, sierpeckim i żuromińskim, a także w powiecie grójeckim (specjalizacja sadownicza). Wartość wskaźnika omawianych gospodarstw w tych powiatach ponad 1,5-krotnie przekraczała średnią wojewódzką oraz ponad 2-krotnie średnią krajową. Odsetek gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego, dla którego

⁷⁸ W okresie od 1 lipca 2009 roku do 30 czerwca 2010 roku.

dochody z działalności rolniczej stanowiły główne źródło utrzymania, w dużej mierze uzależniony był od celu produkcji tych gospodarstw. W województwie mazowieckim, wśród gospodarstw produkujących głównie na rynek, ponad połowa zadeklarowała ten rodzaj dochodu jako główne źródło utrzymania, natomiast wśród gospodarstw produkujących wyłącznie na samozaopatrzenie zaledwie 10% (w kraju odpowiednio: 36% i 15%). Najbardziej korzystną strukturą pod względem aktywności rynkowej wyróżniały się gospodarstwa z północnej części regionu (powiaty: przasnyski, ostrołęcki, mławski, sierpecki), a także gminy z powiatu grójeckiego, w których ponad 90% gospodarstw produkowało wyłącznie lub głównie na rynek (Mapa 27), a dla niemal 60% wszystkich gospodarstw z tego powiatu działalność rolnicza stanowiła główne źródło dochodu⁷⁹.

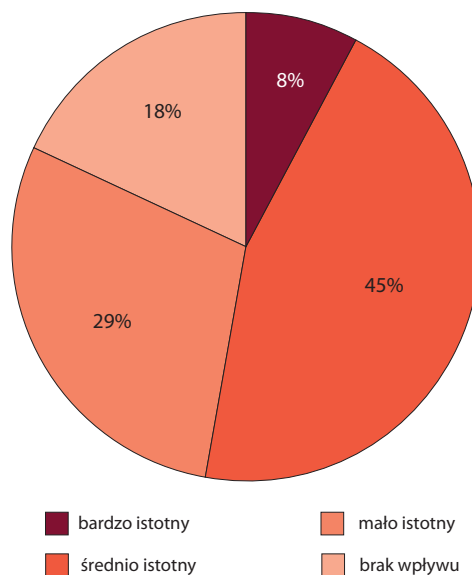
Poza dochodami z działalności rolniczej gospodarstwa domowe z użytkownikiem gospodarstwa rolnego prowadzącego działalność rolniczą utrzymywały się również z pracy najemnej. Ten rodzaj działalności stanowił główne źródło utrzymania, podobnie jak w kraju, dla 1/3 analizowanych gospodarstw. Najwyższe wartości wskaźnika osiągnęły powiaty z Obszaru Metropolitalnego Warszawy, a także miasta subregionalne, co wydaje się zrozumiałe ze względu na miejski charakter tych obszarów i związaną z tym łatwiejszą dostępnością do pozarolniczych miejsc pracy. Odsetek gospodarstw utrzymujących się głównie z pracy najemnej na tych terenach nawet 1,5-krotnie przekraczała średnią wojewódzką.

Kolejnym istotnym źródłem dochodu gospodarstw w 2010 roku były wpływy z rent i emerytur, stanowiące główne źródło utrzymania dla 13% omawianych gospodarstw (w kraju niemal 20%). Analiza przestrzenna wykazała, że najwyższym odsetkiem tego typu gospodarstw charakteryzowały się powiaty położone w południowej części województwa, z wyróżniającymi się powiatami: szydlowieckim i przysuskim. Warty podkreślenia jest fakt, że niemal co dziesiąty użytkownik gospodarstwa rolnego⁸⁰ planował do 2013 roku przejść na emeryturę lub rentę (w tym rentę strukturalną) i przekazać gospodarstwo swojemu następcy (głównie osobie z rodziny), co w przyszłości może mieć wpływ na rodzaj głównego źródła dochodów w omawianych gospodarstwach.

⁷⁹ Dane dotyczące odsetka gospodarstw utrzymujących się głównie z działalności rolniczej, w zależności od celu, produkcji zaprezentowane są według siedziby gospodarstwa rolnego i dotyczą tylko obszarów wiejskich – na podstawie publikacji *Aktywność rynkowa gospodarstw indywidualnych na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego. PSR 2010 US Warszawa*.

⁸⁰ Według PSR 2010.

Wykres 11. Wyniki badania FUNDEKO dotyczącego wpływu środków UE na poprawę sytuacji ekonomicznej gospodarstwa rolnego

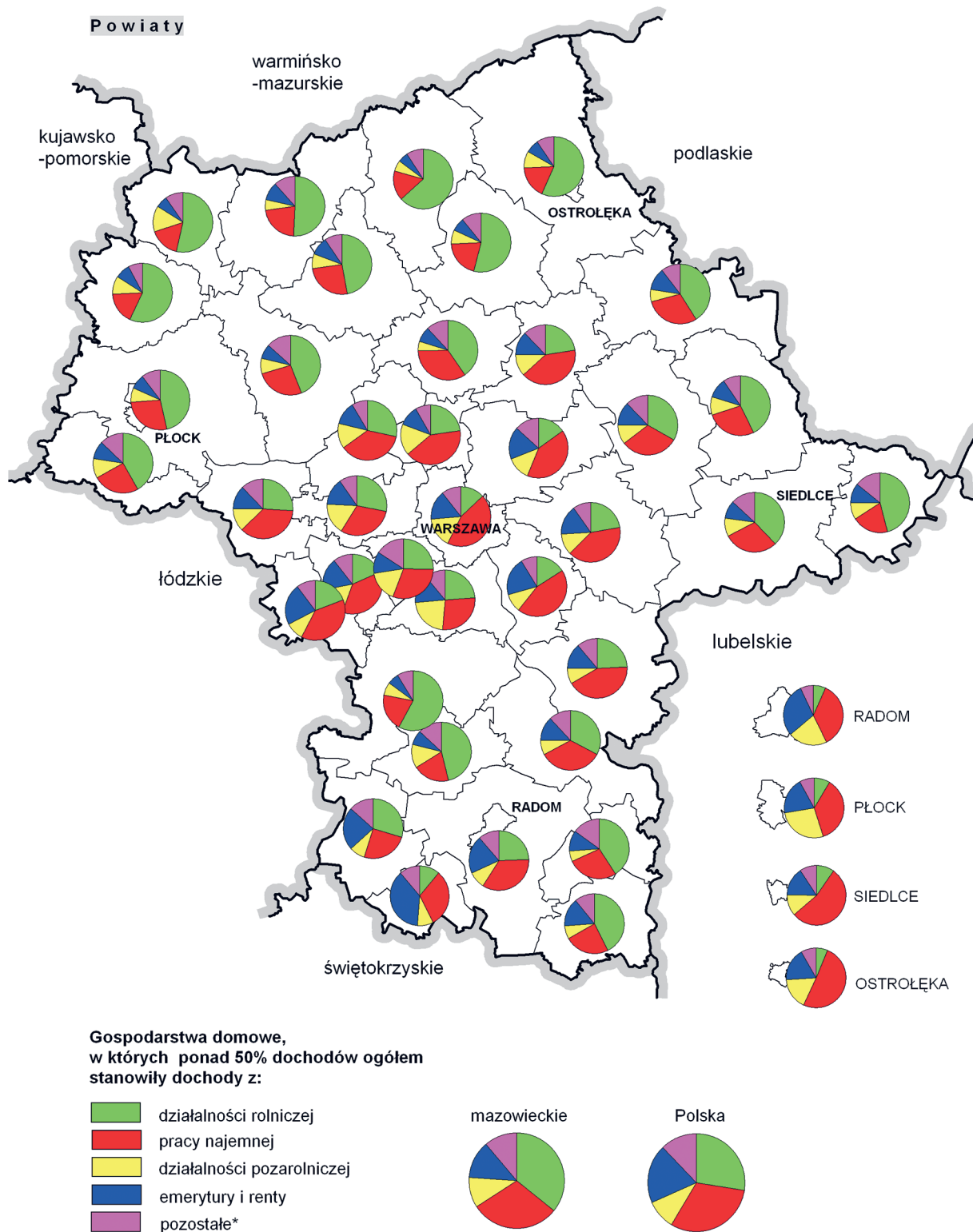
Źródło: opracowanie MBPR na podstawie *Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej i Polityki Spójności na rozwój obszarów wiejskich. Raport końcowy*; FUNDEKO Korbel, Krok-Baściuk Sp. J., Warszawa 2011

Podobnie jak w kraju, dla około 10% rozpatrywanych gospodarstw, głównym źródłem utrzymania była działalność pozarolnicza, obejmująca zarówno działalność bezpośrednio związaną z gospodarstwem rolnym (np. agroturystyka, rękodzieło, przetwórstwo produktów rolnych), jak i pozarolniczą działalność gospodarczą niezwiązaną z gospodarstwem rolnym. Najwyższym udziałem gospodarstw, dla których pozarolnicza działalność stanowiła główne źródło dochodu, podobnie jak w przypadku gospodarstw utrzymujących się z pracy najemnej, wyróżniały się powiaty z Obszaru Metropolitalnego Warszawy oraz miasta subregionalne, w szczególności Płock i Radom, w których wartość tego wskaźnika ponad 2-krotnie przekraczała średnią dla województwa.

Poza wymienionymi źródłami dochodów gospodarstwa domowe z użytkownikiem gospodarstwa indywidualnego prowadzącego działalność rolniczą w województwie mazowieckim uzyskiwały również dochody z niezarobkowych źródeł utrzymania (poza emeryturą i rentą)⁸¹ oraz dochody ze źródeł mieszańych, tj. dochody z działalności rolniczej i pracy najemnej (zaliczone do grupy pozostałe). Łączny udział gospodarstw, dla których głównym źródłem utrzymania

⁸¹ Na przykład: zasiłki dla bezrobotnych, świadczenia z pomocy społecznej, dodatki mieszkaniowe, zasiłki rodzinne, alimenty, darowizny, dochody z tytułu własności i z wynajmu nieruchomości.

Mapa 28. Gospodarstwa domowe z użytkownikiem gospodarstwa rolnego prowadzącym działalność rolniczą według głównego źródła dochodu

*niezarobkowe źródła utrzymania, dochody ze źródeł mieszanych tj. dochody z działalności rolniczej i pracy najemnej, a także pozostałe gospodarstwa, których żadne z analizowanych źródeł dochodów nie przekroczyło 50% dochodów ogółem

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie *Charakterystyka gospodarstw rolnych w województwie mazowieckim*. PSR 2010, US w Warszawie, Warszawa 2012

nia były powyższe rodzaje dochodów, wraz z gospodarstwami, dla których żadne z analizowanych źródeł nie przekroczyło 50% dochodów ogółem, wyniósł – podobnie jak w kraju – około 10% (Mapa 28).

Wartym uwagi jest wpływ instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej na dochody uzyskiwane przez gospodarstwa rolne. Wprawdzie PSR 2010 nie podejmował tej kwestii, należy jednak przypuszczać, że stanowią one znaczny odsetek w dochodach uzyskiwanych, zwłaszcza z działalności rolniczej. Wsparcie wypłacone z tytułu działań WPR w około 75% ma charakter socjalny, zwiększając dochody rolników⁸². Wielkość tego rodzaju wsparcia (540 zł miesięcznie) stanowi, podobnie jak w kraju, równowartość

1/5 przeciętnego wynagrodzenia na peryferyjnych obszarach Mazowsza⁸³. O dochodowym efekcie tej pomocy świadczy również wysoka dynamika wzrostu dochodów ludności uzyskiwanych z rolnictwa⁸⁴, które od 2003 roku zwiększyły się w województwie ponad 2-krotnie (średnio w kraju o blisko 90%)⁸⁵. Korzystny wpływ środków UE, przede wszystkim płatności bezpośrednich, na poprawę sytuacji finansowej rolników widoczny jest również w badaniach i analizach wyspecjalizowanych firm, z których wynika, że szacunkowo w co drugim gospodarstwie prowadzącym działalność rolniczą środki UE przyczyniły się do poprawy sytuacji ekonomicznej gospodarstwa (Wykres 11).

⁸² Do tej grupy zaliczono wszystkie płatności w ramach wsparcia bezpośredniego oraz następujące działania PROW: *Renty strukturalne, Zalesianie gruntów rolnych, Wspieranie działalności na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW)*.

⁸³ Szacując średnie miesięczne wynagrodzenie na „prowincjonalnym Mazowszu” w latach 2004-2010 (2528 zł), pominięto Warszawę oraz pozostałe miasta na prawach powiatu.

⁸⁴ Wykorzystano tu następujący wskaźnik stosowany przez GUS: przeciętny miesięczny dochód na osobę – rozporządzalny z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie (w zł), do którego od 2004 roku zaliczane są także dopłaty dla rolnictwa.

⁸⁵ Źródło: BDL GUS (dynamika wzrostu w latach 2003-2010); *Prze-strzenny rozkład pomocy dla rolnictwa w ramach Wspólnej Polityki Rolnej na obszarze województwa mazowieckiego*, MAZOWSZE. Analizy i Studia, Zeszyt 1(21)/2010, MBPR w Warszawie, Warszawa 2010, s. 12-13.

7. Kapitał ludzki

Stale rosnące standardy i wymagania stawiane sektorowi rolnemu są wyzwaniem dla rolników. Presja związana z konkurencyjnością, a także wymogi wynikające z potrzeby dostosowania gospodarstw do zasad unijnego gospodarowania (w tym wdrażania rozwiązań innowacyjnych), wymuszają potrzebę stałego doskonalenia wiedzy i umiejętności. W tym kontekście kwalifikacje rolnicze mają zasadnicze znaczenie, bowiem szczególnym wyzwaniem dla rolników – osób kierujących gospodarstwem⁸⁶, zwłaszcza po akcesji Polski do UE, jest transfer wiedzy na temat wprowadzania nowych technologii produkcji.

Wyniki spisów wskazują jednak, że w latach 2002 i 2010 na Mazowszu odnotowano ponad 12-procentowy spadek w grupie gospodarstw kierowanych przez osoby z wykształceniem rolniczym (o 3 pkt. proc. mniej niż w kraju). W rezultacie udział tych gospodarstw wśród ogółu gospodarstw zmniejszył się z 46 do 44%. Zaistniałe zmiany są konsekwencją przekształceń rolniczej przestrzeni produkcyjnej województwa, której towarzyszą przeobrażenia w strukturze agrarnej, a także redukcja ogólnej liczby gospodarstw.

Analizując strukturę gospodarstw, w których osoba kierująca posiada wykształcenie rolnicze, można zauważyć, że w badanych latach 2-krotnie zwiększył się udział gospodarstw prowadzonych przez osoby z wyższym wykształceniem rolniczym. Największy spadek nastąpił natomiast w grupie, w której kierujący legitymował się tylko kursem rolniczym – redukcja o 15 pkt. proc., przy czym grupa ta nadal stanowi największy odsetek (ponad 40%) w opisywanej zbiorowości gospodarstw. Podobna tendencja obserwowana jest w kraju.

Gospodarstwa rolne województwa mazowieckiego, pod względem wykształcenia rolniczego osoby kierującej, charakteryzuje wyraźne zróżnicowanie regionalne. Największy udział gospodarstw z kierującym o wyższym poziomie wykształcenia rolniczego odnotowano w powiecie pruszkowskim, w którym odsetek ten przewyższał ponad 3-krotnie średnią w województwie. W układzie przestrzennym Mazowsza wyróżnić można ponadto obszar obejmujący zasięgiem powiaty, w których odsetek gospodarstw pro-

wadzonych przez osoby z wyższym wykształceniem przewyższa ponad 1,5-krotnie średnią dla województwa. Do tej grupy zaliczyć można powiaty związane funkcjonalnie z Obszarem Metropolitalnym Warszawy (piaseczyński, warszawski zachodni oraz grodziski), a także powiaty ze wschodniej części regionu: łosicki i sokołowski (Mapa 29).

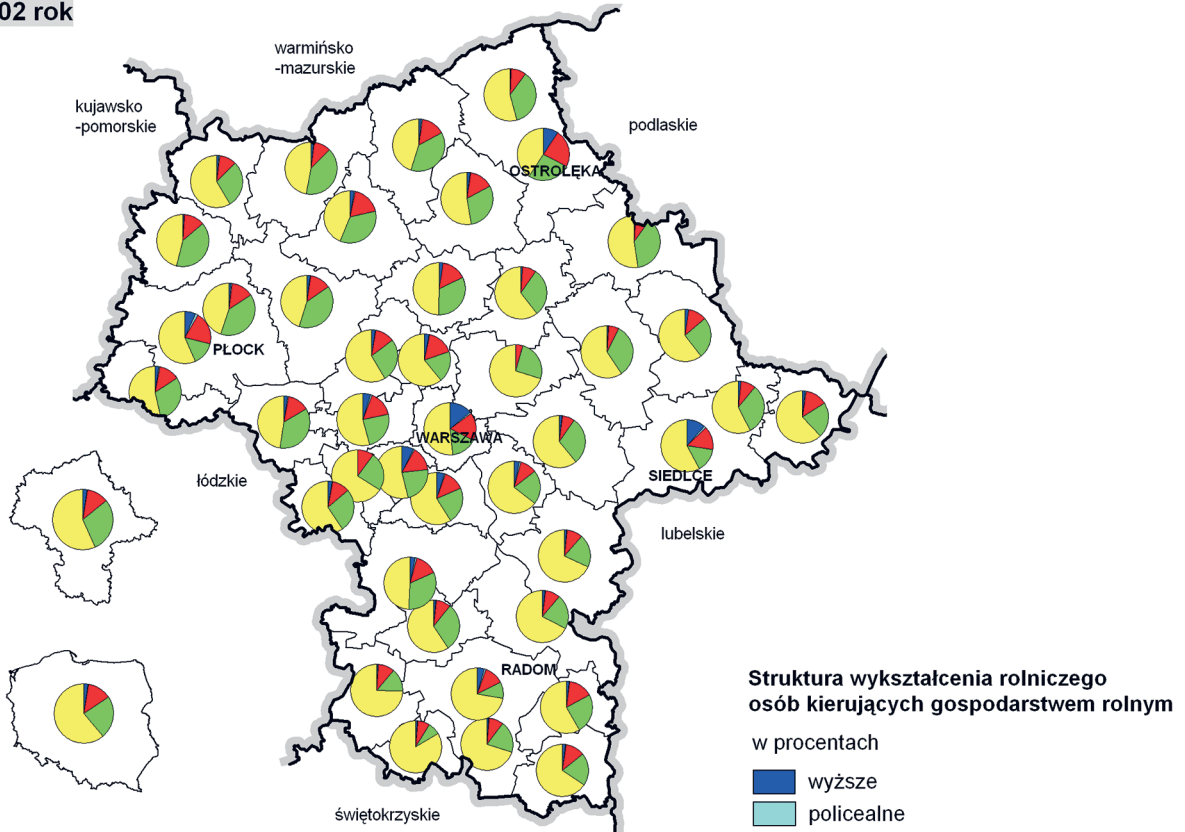
Analiza struktury wykształcenia rolniczego wskazuje także na poprawę sytuacji na poziomie wykształcenia średniego zawodowego. W badanym okresie na Mazowszu odnotowano blisko 50-procentowy wzrost liczby gospodarstw kierowanych przez osoby o tym wykształceniu, a ich udział wśród gospodarstw prowadzonych przez osoby z wykształceniem rolniczym zwiększył się o 8,1 pkt. proc. (z 11,7% do 19,8%). W skali powiatów największy udział w tym względzie odnotowano w powiecie ostrołęckim – przewyższał on wskaźnik wojewódzki blisko 2-krotnie. Należy także zauważyć, że w ponad połowie powiatów regionu: w części północno-zachodniej oraz we wschodnich rejonach województwa, odnotowano równie wysoki odsetek gospodarstw kierowanych przez osoby o wykształceniu średnim zawodowym. Powiaty te funkcjonalnie powiązane są z zasięgiem wpływów największych miast w województwie, zatem taki rozkład omawianego zjawiska może wynikać z funkcjonowania na tych obszarach sieci szkół zawodowych na poziomie średnim, w tym o profilu rolniczym.

Omawiając problematykę wykształcenia rolniczego osób kierujących gospodarstwem rolnym, nie sposób pominąć ukończenia kursu rolniczego, który w hierarchii edukacji rolniczej stanowi najniższy poziom. Ten rodzaj kwalifikacji zawodowych był dość powszechny wśród osób dorosłych, w tym niezwiązanych z rolnictwem, umożliwiając bowiem prowadzenie lub przejęcie gospodarstwa rolnego. W porównaniu do poprzedniego spisu znaczenie tego rodzaju przygotowania zawodowego, zarówno w kraju, jak i województwie mazowieckim, wyraźnie jednak zmalało. Liczba gospodarstw kierowanych przez osoby z ukończonym kursem rolniczym zmniejszyła się o ponad 1/3 (analogicznie jak w kraju). Mniejsze zainteresowanie kursem rolniczym dotyczy prawie wszystkich powiatów województwa mazowieckiego, na co wskazuje ujemna dynamika zmian w liczbie gospodarstw o tym poziomie wykształcenia osoby kierującej. Na zmniejszenie znaczenia kursu rolniczego jako formy kwalifikacji rolniczych miało wpływ m.in. wprowadzenie w 2003 roku przepisów ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego, które określały rodzaj kwalifikacji rol-

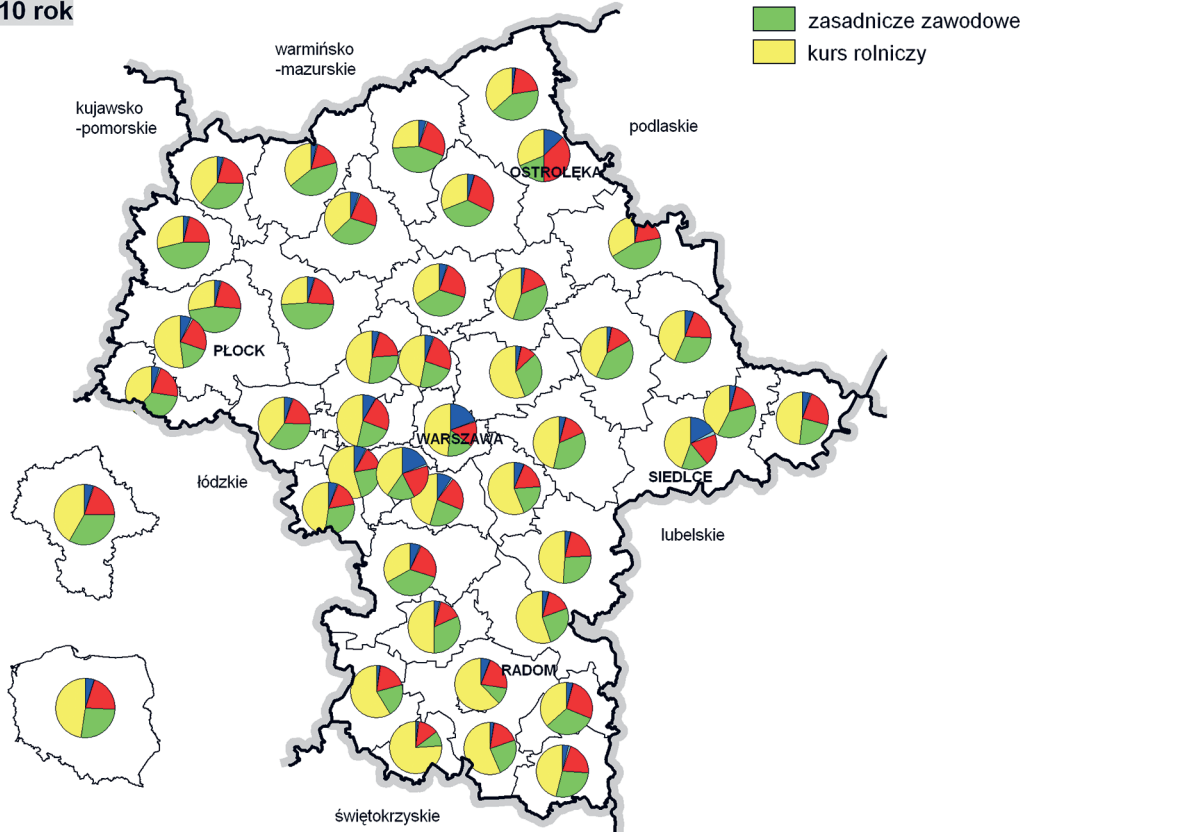
⁸⁶ Za osobą kierującą gospodarstwem rolnym uważa się osobę fizyczną upoważnioną przez właściciela/użytkownika gospodarstwa rolnego do podejmowania decyzji bezpośrednio związanych z procesami produkcyjnymi, nadzorowania ich lub wykonywania. Kierujący jest na ogół, choć nie zawsze, tą samą osobą co użytkownik. Na podstawie: *Charakterystyka gospodarstw rolnych w województwie mazowieckim. Powszechny Spis Rolny 2010*, US w Warszawie, Warszawa 2012, s. 19.

Mapa 29. Wykształcenie rolnicze osób kierujących gospodarstwem rolnym* w powiatach województwa mazowieckiego

2002 rok

2010 rok

*według siedziby użytkownika

Źródło: opracowanie MBPR na podstawie PSR 2002 i PSR 2010 (BDL GUS) oraz *Charakterystyka gospodarstw rolnych w województwie mazowieckim. Powszechny Spis Rolny 2010, US w Warszawie, Warszawa 2012*

czych⁸⁷, jakie należy posiadać, aby móc prowadzić gospodarstwo rolne. Wobec tych uwarunkowań dotychczasowa forma kształcenia okazała się niewystarczająca. Ponadto nastąpiły zmiany w przepisach ustawy o systemie oświaty z 1991 roku⁸⁸. W myśl art. 24 Ministerstwo Edukacji Narodowej reguluje, poprzez rozporządzenia, zmiany w szkolnictwie zawodowym, w tym w szkołach o profilu rolniczym. Rozporządzenia te określają m.in. standardy wymagań i zasady odbywania egzaminów potwierdzających uzyskanie kwalifikacji w określonym zawodzie⁸⁹. Obecnie zawód rolnika wymaga ciągłego doskonalenia zawodowego, co wiąże się z koniecznością uzyskania, poza świadectwem ukończenia szkoły rolniczej, uprawnień w obrębie danego zawodu rolniczego, a także odbywaniem szkoleń specjalistycznych, np. organizowanych przez ARiMR lub przez ośrodki doradztwa rolniczego.

W zakresie modernizacji gospodarstw do odpowiednich standardów, w tym dostosowania ich do wymogów wynikających z utrzymywania gruntów

w dobrej kulturze rolnej, zgodnej z ochroną środowiska, a także koniecznością zapewnienia zwierzętom właściwego dobrostanu, rolnicy indywidualni mogą liczyć na wsparcie gospodarstw rodzinnych w ramach WPR. Potrzebom tego rodzaju służą w szczególności działania Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW 2007-2013), np. działanie *Ułatwianie startu młodym rolnikom* oraz działanie *Modernizacja gospodarstw rolnych*. Jednakże możliwość uzyskania pomocy finansowej na modernizację gospodarstw rolnych uzależniona jest od posiadania odpowiednich kwalifikacji zawodowych, a jej przyznanie w ramach działania *Ułatwianie startu młodym rolnikom* wiąże się ponadto z wprowadzeniem wobec beneficjentów okresu przejściowego na uzupełnienie wykształcenia. Formalne wykształcenie rolnicze, wraz z kwalifikacjami zawodowymi i doświadczeniem, stanowi zatem kapitał, który może stać się źródłem przewagi konkurencyjnej gospodarstw rolnych, zwłaszcza w sytuacji postępującej polaryzacji ich struktury obszarowej.

⁸⁷ Zgodnie z art. 6 ust. 2 pkt 2 Ustawy z dnia 11 kwietnia 2003 roku o kształtowaniu ustroju rolnego (Dz. U. Nr 64 z 2003 r., poz. 592 z późn. zm.) Uważa się, że osoba fizyczna: 2) posiada kwalifikacje rolnicze, jeżeli uzyskała: a) wykształcenie rolnicze zawodowe, średnie lub wyższe lub b) tytuł kwalifikacyjny lub tytuł zawodowy, lub tytuł zawodowy mistrza w zawodzie przydatnym do prowadzenia działalności rolniczej i posiada co najmniej 3-letni staż pracy w rolnictwie, lub c) wykształcenie wyższe inne niż rolnicze i posiada co najmniej 3-letni staż pracy w rolnictwie albo wykształcenie wyższe inne niż rolnicze i ukończone studia podyplomowe w zakresie związanym z rolnictwem, albo wykształcenie średnie inne niż rolnicze i posiada co najmniej 3-letni staż pracy w rolnictwie, lub d) wykształcenie podstawowe, gimnazjalne lub zasadnicze zawodowe inne niż rolnicze i posiada co najmniej 5 letni staż pracy w rolnictwie.

⁸⁸ Obwieszczenie Marszałka Sejmu RP z dnia 19 listopada 2004 roku w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o systemie oświaty (Dz. U. Nr 256 z 2004 rok, poz. 2572 z późn. zm.).

⁸⁹ Rozporządzenia MEN w sprawie klasyfikacji zawodów szkolnictwa zawodowego wydawane w latach 2004-2010. W tym zakresie istotne jest również aktualne Rozporządzenie MEN z dnia 10 marca 2010 roku w sprawie standardów wymagań będących podstawą przeprowadzenia egzaminu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe (Dz. U. Nr 103, poz. 652.).

Podsumowanie

Analiza wyników powszechnych spisów rolnych 2002 i 2010 wykazała wyraźnie zjawiska i tendencje zachodzące w rolnictwie województwa mazowieckiego.

Spada areal użytków rolnych przy jednoczesnym wzroście średniej powierzchni użytków rolnych w gospodarstwach rolnych.

Następują zróżnicowane przestrzennie zmiany w strukturze użytków rolnych, wzmacniające wykształconą specjalizację określonych kierunków produkcji roślinnej i zwierzęcej:

- utrzymująca się w obszarach predestynowanych do pełnienia funkcji żywicielskich w województwie koncentracja gruntów ornych (dominujących w strukturze użytków rolnych);
- wzrost powierzchni sadów, przede wszystkim w południowej i południowo-zachodniej części regionu, wzmacniający „sadownicze zagłębienie Mazowsza”; zwiększenie arealu użytków zielonych w północnych i północno-wschodnich rejonach województwa, związane z umacnianiem specjalizacji w produkcji mleka.

Następuje polaryzacja struktury agrarnej, przejawiająca się wzrostem udziału największych gospodarstw zarówno w ogólnej liczbie gospodarstw w województwie, jak i w powierzchni użytków rolnych, przy odwrotnej tendencji w grupie gospodarstw najmniejszych (spadek ich udziału w ogólnej liczbie gospodarstw i w powierzchni użytków rolnych).

Zauważalne są przeobrażenia w powierzchni zasiewów, które dotyczą głównie:

- istotnego spadku arealu uprawy:
 - ziemniaka – wynik m.in. zmiany wzorców konsumpcyjnych,
 - buraka cukrowego – wpływ unijnej reformy rynku cukru,
 - warzyw gruntowych – skutek m.in. powodzi na rzece Wiśle w 2010 roku;
- znacznego wzrostu powierzchni zasiewów:
 - roślin pastewnych, w głównej mierze kukurydzy na zielonkę – efekt rozwoju specjalizacji w chowie bydła, w tym krów,
 - rzepaku i rzepiku – możliwość otrzymania dopłat do ich produkcji w ramach Wspólnej Polityki Rolnej,
 - truskawek – wpływ korzystnej koniunktury na te produkty oraz możliwość otrzymania dopłat do ich produkcji w ramach Wspólnej Polityki Rolnej.

Widoczne jest rosnące zainteresowanie rolników chowem i hodowlą: bydła – w tym krów, drobiu oraz pszczoł (co można wiązać z możliwością korzystania z programów rozwojowych w ramach WPR),

przy znacznym spadku hodowli koni (skutek eliminacji tych zwierząt jako siły pociągowej w gospodarstwie) oraz trzody chlewnej (wahania w opłacalności produkcji żywca wieprzowego lub wręcz brak jej rentowności).

W rozkładzie przestrzennym obserwuje się dalsze umacnianie wykształconych specjalizacji w produkcji rolniczej:

- zwierzęcej, szczególnie:
 - mleka krowiego w obszarze północno-wschodniego Mazowsza, z wyróżniającymi się powiatami: ostrołęckim, ostrowskim i przasnyskim,
 - żywca rzeźnego: drobiowego (szczególnie w powiatach: mławskim, gostynińskim i żuromińskim), wołowego (w północno-wschodnich rejonach województwa) oraz wieprzowego (głównie w powiatach: żuromińskim, sierpeckim i łosickim);
- roślinnej, szczególnie:
 - uprawy warzyw gruntowych oraz ziemniaków – głównie w gminach powiatu warszawskiego zachodniego,
 - uprawy papryki pod osłonami w podregionie radomskim (zwłaszcza w gminach Potworów i Radzanów).

Poprawia się poziom mechanizacji gospodarstw rolnych, przeważnie pod względem wyposażenia w ciągniki rolnicze i kombajny zbożowe – efekt możliwości wykorzystywania funduszy unijnych na modernizację gospodarstw rolnych, w tym na zakup maszyn rolniczych.

Gospodarstwa rolne województwa mazowieckiego dysponują o niemal 1/4 wyższym niż średnio w kraju potencjałem ekonomicznym, mierzonym średnią wielkością ekonomiczną gospodarstw rolnych. Wartość tego wskaźnika w regionie jest przede wszystkim wynikiem wykształconych specjalizacji rolniczych oraz aktywnych rynkowo gospodarstw rolnych.

Zauważalny jest korzystny wpływ środków w ramach WPR – w szczególności płatności bezpośrednich – na poprawę sytuacji finansowej rolników, co przejawia się m.in. wysoką dynamiką dochodów uzyskiwanych z rolnictwa, które od 2003 roku zwiększyły się w województwie ponad 2-krotnie.

Wzrasta poziom kwalifikacji osób kierujących gospodarstwami rolnymi z wykształceniem rolniczym, zwłaszcza na poziomie wyższym oraz zawodowym (średnim i zasadniczym). Przeobrażenia te są konsekwencją procesów dostosowawczych polskiego rolnictwa do standardów unijnych, a także wynikają z wprowadzenia krajowych uregulowań prawnych dotyczących ustroju rolnego państwa oraz reform w systemie kształcenia rolniczego.

Słowniczek pojęć i skrótów

ARiMR – Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa.

BDL GUS – Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego.

Brojlery – drób ras mięsnych, intensywnie tuczony i przeznaczony na ubój.

Gospodarstwo domowe z użytkownikiem gospodarstwa rolnego – zespół osób mieszkających i utrzymujących się wspólnie, jeżeli wśród nich jest osoba prowadząca gospodarstwo indywidualne.

Grunty rolne wyłączone na cele nierolnicze – to grunty, za które pobrano należności i opłaty w trybie *Ustawy z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych* (tekst jednolity Dz. U. z 2013 r., poz. 1205), która chroni wszystkie grunty rolne zaliczone do klas bonitacyjnych I-III oraz grunty rolne klas bonitacyjnych IV-VI wytworzone z gleb organicznych. Do 2008 roku, zgodnie z art. 12 ust. 15 ustawy, rada gminy mogła podjąć uchwałę o objęciu ochroną na jej obszarze również gruntów rolnych zaliczonych do klas bonitacyjnych IV, IVa oraz IVb, wytworzonych z gleb pochodzenia mineralnego. Od 2009 roku przepisów ustawy nie stosuje się do gruntów rolnych, stanowiących użytki rolne, położonych w granicach administracyjnych miast.

IUNG – Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa.

JPO – jednolita płatność obszarowa.

KM – konie mechaniczne.

Kury nioski – samice z gatunku kury domowej, utrzymywane w celu pozyskania jaj konsumpcyjnych i wylęgowych.

MRiRW – Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Niezarobkowe źródła utrzymania (poza emeryturą i rentą) – to m.in.: zasiłki dla bezrobotnych, świadczenia pieniężne i niepieniężne udzielone na podstawie ustawy o pomocy społecznej, pieniężne dodatki mieszkaniowe, zasiłki rodzinne wraz z dodatkami, alimenty, darowizny, dochody z tytułu własności i z wynajmu nieruchomości.

Oddzielna płatność z tytułu cukru – płatność ta przysługuje rolnikom prowadzącym uprawę buraka cukrowego, mającym podpisaną umowę z producentem cukru na ich dostawę.

Osoba kierująca gospodarstwem rolnym – za osobę kierującą gospodarstwem rolnym uważa się

osobę fizyczną upoważnioną przez właściciela/użytkownika gospodarstwa rolnego do podejmowania decyzji bezpośrednio związanych z procesami produkcyjnymi, nadzorowania ich lub wykonywania. Kierujący jest na ogół, choć nie zawsze, tą samą osobą, co użytkownik.

Powierzchnia zasiewów – do powierzchni pod zasiewami zalicza się powierzchnie upraw: zbóż, roślin przemysłowych, roślin pastewnych, roślin strączkowych jadalnych oraz roślin pozostałych (warzyw gruntowych, truskawek i poziomek gruntowych itd.).

Płatność do upraw roślin energetycznych – płatność przysługująca producentom rolnym do arealu upraw roślin energetycznych, m.in.: rośliny jednoroczne (rzepak, rzepik, żyto, kukurydza, len włóknisty) oraz roślin wieloletnie (róza bezkońcowa, ślazier pensylwański, miskant, topinambur, rdest sachaliński, mozga trzciniowata).

PROW 2004-2006 – *Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich 2004-2006*.

PROW 2007-2013 – *Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013*.

Przejęciowa płatność z tytułu owoców miękkich – płatność (w ramach WPR) przysługująca producentom rolnym do arealu upraw truskawek i malin. Rolnik ubiegający się o przyznanie tej płatności musi zawrzeć umowę na przetwarzanie tych owoców z zatwierdzonym przetwórcą owoców miękkich.

PSR 2002 – *Powszechny Spis Rolny 2002 rok*.

PSR 2010 – *Powszechny Spis Rolny 2010 rok*.

Siedziba gospodarstwa – zadeklarowane przez użytkownika gospodarstwa rolnego miejsce, w którym znajduje się siedziba jego gospodarstwa.

Siedziba użytkownika – zadeklarowane przez użytkownika gospodarstwa rolnego miejsce jego zamieszkania.

Uprawy pastewne – do grupy tej zalicza się rośliny: okopowe pastewne, strączkowe pastewne łącznie z mieszkankami zbożowo-strączkowymi na ziarno, kukurydzę na zielonkę, motylkowe drobnonasienne, inne pastewne i trawy.

Uprawy przemysłowe – do grupy tej zalicza się: buraka cukrowego, rzepak i rzepik, len i konopie oraz tytoń.

UR – użytki rolne.

Użytki rolne w dobrej kulturze rolnej – użytki rolne utrzymywane zgodnie z normami, spełniające wymogi *Rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi* z dnia 11 marca 2010 r. w sprawie *minimalnych norm* (Dz. U. z 2010 r., nr 39, poz. 211 z późn. zm.).

Użytkownik gospodarstwa rolnego – osoba fizyczna, osoba prawna oraz jednostka organizacyjna niemająca osobowości prawnej, faktycznie użytkująca gospodarstwo rolne, niezależnie od tego, czy jest właścicielem, dzierżawcą tego gospodarstwa czy też użytkuje je z innego tytułu.

WPR – Wspólna Polityka Rolna.

Wielkość ekonomiczna gospodarstwa rolnego – obrazuje możliwą wartość produkcji (roślinnej i zwierzęcej), którą rolnik jest w stanie osiągnąć, dysponując posiadanym potencjałem i prowadząc działalność w danym regionie – zgodnie z Typologią Gospodarstw Rolnych ustanowioną Rozporządzeniem Komisji (WE) nr 1242/2009 z dnia 8 grudnia 2008 roku.

Zboża – do uprawy zbóż zalicza się: powierzchnie uprawy zbóż podstawowych (pszenica, żyto, jęczmień, owies, pszenżyto) z mieszankami zbożowymi, łącznie z kukurydzą na ziarno i pozostałymi uprawami zbożowymi (gryka, proso itp.).

Spis wykresów

Wykres 1. Struktura jakościowa użytków rolnych wyłączonych na cele nierolnicze w województwie mazowieckim w latach 2002-2010

Wykres 2. Struktura użytków rolnych w województwie mazowieckim w latach 2002 i 2010

Wykres 3. Struktura powierzchni sadów w województwie mazowieckim w latach 2002 i 2010

Wykres 4. Struktura powierzchni uprawy drzew owocowych w województwie mazowieckim w latach 2002 i 2010

Wykres 5. Struktura powierzchni uprawy krzewów owocowych w województwie mazowieckim w latach 2002 i 2010

Wykres 6. Struktura gospodarstw rolnych według grup obszarowych w województwie mazowieckim i w Polsce w latach 2002 i 2010

Wykres 7. Struktura gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą według klas wielkości ekonomicznej w województwie mazowieckim i w Polsce w 2010 roku

Wykres 8. Struktura zasiewów w województwie mazowieckim

Wykres 9. Stosunek udziałów użytków rolnych do udziałów pni pszczelich w zasobach krajowych według województw w 2010 roku

Wykres 10. Struktura gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego według głównego źródła dochodu w 2010 roku

Wykres 11. Wyniki badania FUNDEKO dotyczącego wpływu środków UE na poprawę sytuacji ekonomicznej gospodarstwa rolnego

Spis map

Mapa 1. Użytki rolne w dobrej kulturze rolnej w województwie mazowieckim w 2010 roku na tle obszarów predestynowanych do pełnienia funkcji żywicielskich o strategicznym znaczeniu

Mapa 2. Grunty orne w województwie mazowieckim

Mapa 3. Trwałe użytki zielone w województwie mazowieckim

Mapa 4. Sady w województwie mazowieckim

Mapa 5. Średnia powierzchnia użytków rolnych ogółem w gospodarstwach rolnych w województwie mazowieckim

Mapa 6. Struktura obszarowa gospodarstw rolnych w powiatach województwa mazowieckiego

Mapa 7. Przeciętna wielkość ekonomiczna gospodarstwa indywidualnego prowadzącego działalność rolniczą w gminach województwa mazowieckiego w 2010 roku

Mapa 8. Zasiwy w województwie mazowieckim na tle obszarów predestynowanych do pełnienia funkcji żywicielskich o strategicznym znaczeniu

Mapa 9. Uprawy zbóż w województwie mazowieckim

Mapa 10. Uprawy roślin pastewnych w powiatach województwa mazowieckiego

Mapa 11. Uprawy roślin przemysłowych w powiatach województwa mazowieckiego

Mapa 12. Uprawy ziemniaków w województwie mazowieckim

Mapa 13. Uprawy warzyw w województwie mazowieckim

Mapa 14. Uprawy truskawek w województwie mazowieckim

Mapa 15. Uprawy roślin strączkowych w województwie mazowieckim

Mapa 16. Uprawy o największej powierzchni zasiewów w województwie mazowieckim na tle obszarów predestynowanych do pełnienia funkcji żywicielskich o strategicznym znaczeniu

Mapa 17. Pogłowie bydła w województwie mazowieckim

Mapa 18. Pogłowie krów w województwie mazowieckim

Mapa 19. Pogłowie trzody chlewnej w województwie mazowieckim

Mapa 20. Pogłowie drobiu kurzego w województwie mazowieckim

Mapa 21. Pogłowie koni w województwie mazowieckim

Mapa 22. Pnie pszczele w województwie mazowieckim

Mapa 23. Ciągniki w województwie mazowieckim

Mapa 24. Kombajny zbożowe w powiatach województwa mazowieckiego

Mapa 25. Kombajny ziemniaczane w powiatach województwa mazowieckiego

Mapa 26. Kombajny buraczane w powiatach województwa mazowieckiego

Mapa 27. Gospodarstwa produkujące głównie lub wyłącznie na rynek na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego w 2010 roku

Mapa 28. Gospodarstwa domowe z użytkownikiem gospodarstwa rolnego prowadzącego działalność rolniczą według głównego źródła dochodu

Mapa 29. Wykształcenie rolnicze osób kierujących gospodarstwem rolnym w powiatach województwa mazowieckiego

Bibliografia

Literatura:

Blicharski T., Hammermeister A. (praca zbiorowa), 2013, *Strategia odbudowy i rozwoju produkcji trzody chlewnej w Polsce do roku 2030, mająca na celu poprawę funkcjonowania sektora produkcji wieprzowiny*, Warszawa, s. 36.

Gajewska K. A., 2011, *Kierunki rozwoju gospodarstw mlecznych w Polsce do 2014 roku w świetle analizy SWOT, równań trendu i metody PEST*, Roczniki ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Wyższej Szkoły w Bydgoszczy, Nr 4, Bydgoszcz, s.193.

Józwiak W., Mirkowska Z., 2011, *Trendy w rolnictwie polskim (lata 1990-2010) i próba projekcji na rok 2013*, (w:) *Procesy zachodzące w rolnictwie polskim w latach 1990-2010, projekcie na rok 2013 i pożądana wizja rolnictwa w 2020 roku – zagadnienia wybrane*, Warszawa, s. 9-30.

Judzińska A., Łopaciuk W., 2011, *Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na rolnictwo*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej PIB, Zeszyt nr 9, Warszawa, s.61.

Klepacki B., Szymańska E., 2006, *Zmiany w wykorzystaniu ziemniaków na pasze w Polsce*, Biuletyn Instytutu Hodowli i Aklimatyzacji Roślin, Nr 242, Warszawa, s.11.

Komorowska D., 2006, *Koncentracja produkcji mleka w Polsce*, Zeszyty naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego „Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej”, Nr 61, Warszawa, s. 165.

Lorencowicz E., 2011, *Regionalne i jakościowe zróżnicowanie rynku ciągników w Polsce – materiały na XVI Warsztaty Ekonomistów Rolnych w Krasnobrodzie*, Lublin.

Majewski J., 2009, *Pszczelarstwo w województwie mazowieckim i jego znaczenie dla rolnictwa*, Zeszyty naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego „Problemy Rolnictwa Światowego”, t. 9 (XXIV), Warszawa, s. 110.

Modzelewska B., 2013, *Jesteśmy krainą mlekiem płynącą*, „Tygodnik Ostrołęcki” nr 18 (1729), s. 9.

Mickiewicz A., Mickiewicz P., 2011, *Kierunki rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej*, Journal of Agrobusiness and Rural Development, Nr 1(19) 2011, s. 103.

Orynycz O., 2012, *Perspektywy rozwoju paliw ciekłych w indywidualnych gospodarstwach rolnych*, Zarządzanie i Finanse, Nr 10/20/1, s. 181-192.

Prus P., Wawrzyniak B., M., 2010, *Zmiany zasad przyznawania rent strukturalnych oraz ich skutki*, Zeszyty naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego „Polityki Europejskie, Finanse i Marketing”, Nr 4 (53) 2010, Warszawa, s. 181.

Pruszyński S., Kaniuczak Z. (praca zbiorowa), 2007, *Integrowana produkcja kukurydzy*, Poznań, s. 6-9.

Rosiak E., *Rynek biopaliw płynnych w Polsce-perspektywy rozwoju do 2013 roku*, Biuletyn Informacyjny ARR.

Seremak-Bulge J., 2006, *Rynek ziemniaka i ewolucja jego funkcjonowania oraz wpływ na proces transformacji cen*, Warszawa.

Zgliński W., 1994, *Kształtowanie się strefy żywicielskiej aglomeracji warszawskiej*, Wrocław.

Publikacje Głównego Urzędu Statystycznego:

2003, *Ochrona środowiska*, Warszawa.

2003, *Uprawy ogrodnicze*, Warszawa.

2008, *Produkcja ogrodnicza. Badanie sadów*, Warszawa.

2011, *Powszechny Spis Rolny 2010. Środki produkcji w rolnictwie*, Warszawa, s. 14.

2011, *Rocznik statystyczny rolnictwa*, Warszawa.

2012, *Powszechny Spis Rolny 2010. Charakterystyka gospodarstw rolnych*, Warszawa, s. 29.

2012, *Rocznik statystyczny rolnictwa*, Warszawa.

2012, *Uprawy ogrodnicze*, Warszawa, s. 111.

2013, *Zmiany zachodzące w gospodarstwach rolnych w latach 2002-2010*, Warszawa.

Publikacje Urzędu Statystycznego w Warszawie:

2003, *Powszechny Spis Rolny 2002, Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich. Województwo Mazowieckie*, Warszawa, s. 106, 112.

2011, *Powszechny Spis Rolny 2010. Raport z wyników województwa mazowieckiego*, Warszawa, s. 39, 41, 53.

2012, *Powszechny Spis Rolny 2010, Charakterystyka gospodarstw rolnych w województwie mazowieckim*, Warszawa, s. 19, 105, 270.

2013, *Powszechny Spis Rolny 2010, Aktywność rynkowa gospodarstw indywidualnych na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego*, Warszawa.

2013, *Powszechny Spis Rolny 2010. Atlas. Produkcja rolnicza na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego*, Warszawa.

2013, *Powszechny Spis Rolny 2010. Rolnictwo na terenach miejskich w województwie mazowieckim*, Warszawa.

Publikacje Mazowieckiego Biura Planowania Regionalnego w Warszawie:

2009, *Przestrzenny rozkład pomocy dla rolnictwa w ramach Wspólnej Polityki Rolnej na obszarze województwa mazowieckiego*, MAZOWSZE. Analizy i Studia, Zeszyt 1(21)/2010, Warszawa, s. 12-13.

2011, *Rozmieszczenie zakładów przemysłu rolno-spożywczego w województwie mazowieckim w kontekście wykształconych specjalizacji rolniczych*, MAZOWSZE. Analizy i Studia, Zeszyt 6(31)/2011, Warszawa, s. 10-12, 29, 46.

2012, *Strategiczne obszary żywicielskie w województwie mazowieckim*, MAZOWSZE. Analizy i Studia, Zeszyt 2(33)/2012, Warszawa, s. 12-15.

2012, *Rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich w województwie mazowieckim w latach 1999-2010*, MAZOWSZE. Analizy i Studia, Zeszyt 3(34)/2012, Warszawa, s. 34-36 i 53-62.

Inne źródła:

Aktualizacja Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego – wersja z dnia 16 maja 2013 roku

Ekspertyza: *Przyszłość polityki rozwoju obszarów wiejskich. Możliwe scenariusze. Dylematy i wyzwania*, wykonana przez prof. dr hab. Katarzynę Duczkowską-Małysz, Warszawa, s. 18.

Ekspertyza dla MRiRW: *Instrumenty oddziaływania Państwa na kształtowanie struktury obszarowej gospodarstw rolnych w Polsce: rola systemu ubezpieczenia społecznego rolników w kształtowaniu tej struktury*, pod kierunkiem prof. dr hab. Aliny Sikorskiej, Warszawa, 2009, s. 22.

FUNDEKO Korbel, Krok-Baściuk Sp. J., 2011, *Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej i Polityki Spójności na rozwój obszarów wiejskich*, Raport końcowy, Warszawa, s. 97.

Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa, 1994, *Waloryzacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski wg gmin – suplement*, Puławy.

Ocena Średniookresowa Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013. Raport końcowy, Tom II, wykonana na zamówienie MRiRW w listopadzie 2010 roku.

Obwieszczenie Marszałka Sejmu RP z dnia 19 listopada 2004 roku w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o systemie oświaty (Dz.U. Nr 256 z 2004 roku, poz. 2572 z późn. zm.).

Polski Związek Hodowców Koni, Polski Związek Jeździecki, Hippica Pro Patria, 2009, Narodowy Program Rozwoju Hodowli Koni i Jeździectwa – Projekt restrukturyzacji spółek hodowli koni ANR, Warszawa, s. 2.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 10 marca 2010 roku w sprawie standardów wymagań będących podstawą przeprowadzenia egzaminu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe (Dz.U. Nr 103, poz. 652.).

Rozporządzenie Rady (WE) nr 318/2006 z dnia 20 lutego 2006 roku w sprawie wspólnej organizacji rynków w sektorze cukru (2006), Dziennik Urzędowy UE (L 58) z dnia 28 lutego 2006 r.

Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego, Departament Ochrony Środowiska, 2012, Program Ochrony Środowiska na lata 2011-2014 z uwzględnieniem perspektywy do 2018 roku, Warszawa.

Ustawa z dnia 11 kwietnia 2003 roku o kształtowaniu ustroju rolnego (Dz.U. Nr 64, poz.592 wraz z późn. zm.).

Sprawozdanie z działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa w 2009 roku, tab.45, 46, s.177.

Sprawozdanie z działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa w 2010 roku, tab. 18, 141.

Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do 2030 roku. Innowacyjne Mazowsze – przyjęta Uchwałą Nr 158/13 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 28 października 2013 roku.

Strony internetowe:

<http://www.agrofoto.pl/forum/blog/30/entry-543-oplaczalnosci-produkcji-trzody-chlewnej-w-polsce-a-spadek-poglowia/>

<http://www.arimr.gov.pl/dla-beneficjenta/srednie-ceny-gruntow-wg-gus.html>

<http://www.ijhar-s.gov.pl/raporty-i-analazy.html>

http://www.jard.edu.pl/pub/8_1_2011_pl.pdf

<http://epowiatostrolecki.pl/2013/04/13/rolnictwo/powiat-ostrolecki-mlecznym-liderem-na-czele-gmina-czerwin,4881/>

<http://bip.minrol.gov.pl/DesktopDefault.aspx?TabOrgId=1683>

<http://bip.minrol.gov.pl/DesktopModules/SearchEngine/SearchEngine.aspx?SearchText=ocena%20%c5%9bredniokresowa>

https://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Ewaluacja_i_analazy/Raporty_o_rozwoju/Ekspertyzy/Documents/Przysz%C5%82osc_polityki_rozwoju_obszarow_wiejskich_Duczowska_Malysz.pdf

http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/rl_wyniki_produkcyj_rolinnej_2010.pdf

http://www.stat.gov.pl/gus/5840_13823_PLK_HTML.htm

http://www.wne.sggw.pl/czasopisma/pdf/PEFIM_nr_53_2010_s181.pdf

Załącznik 1. Podział administracyjny województwa mazowieckiego

Summary

The main aim of this elaboration is an analysis of the changes, that happened in agriculture of the Mazowieckie voivodeship in recent years, based on general agricultural registers of the years: 2002 and 2010.

The description contains the results of the analysis in the form of essay and graphics (cartograms, maps) complemented by methodological notes.

The aim is also trying to find the reasons of the Mazovia agriculture transformation, also in the context of new politic and financial conditions, i.e. polish membership in European Union, and, consequently,

possibilities of using numerous financial benefits under Common Agricultural Policy.

Furthermore, particular attention was paid to the agricultural specializations occurring in Mazowieckie voivodeship.

The selected economic aspects of farming and changes in human capital were analyzed also.

The description may be used during the process of realization and verification the policy of agriculture and rural areas supporting, especially under new financial perspective of the EU.

Adres redakcji:
Mazowieckie Biuro
Planowania Regionalnego
w Warszawie
ul. Solec 22
00-410 Warszawa
redakcja@mbpr.pl
tel. (22) 518 49 33